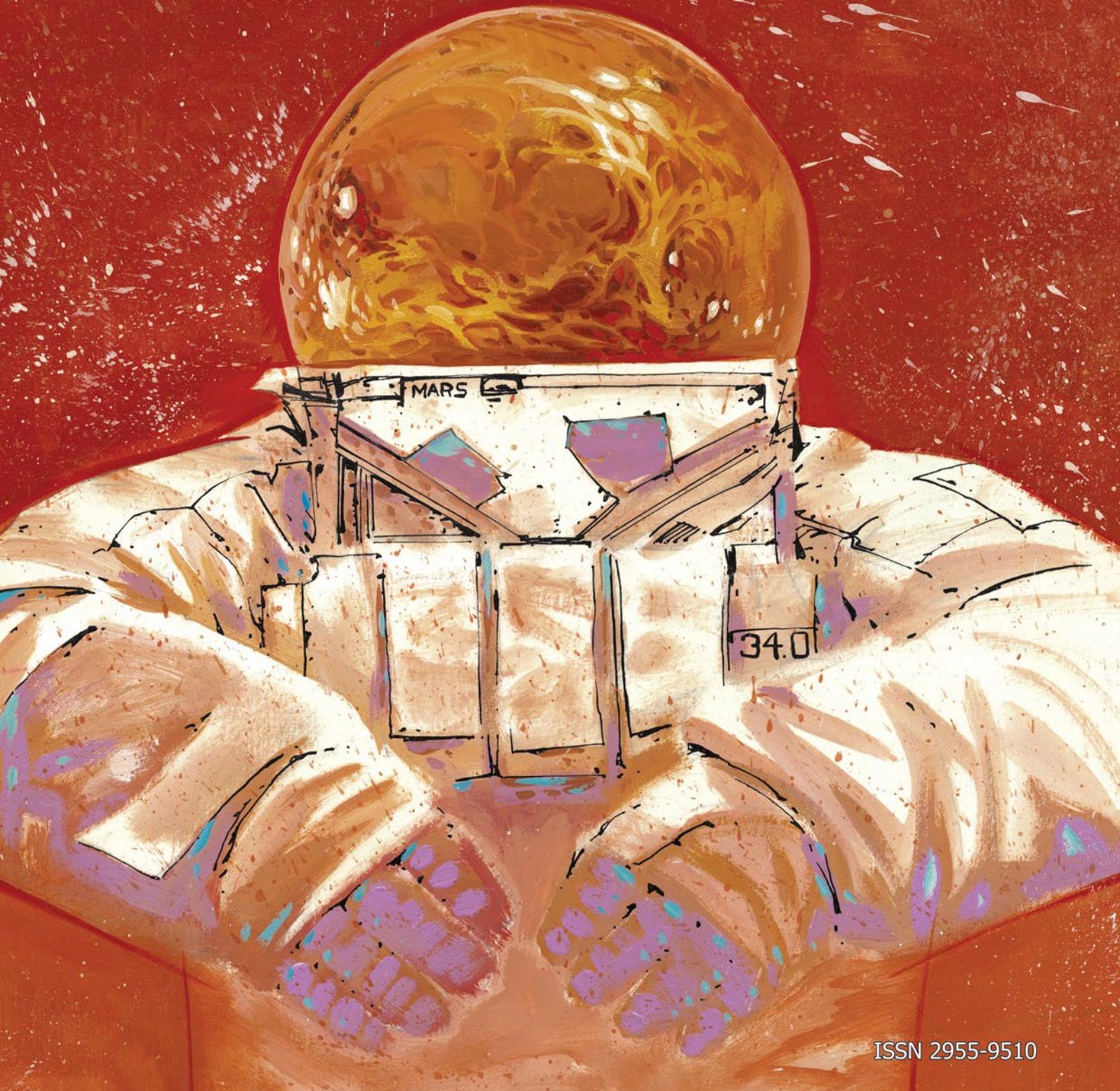
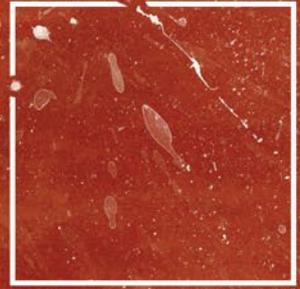

STRIP PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 23

ISSN 2955-9510

Samo spoznaja

*I dalje tripujem da rima nam je za-ra-zna
Još nije zvonilo i dalje traje na-sta-va
I dalje jebo lovu, nebitna je za-ra-da
S mojim bu-da-la-ma, ista sam da-la-ba.*

*I dalje kidam i jurim ritam
Isti sindikat, stara ekipa, tvrda je priča
I dalje sipam i sranja vipram
Naša je rima nagazna mina, reši te, sine, ako si slina.*

BEOGRADSKI SINDIKAT, „I dalje kidam”

Ne tako davno Beogradski Sindikat izbacio je pesmu „I dalje kidam”. Prosledio sam link na spot svom bratu, s kojim uz štošta drugo delim naklonost prema pesmama BG Sindikata. Na moje iznenađenje, ovog puta nije podelio moj pozitivan sentiment. Opet pesma o njima, reče. „It's getting old, and so are they”, dodade. Ostao sam zatečen, što je kod mene obično signal da bi trebalo da malo porazmislim o tome što me je zateklo. I nije da nije bio u pravu – tog dana sam vrteo i njihovu pesmu „Kasno je”, koja opet jeste bila o njima. Letimičan pogled unazad pokazao nam je u pesmama kao što su „Oni su”, ovoj, onoj – da da, Beogradski Sindikat zaista poprilično često peva o sebi. To me je saznanje navelo da se i sam preispitam. Naime, I sam umem da u svojim tekstovima potenciram panegerike kojima su okićeni projekti na kojima radim, kao što su Leskovačka škola stripa, Balkanska smotra mladih strip autora, „Vekovnici”, i, naravno, „Strip

Pressing”. Idući tim putem, došao sam do spoznaje, koja je dovela do ovog teksta, a dovešće niz dug i vijugav put i do koječega drugog...

Naime, svaki stvaralac polazi od sebe. Sebe, uz mnogo sreće i još više truda, čovek shodno natpisu iznad ulaza u proročište u Delfima, može upoznati – jer u suštini na početku samo sebe i ima – a posle uz malo truda i još više sreće i optimizovati. I nakon toga, iz te samo-spoznaje crpeti material za ono čime se to optimizovano ja bavi – bila to književnost, slikarstvo, film, hip-hop... Ili strip.

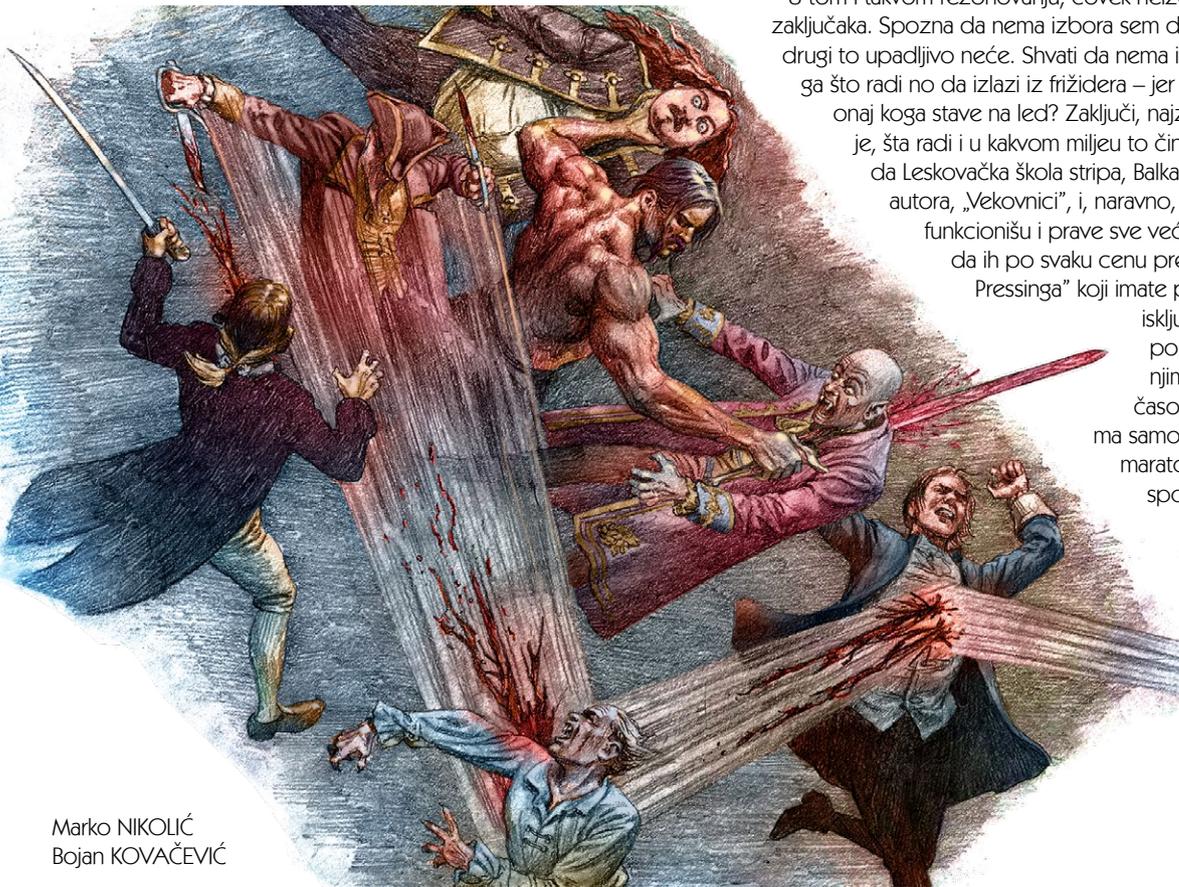
S druge strane, nabrojane pesme Beogradskog Sindikata, iako pripadaju korpusu iste grupe, nisu izašle u isto vreme. Upavo suprotno, izlazile su u razmaku od po nekoliko godina. Što znači da je stasavala nova publika, čitave generacije koje nemaju predznanje – kojima je potrebno predstaviti se, staviti stvari u kontekst... Jer neodvojiv deo poruke, koji direktno utiče na to kako će biti primljena, jeste i to ko tu poruku upućuje, iz čega dalje sledi da bez konteksta iz koga poruka potiče se ne može doći ni do njene prave ni potpune spoznaje.

Sa treće strane, s vremena na vreme ponavljati ko si i šta si ima u današnje doba smisla i iz krajnje praktičnih razloga. U vreme klanovskih podela u domaćem stripu, interesnih sfera i zona uticaja, primetan je trud jednih da druge prosto – ignorišu. Tako smo dočekali da se nepristojno često i nedopustivo rašireno strip-delatnosti koje dolaze s juga Srbije tamo negde između prestonica, administrativnih i kulturnih, u, neko bi rekao mitloškom a neko pak mitomanskom, prostoru od „Nevena” do „Betmena” već gotovo rutinski, poslovično preskaču... Sve je to, svakako, koincidencija, u svemu naravno nema namere, ali nekako se baš eto dešava da se velika većina toga što se ispod Kragujevca radi i u oko stripa iznad Kragujevca nekako – neznano kako – glasno prećutkuje.

U tom i takvom rezonovanju, čovek neizbežno stigne i do nekih zaključaka. Spozna da nema izbora sem da sam o sebi priča – jer drugi to upadljivo neće. Shvati da nema izbora u promociji onoga što radi no da izlazi iz frižidera – jer odakle drugo da izađe onaj koga stave na led? Zaključi, najzad, u kontekstu toga ko je, šta radi i u kakvom miljeu to čini da će dati sve od sebe da Leskovačka škola stripa, Balkanska smotra mladih strip autora, „Vekovnici”, i, naravno, „Strip Pressing”, još dugo funkcionišu i prave sve veći problem onima koji bi da ih po svaku cenu prenebregnu – a broj „Strip Pressinga” koji imate pred sobom, sastavljen isključivo od strip-minijatura poput prema našim saznanjima ni jednog drugog strip časopisa na ovim prostorima samo je prvi korak u dugom maratonu za koji mu ta samo-spoznaja daje snage...

Spoznao sam, naime, da baš zahvaljujući onima koji bi najviše voleli da je drugačije, i dalje kidam.

Marko
STOJANOVIĆ

Marko NIKOLIĆ
Bojan KOVAČEVIĆ

STRIP PRESSING Magazin za devetu umetnost

Izdavači Studentski informativno-izdavački centar, Studentski kulturni centar - Niš **Za izdavača** Dejan Kostić, Dr Predrag Jelenković

Adresa Šumatovačka bb, 18000 Niš **Telefon** 018/523-418 **e-mail** siic.nis@gmail.com **Urednik izdanja** Marko Stojanović

Pomoćnik urednika izdanja Nikola Tasković, Ivan Veljković **Priprema za štampu** Vladimir Vukašinović **Likovni urednik** Milorad Vicanović Maza

Lektura Dragana Dimitrijević, Nadica Stojanović **Decembar 2022./Januar 2023.**

Štampa Kreativni centar print, Niš **Tiraž** 300 primeraka

Izdavanje ove publikacije podržali su:

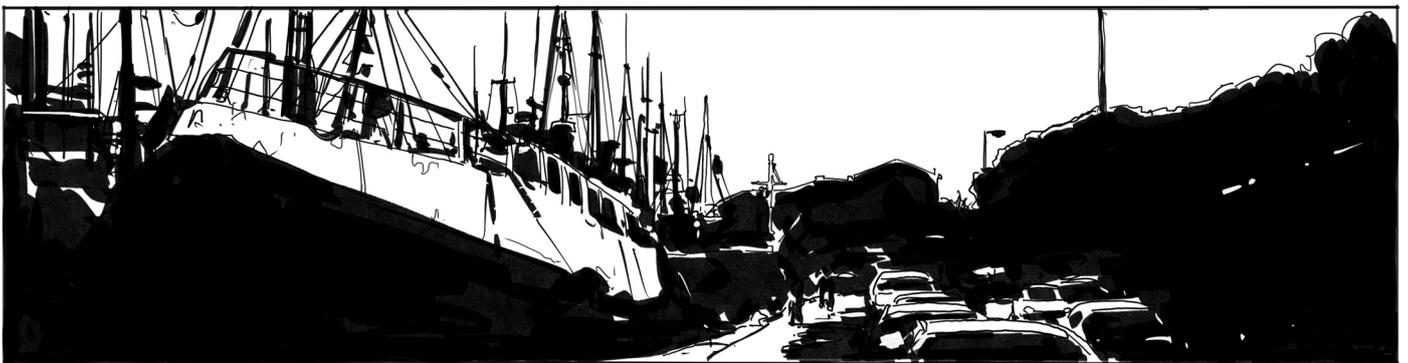
Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije

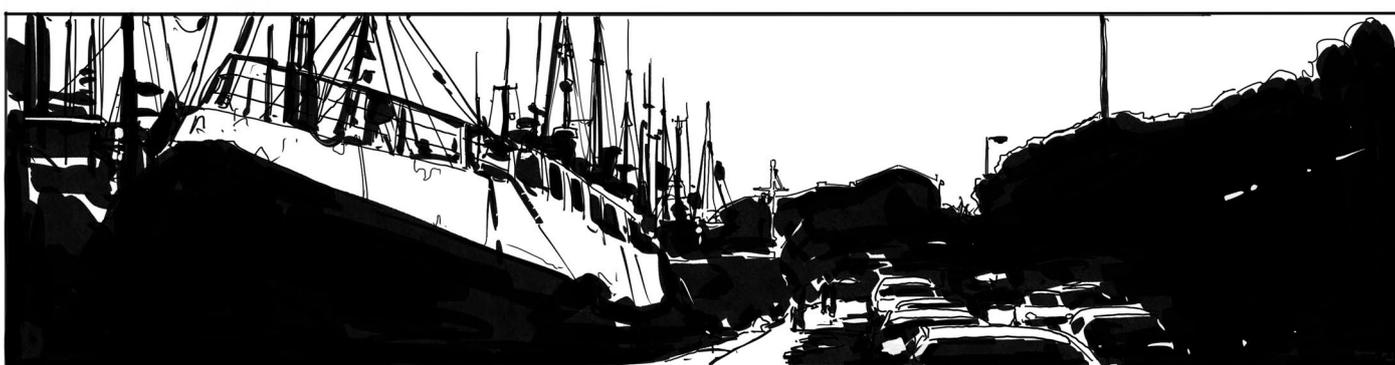
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

- 001 **Ilustracija na naslovnoj strani** Toni FEJZULA
- 002 **Ilustracija uz uvodnik** Marko NIKOLIĆ, Bojan KOVAČEVIĆ
- 004 **Kartolina: Ona** Tomislav KOŠTA
- 005 **Kartolina: On** Tomislav KOŠTA
- 006 **Sedam milijardi ljudi** Korina HUNJAK
- 007 **Svi, svagda** Tonči ZONJIĆ
- 008 **Da li smo izumrli** Bojan MANDRAPA
- 009 **Bez naslova** Dušan GAČIĆ
- 010 **Odgovor(an)** Marko STOJANOVIĆ, Midhat KAPETANOVIĆ
- 017 **Na rubu znanosti** Martin HRASTIĆ
- 018 **Pad** Elena GOGOU
- 019 **Ilustracija Oathbreaker** Vladimir VODALOV,
Dušan BURSAC, Borislav MALJENOVIĆ
- 020 **Postal: Pre nego što zaspiš** Huseyin OZKAN Postal
- 021 **Artblok** Dmitri NAROŽNI
- 026 **Ilustracija Khazad Doom** Morian
- 028 **Karikatura** Saša DIMITRIJEVIĆ
- 029 **Ovce** Dejan ŠIJUK
- 030 **Mici i Cici** Goran PARLOV
- 038 **Krug** Nenad BARINIĆ
- 039 **Krug** Pavle BOGOJEVIĆ
- 040 **Krug** Jan ŠKRINJAR
- 041 **Keramičar** Filip KELAVA
- 044 **Druga strana istorije: Napoleon** Emir DURMIŠEVIĆ
- 045 **Bez naslova** Ivan KORITAREV
- 046 **Horror Business** Milan JOVANOVIĆ
- 047 **Smrtko Grobić** Dušan CVETKOVIĆ
- 048 **Strip kaiševi** Damjan MIHAILOV, Mirko ZULIĆ,
Mira MIROSLAVOVA, Stipe KALAJŽIĆ
- 055 **PUF! Avanture u čarobnom šeširu** Emanuel PAVEL
- 056 **Bez naslova** Goran ČELIČANIN
- 057 **Sogoluvanje** Jasna NIKOLOVA
- 059 **Exposed** Silvija BARBERLI
- 060 **Marginalije** Damir ERCEGOVIĆ
- 061 **Uteha** Marko STOJANOVIĆ, Nadica STOJANOVIĆ
- 066 **Dajvid Bouvi** Ezgi BIČAKČ
- 067 **Vojno-industrijski Slasher** Matej STIĆ
- 068 **Galeb** Marko STOJANOVIĆ, Dražen KOVAČEVIĆ
- 069 **Razdvojivo nerazdvojni** Bob KLISURSKI
- 072 **Bez naslova** Zoran JANJETOV
- 073 **Bez naslova** Aleksandru ČIUBOTARIJU
- 074 **Svemir** Teodora DONČEVA
- 075 **Dvadeset prvog** Matea GORJUP, Romeo ŠTRAKL
- 079 **A.C.2020** Mirko ILIĆ
- 080 **Mi** Marko STOJANOVIĆ, Q-HA
- 011 **Intervju: Saša JOVANOVIĆ**
Volim da kontrolišem svoje nepredvidljivosti
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 022 **Balkanska pravila: MORIAN**
Ništa ne motivira kao uspjeh
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 031 **RECenzije**
„Lobačev: Čardak i na nebu i na zemlji”, Zdravko ZUPAN
Piše: Luka STOJANOVIĆ
„More je bilo mirno”, Tanja STUPAR TRIFUNOVIĆ,
Tatjana VIDOJEVIĆ
Piše: Dejan ĐORĐEVIĆ
„Sportska parada iz mravljega grada”
Milan KOVAČEVIĆ, Milan DOBRIĆ
Piše: Vladimir MARKOVIĆ Looney
„Do pakla i nazad 2: Zapis”, Marko STOJANOVIĆ i drugi
Piše: Vladimir MILOŠEVIĆ
„Joe’s Diner”, Eirini SKOURA
Piše: Milidar ŠVONJA
„Ras Comic”, Goran TRAJKOVIĆ i drugi
Piše: Miodrag DANILOVIĆ
„Histoires de ‘89 - en bandes dessinées”, razni
Piše: Eduard PANDELE
Preveo: Dragan PREDIĆ
„Vojna”, Goran DUPLANČIĆ
Piše: Ivan SPIRIĆ
„Zec”, Saša JOVANOVIĆ
Piše: Nikola TASKOVIĆ
- 042 **Strip fenomeni: Amnezija**
Nepodnošljiva podnošljivost zaborava
Piše: Luka STOJANOVIĆ
- 049 **Priče iz majstorske radionice: Ivana FILIPOVIĆ**
Osnovna motivacija je efektna priča
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 058 **U fokusu: Masterklas stripa u Brašovu**
Oktav UNGUREANU
Preveo: Dragan PREDIĆ
- 062 **In memoriam**
Jules RADILOVIĆ: Sjećanje na Julesa Radilovića
i našu međusobnu suradnju
Piše: Veljko KRULČIĆ
Borivoj DOVNIKOVIĆ Bordo: Hrabar i 100% pošten
Piše: Petar PISMESTROVIĆ
Dragoljub Dragan SAVIĆ: Čovek koji nije
pravio kompromise
Piše: Marko FANČOVIĆ
- 070 **Strip klasici: Far Side**
Drugačiji pogled na svet
Piše: Milan JOVANOVIĆ
- 076 **Intervju: Didje ALKANT i Loran FEDERIK-BOLE**
Scenarista i crtač treba da su ravnopravni
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
Prevod: Bratislav ZDRAVKOVIĆ

PREVARIT ĆU JE JOŠ
SAMO VEČERAS.
I GOTOVO.

NE MOGU VIŠE PODNIT
KOLIKO SE GRIZEN KAD SE
VRATIN DOMA, I VIDIN
NJU I MALU.

Da li smo izumrli?

By: Bojan Mandrapa

BROD - MUZEJ
NAJVEĆI MUZEJ U SVEMIRU...

OVAJ...
PREDMET OVADE
PREDSTAVLJA JEDINI
OSTATAK DAVNO
IZUMRLE LJUDSKE
CIVILIZACIJE...

NIJE NAM
POZNAKO ZA ŠTA
JE SKUŽIO, ALI JE
SIGURNO DA GA JE
IZRADILA LJUDSKA RUKA
SAMO SU LJUDI MOGLI
DA NAPRAVE...

OVE KITNJASTE UKRASE. O
LJUDSKOJ RASI NE MOGU BAŠ
MNOGO DA VAM KAZEM, JER
DANAS POSTOJI VEOMA MALI
BROJ ŠPIBA KONTIGORE
O NJIMA, NAJVIŠE
PAŽNJE EU POKLA-
NJALI MERUSO-
BNOM UBUJANJU
I UMETNOSTI.
NIKO NIJE TIŠO
UTVRDIO KAKO,
ZAŠTO, PA ČAK
NI KADA JE OVA
CIVILIZACIJA
IZUMRVA...

...
PA DOBRO
TO BI BILU SVE
O OKOLNE, DEMO
DANJE...

A OVO JE
PRAVO REMEK
DELO NAJVEĆEG VANA-
RA DANAŠNICE LAKO-
KOMONA, PREDSTAVLJEN
JE NARAVNO NAS

VELIČANSTVE
CAR. VEOMA MATE-
MATIČNA SKULPTURA
KOJA PRIKAZUJE
SVA SAVRŠENSTVA

CARSKA
RASE

KRAJ

Proljetni volim vedri čas
kada se javlja list i cvijet,
godi mi čuti ptičji glas
kada se živ kroz lišća splet
s krošnje na krošnju seli,
godi mi, kad na poljski cvat
šatore stanu podizat

i gledat me veseli
kada se postroji za rat
s vitezom vitez, s hatom hat,

drago mi gledat, poslije njih,
gdje hrupi vojske tušta tma,
i u srcu mi godi

kada pred četom prethodnih
stoka i puk u bijeg se da,

A onaj mi je gospar drag
što prvi naliže u boj,
s oružjem, s konjem, ne zna strah,
sokoli tako odred svoj
dok vrši pothvat smion.

kad tvrđ dvor vidim napadnut
i bedem srušen, razmetnut,
a vojska je pri vodi
za jarkom zbijena u kut,
oko nje plot, do pruta prut.

Pa kada razgori se rat
svatko ga tada slijedi rad
spreman na boj ko i on,
jer da što značiš, moraš znat
udarce mnoge primit, dat.

Mlat, mač i štit i šaren šljem,
kad okršaj se zametn'o
tu vidjet ćemo razlomljen,
vazale stradat zajedno,
dok ranjenih i mrtvih
konji će pusto posrtat,
a kad se upuste u rat
svi ljudi plemske krvi
žele tek sasječ ruku, vrat:
bolje je mrijet, no uzmicat.

Kažem vam, takvu meni slast
ne pruža jelo pilo, san
ko »Udri, udri« začet glas
s obiju strana — slobodan
dok njišti konj u šumi,
i »Pomoć, pomoć« yku čut,
malen i velik vidjet trup
gdje travnat jarak puni,
mrtvace, što im probi grud
kićena koplja komad krut.

Založite, baruni,
i zadnji dvorac, selo, grad,
samo ne prekidaite rat.

TEKST: BETRAN DE
BORŃ (XII st.)
CRTEŽ: GAČIĆ (XX st.)

ODGOVOR(AN)

SCENARIO: MARKO STOJANOVIĆ
CRTEŽ: MIDHAT KAPETANOVIĆ

SVI SE SLAŽU DA JE KALILUS D'AKANAK BIO VOJSKOVOĐA
BEZ PREMCA. SAGLASNI SU U TOME DA NIJE
BILO TE ARMADE KOJA MU SE MOGLA SUPROTSTAVITI,
TE ARMIJE KOJA SE MOGLA NADATI USPEHU...

...ALI NI DO DAN DANAS NIJE POZNATO KAKO JE USPEVAO
DA SE ZA SVAKI NOVI POHOD TAKO USPEŠNO PRIPREMI.

KALILUS O TOME NIJE GOVORIO, A
NIKO SE NIKADA NIJE USUDILO DA PITA.

A ODGOVOR JE ZAPRAVO ONOLIKO
JEDNOSTAVAN KOLIKO JE NEOČEKIVAN.

PRE POLASKA U SVAKU NOVU BITKU...

...KALILUS BI SE VRATIO U ONE PROŠLE.

BEZ IKAKVE SVITE,
CEREMONIJE...
SAMO ON...

...ŠIROVI PUT KOJIM JE VEĆ
PROŠAO, U SUPROTNOM SMERU,
DA BI DOSPEO NA VRH...

...I DNO SA KOGA JE
TAKO DAVNO KRENULO.

KAD BI, POSLE SVIH TIH MESECI HODA PO MLIKAMA,
STIGAO NA POPRIŠTE SVOJE NAJSTARIJE BITKE...

...BIO JE SIGURAN DA NIKADA SEBI NEĆE DOZVOLITI
DA GA IKO VRATI TAMO ODAKLE JE KRENULO...

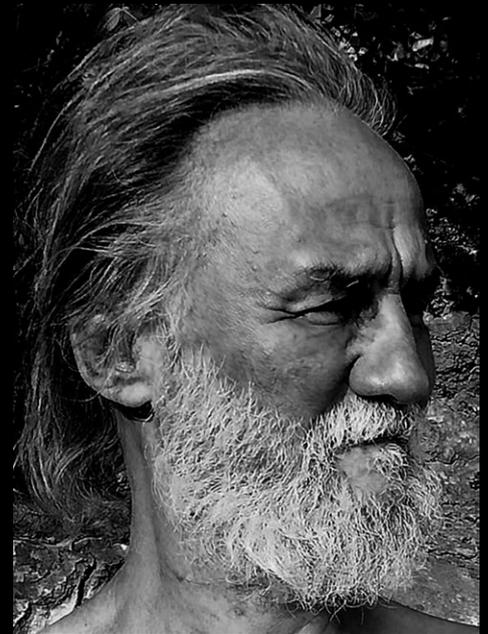

...BIO JE SPREMAN ZA NAJNOVIJU.

KRAJ

Volim da kontrolišem svoje nepredvidljivosti

Saša Jovanović rođen je u Šibeniku 1963, a odrastao u Splitu do svoje trinaeste godine. Srednju školu završio je u Nišu, da bi potom studirao prvo Arhitekturu u Beogradu, koju je prekinuo zbog dosade i upisao Primenjenu Akademiju. Studirao je na njoj tri godine, da bi potom upisao Rietveld akademiju u Amsterdamu 1989. godine, gde je i diplomirao 1994. Radio je ,po svojim rečima, svašta, živeo u Amsterdamu 31 godinu, za to vreme je objavio dva albuma za „Scratch Books“ od kojih je prvi, „Zec“, objavila „Besna Kobila“ u Srbiji, dok se drugi, „Trkač 1“, upravo priprema. Od 2022. godine živi u Rijeci.

PRESSING: U jednom intervjuu si izjavio sa si čist grafičar i da ne voliš boju, a meni si u jednom razgovoru rekao da u poznoj fazi svog stvaralaštva planiraš da slikaš. Kako se ove dve izjave mire?

Saša JOVANOVIĆ: Slikati je, posle svih prevrata u slikarstvu, danas moguće na mnogo načina. Ja sam studirao na dve potpuno različite akademije, Beogradskoj Primenjenoj i amsterdamskoj Rietveld Akademiji, na prvoj te uče osnovama likovnih tehnika, a na drugoj te niko ništa ne uči već izvlače tebe iz tebe, tvoje pravo „ja“ u umetnosti i stimulišu te da sam kreiraš svoje tehnike. E, to je kako ja nameravam da slikam... Plus, slikari žive dugo kao galapagoske kornjače, što je lep bonus.

PRESSING: I koji ti se pristup više sviđa, koji misliš da je svrsishodniji – ili misliš da se pravi efekat postiže tek kombinacijom?

JOVANOVIĆ: Uveren sam da kombinacija oba pristupa daje idealno umetničko obrazovanje. Na holandskoj akademiji sam u početku imao ogromnu prednost nad njihovim studentima jer sam, zahvaljujući Beogradu, sve ideje mogao da realizujem na tehnički visokom nivou. Oni su, međutim, fenomenalni u brzom nalaženju i učenju optimalnih tehnika za sebe, tako da se ta prednost vremenom istopila – nije Holandija tek tako postala umetnička velesila, svaki umetnik tamo ima instinkt da uporno

* Sva holandska imena pišem u originalu jer u Srbiji još ne postoji prihvatljiva fonetska transkripcija holandskog. U pravilnoj srpskoj transkripciji bi se ime Vincent Van Gogh u stvari pisalo kao Finsent Fan Hoh, kako to ime i zvuči na holandskom. Neko bi ovim nekada trebalo da se pozabavi, jer srpska fonetska transkripcija holandskih reči zvuči potpuno blentavo.

sledi svoj put. Oni nisu imali slikarske pravce, svaki holandsko-flamanski umetnik je otvarao potpuno nov pristup. Bosch, Breughel, Rembrandt, Vermeer, Van Gogh*, Escher, Mondrian, De Koning – svi do jednoga su radili nešto što niko pre njih nije.

PRESSING: Šta je s onima koji nisu došli u priliku da kombinuju, jer nisu bili izloženi tim različitim tehnikama?

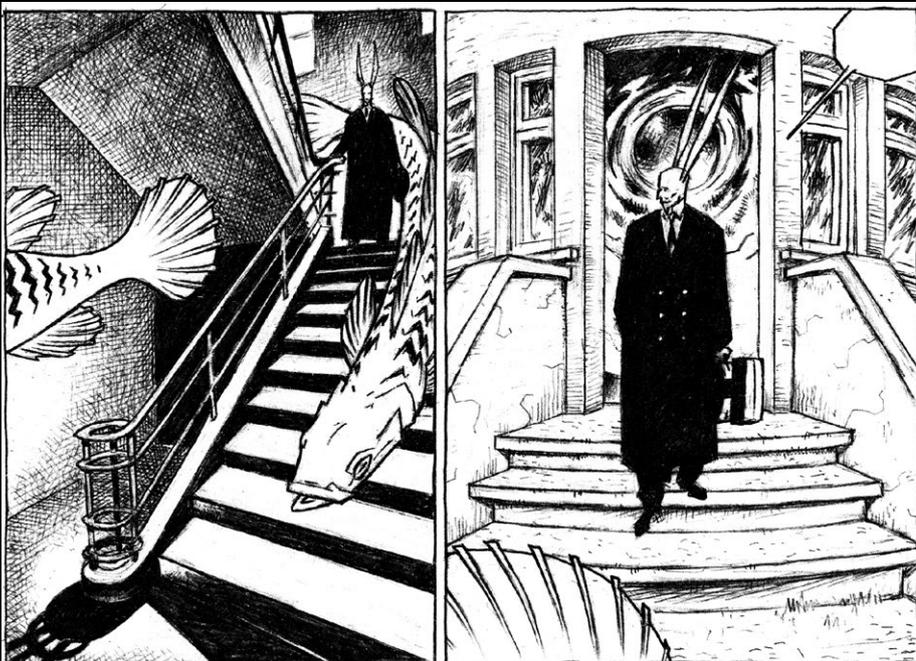
JOVANOVIĆ: Biće da je to sad stvar sudbine i ličnih izbora. Nisam siguran da li postoje akademije koje kombinuju ove dve metode, možda je to čak postalo uobičajeno. Ne bih znao jer sam diplomirao pre skoro trideset godina ali ako to nije slučaj, onda sam imao mnogo sreće jer se moje obrazovanje poklopilo sa mojim potrebama. Isto tako, osoba koja

ima drugačije potrebe u razvoju svog talenta bi se savršeno uspešno razvijala i u samo jednoj od ovih metoda. Poznajem ljude koji se bave ilustracijom u tradicionalnoj tehnici i sasvim lepo žive i rade nakon što su završili obrazovanje na akademiji klasičnog tipa, kao i one koji se bave konceptualnom umetnošću kojima klasično obrazovanje ne bi zaista bilo neophodno.

PRESSING: *Zanima me duga priča o nabavci alata za izradu pogrebnih urni – mogu li da je čujem?*

JOVANOVIĆ: Ja sam diplomirao cum laude, što mi je omogućilo da lako dobijem takozvanu startnu stipendiju, koja se daje sveže diplomiranim umetnicima kao pomoć za početak karijere. To je bio veliki novac, nekih 30.000 tadašnjih guldena (skoro kao nemačka marka) a ja sam sa još dva prijatelja, vajarem Draganom Aleksićem i dizajnerom Joostom Baardmanom, pre toga planirao da otvorimo zajedničku firmu. Kada je novac stigao, ta priča se aktualizovala, samo je trebalo smisliti čime bi se tačno firma bavila. Na kraju smo, tražeći rupu u tržištu, došli do pogrebne umetnosti u kojoj se decenijama ništa novo nije desilo. Tako smo postali pioniri kratkotrajne revolucije u holandskoj pogrebnoj umetnosti i od toga živeli nekih pet godina. Naša ideja je bila da mi samo pomažemo klijentima da sami dizajniraju nadgrobne spomenike ili urne svojim preminulima i nekako se desilo da smo se specijalizovali za urne za preminulu decu. Ja to posle nekog vremena više nisam mogao da izdržim, s jedne strane

(kao što je bio plan) pomažeš ljudima da prebole gubitak deteta kroz terapiju kreativnog procesa, a s druge si često izložen radijaciji bola koji je nemoguće opisati. Ja sam prilično empatičan čovek i sve to je polako počelo da mi načinje duševno zdravlje. Pošto su i druga dva kompanjona počela da osećaju iste smetnje a posao počeo da stagnira, rešili smo da stavimo katanac na radnju.

PRESSING: *Da li umetnik po prirodi onoga čime se bavi mora biti empatičan čovek? Jesi li sretao i drugačije primere?*

JOVANOVIĆ: To, mislim, zavisi od vrste umetnosti kojom se čovek bavi. Pretpostavljam da je empatija korisnija filmskom scenaristi nego kompozitoru atonalne muzike. Inače, umetnici po prirodi posla kojim se bave imaju tendenciju da lako postaju egoisti, a mnogi koje sam upoznao su čak empatiju smatrali za nešto što šteti čistoti umetničkog procesa.

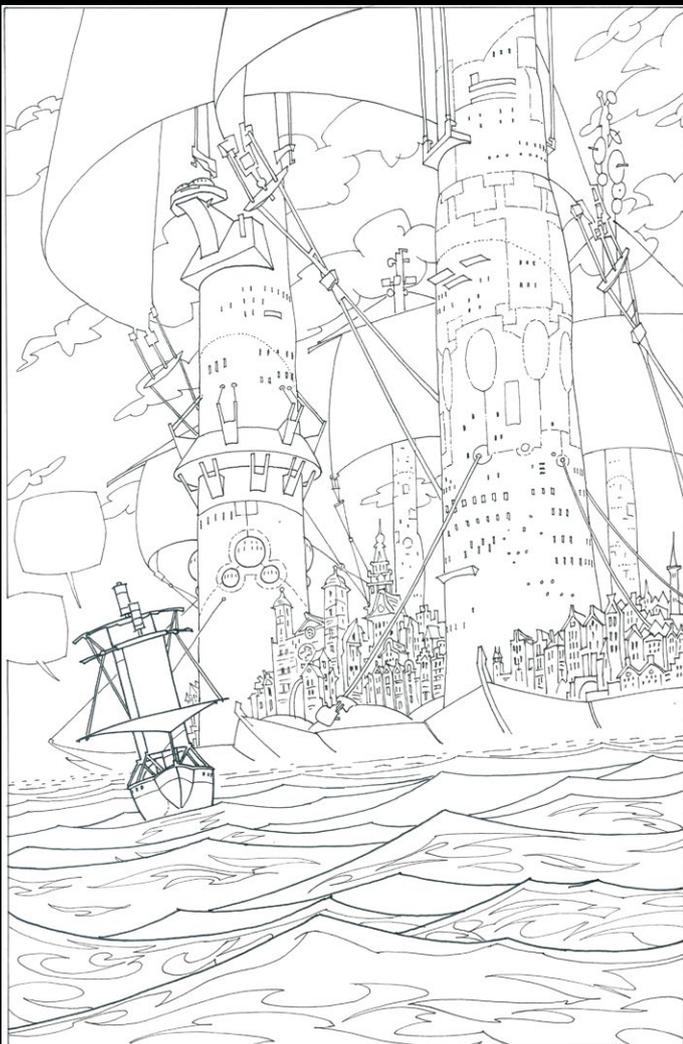
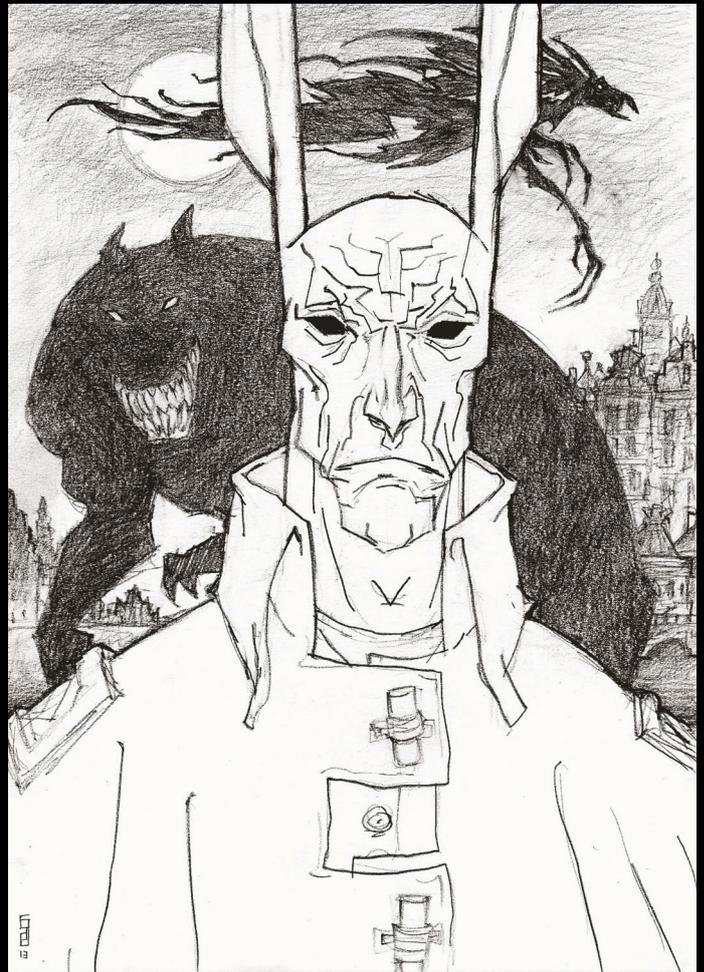
PRESSING: *Izrada pogrebnih urni je tek jedan u masi poslova kojima si se bavio. Možeš li da ih izlistaš i kažeš nam kakva su tvoja iskustva s njima?*

JOVANOVIĆ: Meni je jedan od najlepših dana u Amsterdamu bio kada sam dobio radnu dozvolu, jer volim da imam svoj novac i uglavnom ne biram kako ću ga zaraditi. Roditelji nisu mogli da mi plate punu školarinu za sve 4 godine, pa je radna dozvola došla u pravo vreme. Prvi posao je bio pranje sudova u meksičkom restoranu „Caramba“ koji je, po njihovom kuvaru, to ime dobio po kricu koji ispusti svaki novi perlač sudova kada vidi planinu prljavih tanjira i šerpi koje se nad njim nadvila. Nakon toga je došla serija čistačkih poslova koji su u Severozapadnoj Evropi u stvari sponzorisana rekreacija, jer je sve uvek neverovatno čisto. Onda je došla firma za pogrebnu umetnost, pa noćna portirnica u hotelu „Crystal“ u centru grada. Taj posao je bio vrlo prijatan sve dok se ne bi pojavila grupa engleskih turista, jer ti ljudi piju kao da žele da izvrše samoubistvo alkoholom. Uriniranje sa prozora na ulicu im je bila je jedna od bezazle-

njih aktivnosti, jedan se ispovraćao u lavabo, pustio vodu iz česme da to spere i kolabirao. Lavabo se, naravno, začepio i voda je celu noć natakala ceo prvi sprat, prošla kroz plafon i izazvala nekoliko kratkih spojeva od kojih je najgori bio aktiviranje požarnog alarma i to tako da se više nije mogao isključiti. Od 7 ujutru do 12 popodne sam čekao vodoinstalatera i električara (bio je, naravno, Božić) okružen jezerom razređene britanske bljuvotine, dok mi je urlanje alarma dezintegrisalo bubnjiće. Nakon toga sam nekoliko godina radio kao umetnički direktor jedne male reklamne agencije, koja se raspala odlaskom najvećeg klijenta, Malaysia Airlines. Bilo je lepo dok je trajalo, nikada se toliko nisam smejao na radnom mestu. Posle toga sam radio za jednu organizaciju koja se bavila davanjem lekcija svih vidova umetnosti u školama koje su se nalazile u problematičnim kvartovima, delovima grada gde maltene nije bilo Holanđana a vrvalo je od kriminalaca svih vrsta. Ideja je bila da se toj deci nekako predstave drugi načini razmišljanja i druge perspektive, što nije bilo nimalo lako, jer većina mojih pitomaca jedva da je govorila holandski a reči kao „koncentracija“ i „disciplina“ im nisu značile apsolutno ništa. Ovo je bio najnaporniji posao kojim sam se ikada bavio.

PRESSING: *A rad na trafici? Gde je on u svemu tome?*

JOVANOVIĆ: Rad na trafici je proizvod potpuno neverovatnog baksuza koji smo moja supruga Lena i ja imali pri dolasku u Rijeku, što se poslova tiče. Mi smo se na selidbu iz Amsterdama odlučili i zbog toga što tamo nikako nismo mogli da nađemo stabilan izvor prihoda, a u Rijeci su nam oboma obećali posao, njoj u maloj firmi za nalaženje EU fondova i subvencija, a meni mesto profesora u srednjoj umetničkoj. Kada je Lena otišla na razgovor sa vlasnikom firme u kojoj je trebala da radi, rečeno joj je da je čovek pretrpeo srčani udar i da je u bolnici. Dok je ona tamo popila kafu, stigla je vest da je nesrećnik preminuo (ipak je njegov baksuz bio neuporedivo veći od našeg) i firma se nakon toga raspala. Moj posao je pak propao, jer je hrvatska vlada nedelju dana pre mog dolaska (ja sam bio ostao u Amsterdamu par meseci duže da pozavršavam par stvari) lupila moratorijum na zapošljavanje u prosveti. Mi smo imali neke bazične pri-

hode jer sam ja svom izdavaču koji je i strip-kolekcionar prodao originalne table „Zeca“, pa smo se dogovorili da mi taj novac isplaćuje na mesečne rate. To „međutim, nije bilo dovoljno za sve troškove, pa je Lena našla posao u jednoj osnovnoj školi kao asistent za decu sa specijalnim potrebama. Kada je stiglo leto, ispostavilo se da postoji neki zakon da taj posao ne nastavlja da se plaća tokom letnjeg raspusta ako nisi bio zaposlen duže od šest meseci. I onda panika, kako preživeti do oktobra. Krenemo i jedan i drugi da na brzinu tražimo poslove i ja sam bio brži. U Opatiji je firmi „Tisak“ hitno bio potreban neko da radi na jednoj od njihovih tamošnjih trafika i tako... Posao je inače zapanjujuće kompleksan, nisam mogao da sanjam da jedna ovako mala kućica u sebi krije i šalter za naplatu komunalija, menjačnicu deviza, turističke informacije i količinu vrsta proizvoda koje se ni neka robna kuća ne bi postidela.

PRESSING: *Pričali smo o stilu crtanja, o apstrakciji, i ja sam došao do zaključka da je tvoj crtački stil zapravo – primenjena apstrakcija. Da li bi se složio s tim?*

JOVANOVIĆ: Imaš dobro oko, apstrakcija je moja velika ljubav (sve apstrakne slike u „Trkaču 1“ su moje) tako da i kad crtam realistično, elemente crtača podvrgavam kriterijumima apstraktnog komponovanja. Ovo svim crtačima-početnicima topla preporuka, tako se izbegavaju mrtve površine i dosadno ponavljanje a dobija na dinamici i živosti. To se konkretno radi tako što površinu na kojoj trenutno radiš, recimo lice, prvo ovlaš postaviš anatomski a onda je finiširaš posmatrajući je kao dvodimenzionalnu apstraktnu kompoziciju.

PRESSING: *Ako se dobro sećam, u jednom razgovoru rekao si da ne voliš da tuširaš četkicom, da ti treba nešto čvršće kao osnovni crtački alat. Zašto?*

JOVANOVIĆ: Četkica je mekana i mokra, previše je tu tečnosti za moj ukus, jer je tečnost nepredvidljiva, a ja volim da kontrolišem svoje nepredvidljivosti. Zvuči paradoksalno ali je tako, naučio sam vremenom da isključim onaj deo mozga koji se bavi planiranjem baziranom na pravilima, i da kao džez muzičari improvizacijom proizvedem kontrolisani haos tamo gde mi treba. Što nas opet vraća na čari apstrakcije.

PRESSING: *Zec je naišao na dosta dobar prijem, ali su se čuli i glasovi*

da je nije baš najrazumljiviji. Da li te to pogađa, i zašto ne? (Smeh)

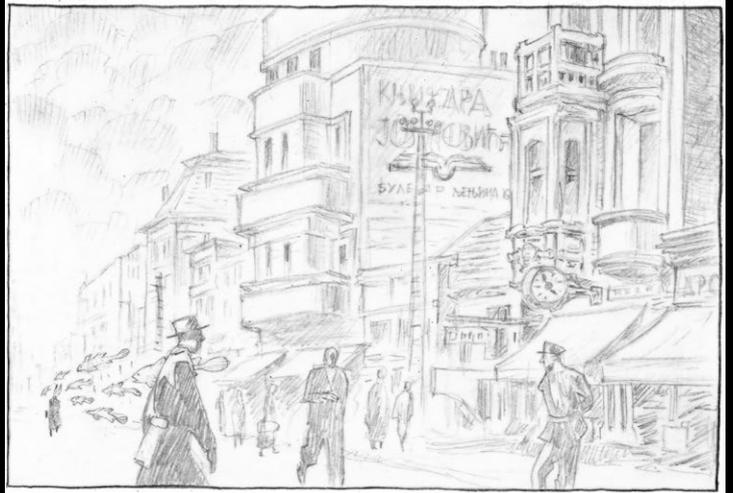
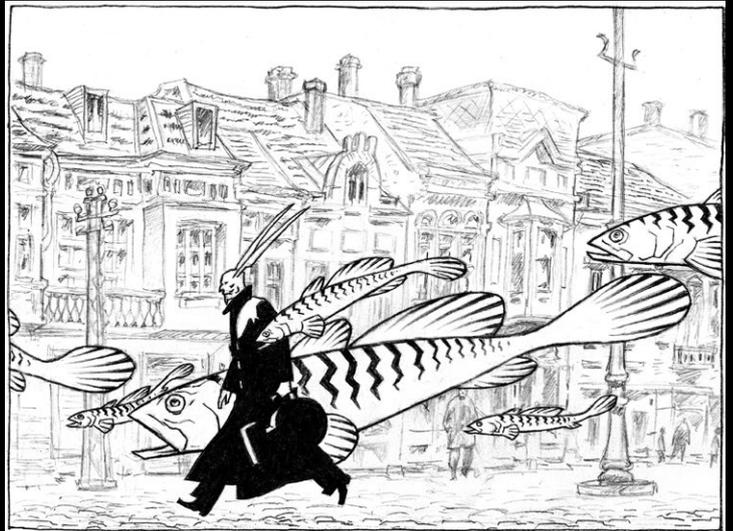
JOVANOVIĆ: Naravno da ne, a evo i zašto: prvo, „Zec” je samom svojom nelinearnom strukturom napravljen za više čitanja, tako da se pažljivim gledanjem i ponovnim čitanjem sve što je bitno može sasvim lepo shvatiti. Drugo, u srcu te priče je misterija pravog božanstva koju je ljudskim umom nemoguće sasvim pojmiti ali se da naslutiti, kao u dobroj poeziji ili muzici. U „Zecu” zaista postoji osećaj da je nešto ostalo nedokučivo i taj osećaj sam namerno kreirao kao prisustvo nečega što je logici nedostupno. Bilo je prilično teško to napraviti, kreirati entitet koji ni meni ne sme da bude sasvim jasan. I da se razumemo, sve ovo nisam napravio jer volim da se pravim pametan, već jednostavno zbog toga što strašno volim takve knjige i filmove. Ko odgleda „Odiseju u svemiru 2001” i misli da je sve shvatio, nije taj film dobro odgledao. Lepota takvih dela je u daru pitanja koja nam ostavljaju.

PRESSING: Zašto entitet koji si kreirao nije smeo ni tebi samom da bude jasan? Kako kontrolisati nepredvidljivost u takvom slučaju?

JOVANOVIĆ: Kako drugačije predstaviti motive i delovanje bića koje se od ljudi razlikuje koliko i čovek od amebe? Kako inače uvesti u priču lik koji ima nekoliko dimenzija više od nas? Sećam se da je neki naučnik na televiziji jednom objašnjavao mogućnost postojanja bića na višem dimenzionalnom nivou od nas i rekao da ako bi, na primer, postojala dvodimenzionalna bića a mi dodirnuli ravan u kojoj ona žive, ta bića bi od celog čoveka i svega što ga čini čovekom percipirali samo otisak prsta. Mi bismo mogli da kontrolišemo njihove živote na njima potpuno nezamislive načine – kvadrat nacrtan oko bilo koga od njih bi bio kao da neko oko nekog od nas odjednom kreira sobu bez vrata i prozora. Ja sam lik Zeca (onaj na naslovnoj strani je Izbrisivač, hibrid Zeca i čoveka) napravio iz perspektive tog dimenzionalno nižeg stvora kome nešto može da manipuliše postojanje kako god želi – glavni problem je, naravno, u prirodi te želje.

PRESSING: Grešim li ako mislim da je apstrakciju u filmskom ili strip-skom pripovedanju možda i najteže postići a da funkcioniše?

JOVANOVIĆ: U umetnosti ne postoje prepreke već samo ciljevi. Ako mi je cilj da integrišem apstrakciju u pripovedanje, to će se i desti kao

što su dokazali „Moebius” i „Novi Kvadrat”, između ostalih.

PRESSING: *Koji su tvoji ciljevi u bavljenju umetnošću?*

JOVANOVIĆ: Imam ih dva. Prvi je da u svakoj umetničkoj formi, uključujući i muziku i književnost, napravim bar po jedno umetničko delo. Drugi je da budem što bolji u ostvarivanju prvog cilja i da postajem sve bolji i bolji umetnik. Ovaj drugi je, na sreću, nešto za šta jedan životni vek nije dovoljan.

PRESSING: *U istom intervjuu izjavio si da je nedostatak formalnog umetničkog obrazovanja hendikep koji je moguće pretvoriti u prednost. Da li zaista misliš da su stvaraoci koji nisu prošli klasične umetničke škole i akademije hendikepirani? Koju to prednost ima nad formalno školovanim umetnicima?*

JOVANOVIĆ: Tu sam prevashodno mislio na muziku jer sam se njome neko vreme bavio sa velikim ambicijama i nikakvom tehničkom podlogom. Ta tehnička podloga je, po mom mišljenju, mnogo važnija u muzici nego u likovnim umetnostima, zbog čega valjda ima mnogo više naivnih slikara nego naivnih kompozitora. Likovna tehnika se prima gledanjem, a u muzičkoj teoriji ima podosta matematike za koju samo uvo nije dovoljno. Međutim, pošto sam ja Rietveld đak, obučen sam da sam kreiram svoje teorije i tehnike, te sam tako pre desetak godina održao koncert svojih naivnih kompozicija u „Galeriji Naivnih Umetnosti” u Amsterdamu – sve se može kad se hoće. Što se prednosti tiče, mislim da sam kao kompozitor definitivno inferioran bilo kome ko je završio bilo kakvu muzičku školu (ili ima bogom dani talenat za muziku kao Paul McCartney ili moj prijatelj, gitarista grupe „Fleke”, Goran Savić) ali moja prednost leži u tome da sam, tako neuk a ambiciozan, napravio bar petnaest sekundi neke muzike koja pravim kompozitorima ne bi pala na pamet da žive još hiljadu godina.

PRESSING: *Možeš li da tačno lociraš tih 15 sekundi muzike i da nam kažeš u kojoj se kompoziciji nalaze?*

JOVANOVIĆ: Možda početak „Chromatic Sands” sa „The Curious Case Of Mrs. Willbury's Cat” ili čak cela „Oma” sa „Le Neutrologique”. „Oma” je rađena grafički, odabrao sam tonove koje ću koristiti i koji moraju da se slažu u bilo kojoj kombinaciji, a onda sam svaki novi kanal svirao bez slušanja prethodnih, što bi u likovnoj umetnosti otprilike izgledalo kao da na nekoliko providnih ploča naslikam transparentne apstraktne kompozicije u komplementarnim nijansama a onda sve te ploče preklopim, pa šta mi Bog da.

PRESSING: *Kažeš da si kao Rietveld đak obučen da kreiraš svoje teorije i tehnike. Kako izgleda obuka za tako nešto?*

JOVANOVIĆ: Tako što te sve vreme gurkaju prema tebi. Daju ti najraznovrsnije moguće zadatke da bi te što više i češće izbacivali iz tvoje zone komfora i posmatraju kako reaguješ. Onda te bombarduju pitanjima usmerenim na tvoje motive reakcije, pa ako odluče da si stigao do sebe (jer su im profesori zaista u stanju da to uoče pre tebe) i to što radiš radiš

na adekvatnom tehničkom i konceptualnom nivou, dozvole ti da prođeš godinu a na kraju dobiješ celu godinu da radiš diplomski projekat koji god i kako god želiš. Naravno, sve vreme si podvrgnut kontrolnim sastancima sa profesorima i ako sve to prođeš, diplomiraš. Najveća razlika između naših i holandskih akademija je što se u naše teško ulazi ali se lako dođe do diplomske godine, dok se kod njih relativno lako ulazi ali diplomira otprilike polovina upisanih studenata.

PRESSING: *Kažeš da si ambiciozan. Čini mi se da je na ovim prostorima taj termin počeo manje više da se izjednačava sa terminom pretenciozan, posebno kad je stvaralaštvo u pitanju. Ima li razlike, i u čemu ona leži?*

JOVANOVIĆ: Prvo da se ogradim, ja sam ambiciozan samo u umetnosti

i to isključivo u rastu kvaliteta mog rada, za sve ostalo mi je jedina ambicija da budem dobar otac, partner i prijatelj. A što se razlike tiče, jedina koju ja prihvatam je da ambiciozno delo postaje pretenciozno kada ambicije umetnika premaše njegove/njene realne sposobnosti. Tada se dešavaju ženantne situacije gde se rad neuspešno spasava neuverljivim imitacijama nečijih kvalitetnijih pokušaja u istom pravcu.

PRESSING: Zašto se *Trkač 1* dešava baš u Nišu, i kakvog je uticaja Niš imao na tebe kao čoveka, a kakvog na tebe kao stvaraoaca – ili je to neodvojivo?

JOVANOVIĆ: Ja sam u Niš (iz koga inače potiču svi moji preci) došao iz Splita u kome sam rođen i odrastao 13 godina, sa bistrog mora na mutnu Nišavu... Popriličan šok. Kada sam se, međutim, navikao na novu okolinu, shvatio sam da se nalazim u vrlo zanimljivom gradu. Niš, zahvaljujući kako ratnim neprijateljima tako i saveznicima, nije lep ali je vrlo udoban grad prepun neverovatno zanimljivih ljudi koji stvaraju neku nevidljivu arhitekturu humora, bistrine duha i vrlo specifične mistike. Pored toga, Niš je u vreme moje mladosti od jeseni do kraja zime često bio maglovit i ta magla ga je često pretvarala u uzbudljivo, misteriozno mesto. U Nišu sam takođe počeo ozbiljno da slušam muziku (uglavnom zaslugom mog kuma Ivana Andrejevića) i tako sam u stvari i počeo da crtam – moje prve inspiracije su bili omoti albuma, naročito omoti albuma grupe „Yes“ koje je crtao Roger Dean. Niš je, sve u svemu, od svih gradova u kojima sam živio (Split, Niš, Beograd, Amsterdam a sada Rijeka) ostavio najdublji utisak na mene i definisao me i kao čoveka i kao umetnika.

PRESSING: Spomenulo si kako je grupa *Yes* uticala na tvoje bavljenje likovnom umetnošću. Kako je uticala na tvoje bavljenje muzikom?

JOVANOVIĆ: Članovi grupe „Yes“ su toliko dobri muzičari i kompozitori (dobar primer: „Awaken“ sa albuma „Going For The One“, predivna mini-simfonija odsvirana na rok instrumentima), da sam ja u tim aspektima imao toliko šanse da im se približim koliko i žaba da skoči na Mesec. Međutim, ja sam tu muziku toliko slušao i još uvek slušam da je ona definitivno ostavila nekog traga u prostornosti zvuka moje muzike i njenoj konstrukciji kompozicije, naravno, na milion puta primitivnijem nivou. Preslušaj

„Job=10“ sa mog albuma „Songs“, pa ćeš odmah shvatiti o čemu pričam. Na moje bavljenje muzikom je ipak najveći uticaj imao minimalizam, prvenstveno Steve Reich, Ingram Marshall, Philip Glass, „Penguin Cafe Orchestra“ i Simeon ten Holt.

PRESSING: U *Trkaču 1* si se opredelio za potamnjenu olovku umesto za kjaroskuro tehniku tuša koju si koristio u *Zecu*. Zašto?

JOVANOVIĆ: Ja obožavam olovku i mislim da je najsavršenije umetničko oruđe koje će ikada biti izmišljeno, moji najomiljeniji radovi svakog velikog umetnika su skice i crteži olovkom. Dok sam radio „Zeca“ srce me je bolelo svaki put kada bih olovku morao da prekrijem tušem a onda ostatke olovke izbrišem gumicom, te sam još tada odlučio da sledeći album crtam isključivo olovkom. Grafit ne samo da je organskiji i bogatiji od (mog) tuša već ima i tu lepu osobinu da je večan – pre će istruliti i nestati papir na kojem je crtež olovkom nego sam crtež koji će se, jednog dana kad naša lokalna zvezda neizbežno postane crveni džin, od ogromne temperature i pritiska pretvoriti u dijamantsku prašinu i nastaviti da kruži svemirom dok god on bude postojao.

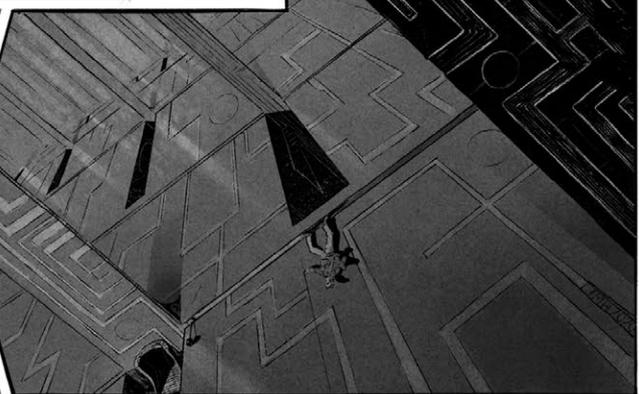
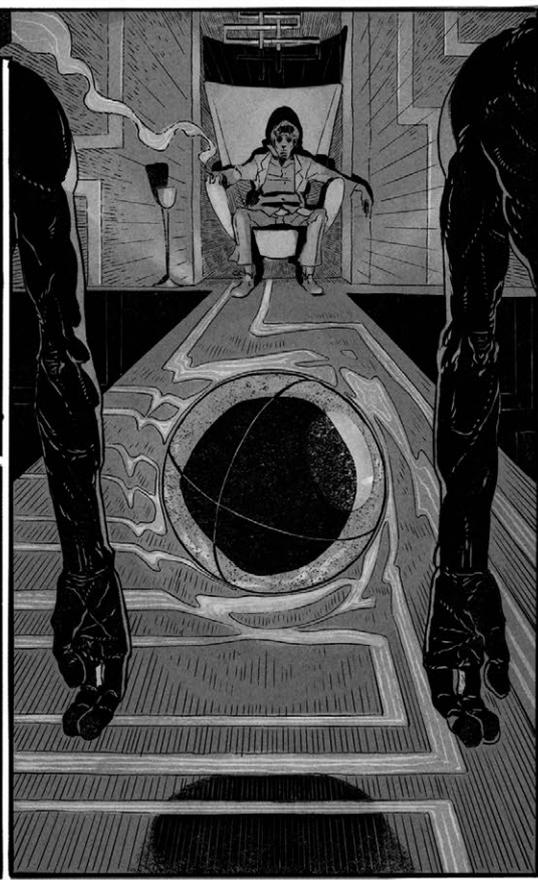
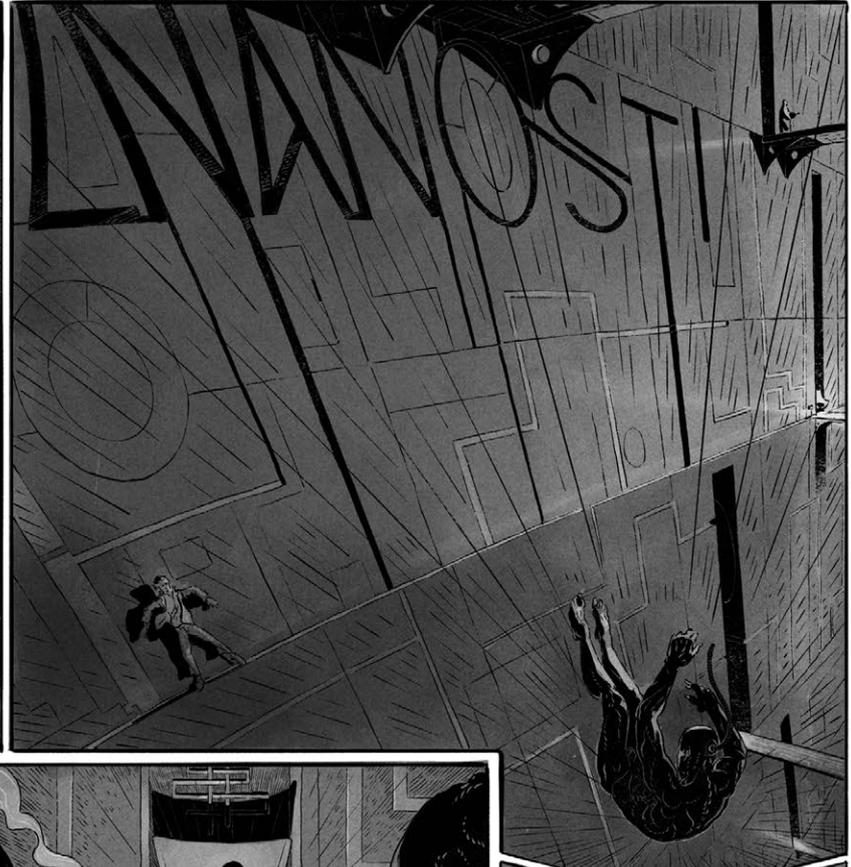
PRESSING: Zašto si osećao da moraš da pokriješ olovku tušem u *Zecu*?

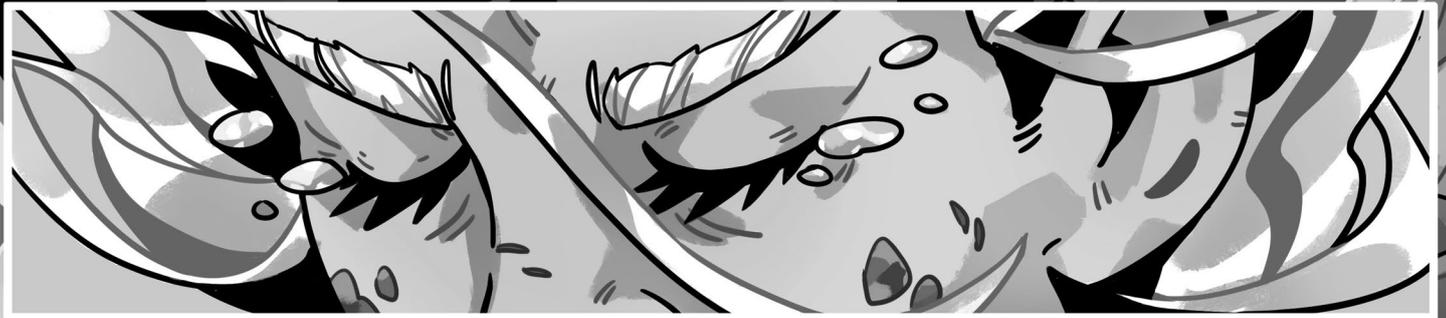
JOVANOVIĆ: Pa, jednostavno zato što sam se tada još poprilično naslanjao na Mignolu, a nije mi ni jedne sekunde izgledalo kao da taj stil može da radi bilo kako drugačije nego u tušu. Trenutno gradim svoj stil a imam i više samopouzdanja pa mi je lakše da donosim odluke koje će mi omogućiti udobnije, ličnije izvođenje crteža.

PRESSING: Šta bi poručio nekome ko upravo ulazi u svet stripa?

JOVANOVIĆ: U kojem god stilu da radite, poznavanje anatomije živih bića i bazične geometrije/perspektive je uvek korisno. Upoznajte se sa radom što više autora iz što više različitih žanrova i crtajte svaki dan, bez izgovora. Talenat bez discipline i sistematičnosti je samo izvor sve većih i većih frustracija. Nemojte to sebi činiti. A inače, čestitam, odabrali ste najlepši posao na svetu, koji će vas puniti energijom i činiti vas srećnim sve dok možete da držite alatku za crtanje u ruci a možda i duže - španski slikar Velasquez je u starosti dobio takav artritis u šakama da više nije mogao da drži četkicu, te ju je kanapom vezivao za prste. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

MOJ MOZAK...
ODBIJA DA RADI.

RUKE SE TRESU.
JEDVA OSEĆAM NOGE.

OČI OTVORENE,
A JA SLEP.

ZUBI SU MI
KAVEZ ZA JEZIK.

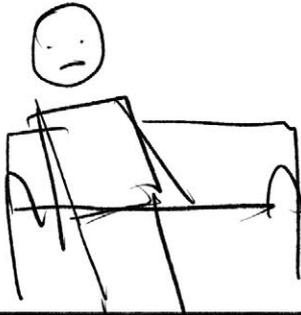
LEBDM U PRAZNINI
SVOJIH OSEĆANJA.
I ONDA PADAM.

DOZVOLJAVAM INSTIKTIVA
DA PREUZMU. DOBAR JE
TO OSEĆAJ, KAD SE
PREPUŠTIŠ.

THE
END

KAD IMAŠ LIMETNIČKU
BLOKADU

A OLOVKA TI JE
KLIZNULA KROZ
PRSTE

TREBA DA
LISTANEŠ

ODEŠ DO STOLA

LIZMEŠ
OLOVKU

SRKNEŠ MALO KAFE

PROTEGNEŠ SE

I POČNEŠ DA CRTAŠ

SAMO POČNI

TO JE KLJUČNO

JER ONDA TE
NIŠTA NE MOŽE
ZAUŠTAVITI

Intervju: Morian

Balkanska pravila: Ništa ne motivira kao uspjeh

Ko je, dovraga, Morian? E, to sam se i ja pitao. A onda sam se, pošto nisam znao odgovor, obratio onome ko ga zna – naime, samom Morianu. I evo šta mi je (sve) rekao...

PRESSING: *Za većinu ljudi iz stripa u region ti si nepoznanica (znam to, jer sam proverio), a ovamo imaš serijal urađen za američki Image. Dakle, ko je MORIAN?*

MORIAN: Od zla oca i gore matere, meka srca a tvrde desnice, crven iznutra a čupav izvana. Nenadmašan sa lopatom i mješalicom ali prestar i predebel da se verem po skeli, nađem se ja pred zidom. Di ću, šta ću, ne smim nazad, a ne mogu dalje. Viču za mnom „Stani!” ja vičem „Stani ti, tebe niko ne gonja!” Najrađe bi sve ispočetka, mislim se, a i ko mi brani. Sjednem ja na gajbu, otčepim prvu i prije zadnje smislim briljantan plan: crtati ću stripove. To je bar lako.

PRESSING: *Odakle Morian u Image-u? Reci nam nešto o svoom provcenu za ovog izdavača, 20th Century Men.*

MORIAN: Prije mjesec dana izašla mi je prva epizoda serije „20th Century Men” u izdanju „Image comicsa”. Blurb bi bio „Apokalipsa danas sa superherojima”. Glavnina priče se događa u Avganstanu 1987. koji je pod okupacijom SSSRa i polako se zakuhava u sukob između blokova, u WWII. Nositelj priče, da ne kažem junak, Petar Platonov – oklopljeni je, unakaženi general. Nasuprot njega je američki presjednik, također nekadašnji super soldier, jednako beskrupulozan i moćan, spreman da upotrijebi oružje koje se ne da kontrolirati. Ali što god da vam kažem neće vas pripremiti na „20th Century Men”. Ovaj strip je totalno lud, odvest će vas tamo gdje se najmanje nadate. Nastajao je dugo. Ja sam tražio pisce s kojima bi surađivao na dieselpunk projektu još prije deset godina. Deniz Camp (Deniz Kamp) se javio sa svojim prvim scenarijima. Ja se ne sjećam, al’ on kaže da sam ga otkantao te 2012. Deniz je doktor iz New Yorka koji je radio u hitnim pomoćima diljem svijeta i tako je dospio i u Siriju. Vidio je svašta taj dečko. Zaključio je da nije u stanju razviti obrambene mehanizme na ljudsku patnju i bol, oguglat, iskopčat taj neki dio sebe - kako se već doktori brane da ne polude. Na kraju je napustio profesiju. Prihvatio se pisanja. Čuli smo se idući put 2018. Tada smo rekaptulirali šta se zbivalo u međuvremenu. Ja sam imao za pokazat skoro 200 stranica dieselpunka, ali ne i priču koja bi to povezala. A on je imao nove stranice uglavnom proze. I ovaj put tu je bio glas pisca, dobra rečenica, ritam, emocije. Odlučili smo se da probamo nešto skupa, nešto novo - započeli „20th Century Men”. On je dobio lopticu meni, prve stranice, ja sam je vratio i zafelšao odmah. On je htio da glavni junak bude Clint Eastwood (Klint Istvud) a ja sam mu dao Frankensteinovo čudovište jer sam imao feeling da se emocije drukčije čitaju na tom zakrpljenom licu, intenzivnije. Krenuli smo ping pong meč koji i danas traje. Malo je reći da je nadmašio sva moja očekivanja. Totalni car. Image je rekao OK na prvih desetak stranica koje smo poslali. Image je rekao OK na prvu epizodu koju smo poslali: „Napravite 3 i idemo u tisak.” Treću epizodu smo poslali u proljeće 2021. I evo nas. Još od početka pridružio nam se Aditya Bidikar, zvijezda letteringa među nama zoharima. Mislim da smo svi dali najbolje od sebe. Politika nam se poklopila u međuvremenu, nova ruska invazija, nadam se da neće i WWII.

PRESSING: *Kako to da si s ovih prostora, a da te na ovim prostorima, sem časnih izuzetaka, retko ko zna kao strip-autora? Mislim, to je relativno mali krug.*

MORIAN: Jednostavno me nemaju ljudi po čemu znat. Nisu mogli vidit ništa što sam napravio. Ali sad kad ovo vide, dopusti mi: tražim kolori-

sta. Obojao sam cijeli „20th Century Men” i to je zadnji put da ja nešto obojim. I treba mi jednako vremena za olovku/ink i za koloriranje. Previše! Ako si genijalan neotkriveni kolorist - skini stranicu sa mog deviant arta, oboji je i pošalji mi, eno me na twitteru, nemam drugo ništa .

PRESSING: *Zvuči kao uspeh preko noći – međutim, moje iskustvo je da uspeh preko noći najčešće dolazi preko puno, puno noći . Kakvo je tvoje?*

MORIAN: Ha-ha-ha... Preko noći, da, preko 5000 noći. Ekipa brije kako će ih netko prepoznat kao talente, ponudit im posao, pozvat ih da crtaju Batmana. „Break into comics?” Tko ti brani da crtaš stripove, sjedi i crtaj... Kad budeš dobar stvari će se početi poklapat. Svi traže nekoga kvalitetnog s kim će surađivat. Surađuj s ljudima koji su kao ti, to su ti suputnici, nađi

koja si ekipa i pomažite jedni drugima, jer rastete zajedno, u timu, crtate jedni drugima naslovnice, olakšavate i inspirirate jedni druge tijekom bezbroj sati koje treba provesti radeći. Hint – puno strip-ekipe je na Twitteru. Drugo, lopatu u ruke i kopaj, nema druge, uporno. Valja probat bit toliko dobar da pitch nije samo pitch nego je toliko dobar da ga nitko normalan ne bi odbio. (Pričam nekom zamišljenom liku, šta mi je?) Baci tu lopatu, nisam mislio bukvalno lopatu, olovku u ruke! OLOVKU!

PRESSING: Spadaš u onu retku grupu strip-crtača koji još uvek čita stripove. Kako to da nisi, poput velikog broja kolega, još uvek odustao?

MORIAN: Odustajem ja svaku noć, negdje oko 2č, al' me draga budi zorom da pijemo kavu i prije nego se razbudim do kraja evo me opet u punoj ratnoj spremi, papir ispred mene, bulji jež od olovaka. Idući put kad dignem glavu

već je 16č popodne, treba skuhat nešto. Nastavit ću crtati navečer. Kad sve nahranim, napijem, pospremim, strpam u krevet, izljubim. Moj partner, suradnik, pisac, moj brat Deniz Camp se u to doba negdje diže iz kreveta u dalekom New Yorku, jer najživahniji je oko ponoći. On me zatrpava stripovima, novim i starim, imamo geek fest – vidi ovu stranicu, kakve su ti boje u ovome, ova priča bi bila bolja da ubace zombije... On meni američke a ja njemu sve ostale, ipak sam ja odrastao na „Stripoteći“, širi mi je spektar. Al' bez obzira je l' se čita nešto dobro ili nešto loše, uvijek je korisno, iz svega se da nešto naučit i još je najbolje iz tuđih pogrešaka. Nije

teško naći šta da čitaš, da ne nabrajam, svako voli nešto svoje a ima tih best of spiskova koliko hoćeš. Čitaj, čitaoče! In my humble opinion, najvažnija knjiga za crtača stripova je – Richard Williams (Richard Vilijams) „The Animator's Survival Kit“, a onda sve ostalo: Scott McCloud, perspektiva, anatomija...

PRESSING: Dotakao si se Stripoteke, a preko nje i onoga što ja već odavno tordim – mi iz bioše Juge imali smo šansu da odrastamo na puno stripova iz celog sveta (sem mange) koji su ravnopravno (često i između istih korica) objavljivani svake nedelje – šansu kakvu nije imao bukvalno niko drugi. Koliko misliš da je to dragoceno?

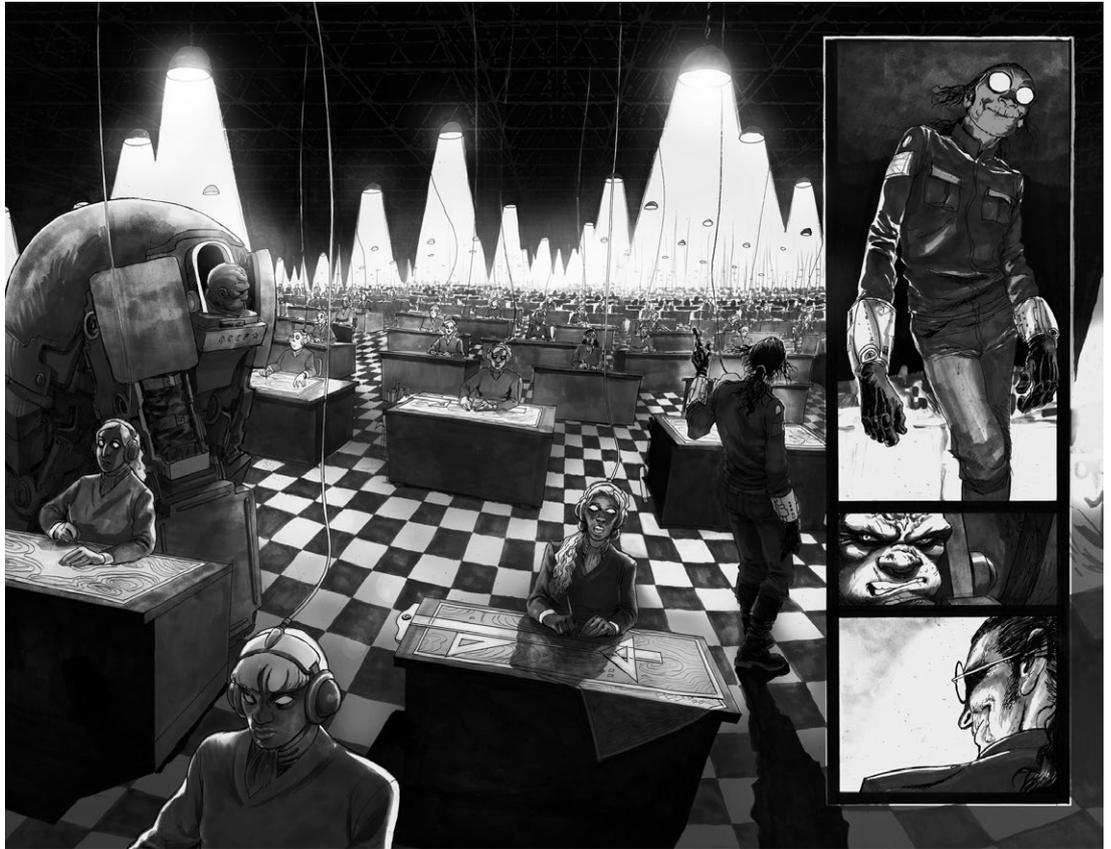
MORIAN: Nepochjenjivo. Žao mi je i toga i hrpe drugih stvari koje klinci nemaju. „Stripoteka“ je bila naš Šaolin, „Strip Art“ naša Aleksandrija. Još uvijek traju odjeci toga. Pričao sam o tome s Ervinom Rustemagićem prije par godina. Nas je šačica, a imamo reprezentaciju stripaša da se smrzneš. To su nam ostavili oni, momci prije nas.

PRESSING: Još uvek koristiš papir? Nisi, poput većine kolega, prešao na digitalu?

MORIAN: Nema šta ne koristim. Za nešto što sad radim napravio sam si modele u Blenderu, za reference. Koristim Clip Studio Paint, naravno Photoshop. Wacom 24', iPad pro 12'...

PureRef svima preporučam. I porad svega toga kad uzmem papir i olovku – to je to. Sjednem na šank u kuhinji i pustim muziku. Digitalna pomagala su super ali linija zna bit tvrda, sa ružnim špicastim završecima, sve nekako ukočeno. A olovku možeš stavit pod mikroskop, sve štima. Crtam na papiru 48'7x33 koji nabavljam u buntovima od tiskara u kvartu, nemam pojma koje marke, jedno 300 grama. Skeniram na krtinji A3 i onda mi se mačak popne jer mu je fino kad vibrira. Koristim svoj vlastiti setup u CSPu, 600 dpi. (Dico, jednom za svagda: 4125x6263 je stranica, 6263x8100 je spread, oću da to znate kad vas probude u tri ujutro napamet!) I stalno eksperimentiram. I koristim Copic markere, sive od 0 do 10 i crne, koji se daju refillat. I vodene boje. I crnu magiju.

PRESSING: Šta slušaš dok crtaš? Da li se soundtrack menja u zavisnosti od scene koju trenutno radiš – imaš li utisak da muzika koju slušaš nađe

nekakav put na papir ispred tebe?

MORIAN: Divno pitanje. Kod nas doma non-stop nešto svira i imamo uvijek Hit dana, ujutro uz kavu. Zadnjih nekoliko dana: sve verzije „Les passantes“, „My Love and Music“ Ebo Taylora, „Any Other way“ Jackie Shane, „Fireflies Made out of Dust“, „Calling England Home“, „South American Folk Songs“ Jonathana Richmana i „Buy Me a Zeppelin“. Sve od C.W.Stonekinga i Andre Toussainta. Po noći dok crtam od Blind Guardian, preko Godflesh do King Crimsona. Spotify. U jednoj fazi crtanja čujem šta svira ali uglavnom mi je to muzička zavjesa. Uglavnom ne čujem ništa kad sam u ‚zoni‘. A to zna trajat satima.

PRESSING: Zašto stalno eksperimentiš? Nešto goniš ili od nečeg bežiš?

MORIAN: Bježim od samozadovoljstva. Ja sam solidan crtač i lako skliznem u ‚dobro je‘. Onda otvorim „Hermann“ ili nekog takvog pa me to podsjeti da sam bjedni mali crv i da bih mogao na stranici provest još koji sat i poravit, kvragu, tu nogu tamo... I tako to nekako ide, paralelno, istražujem stripove i ilustratore i ljudi rade divne stvari, ne mogu čekat priliku da nešto probam, zato probam odmah. Kao neki brod koji curi krpam svoje mane, stalno nešto pokušavam popraviti ili pojačat. Izgleda da daje rezultate taj pristup, bar za sada.

PRESSING: Vidi se da u scenariju 20th Century Men uživaš. Koliko ti je bitno u radu da tebe lično radi scenario na kome radiš?

MORIAN: Sve ili ništa. Okej, postoje tu i tamo izleti i gaže, super je upoznat novog pisca i vidjet stvari iz nove perspektive i šta god da radim ne kaluliram, dajem sve, ali da to stvarno profunkcionira treba jako puno vremena provest sa čovjekom. Ne mogu da opet ne pričam o Denizu al šta ću, to je moje iskustvo: mislim da pisac i crtač svoj puni potencijal mogu ostvarit tek kad nema nikakve zapreke i ograde, kad možeš bez oklijevanja reć da ti je nešto slabo ili da bi ti to drukčije. I bitno je da te druga strana sasluša, uvaži, da imate fer pregovore oko problema, da naučite doći do kompromisa, popustiti potpuno ili inzistirati na svome dalje, bez da neko nekoga uvrijedi i povrijedi. I eto na šta se to sve svede: ljubav i poštovanje i prijateljstvo. Konkretno, „20th Century Men“: Deniz meni pošalje skript, dorađen ili trajlav, svejedno je. Koga briga za formatiranje, to je sve između nas, za neke scene mi napiše roman, neke mi prepusti u

potpunosti – „I onda se oni spuste u nuklearni silos i pronađu Xa“ – ne šalim se. Pričamo o tome, korak po korak, danima, tjednima. Ja znam zamenarit njegove panele, ubacivat i izbacivat stranice, radim interpretaciju. Ili se držim svetog slova, ovisi. Protresamo priču kroz fino sito. Da iskoristimo neizbježnu analogiju sa filmom, ja radim i režiju i kameru i editing. A znalo se dogodit da gotovu scenu, završene stranice, radim nanovo, jer je njemu pala na pamet bolja ideja negdje usput. Jer priča nam je objoci najvažnija, strip mora bit dobar i to je zakon. Ono gdje on mene obično izuje iz cipela je kad na završenu nacrtanu epizodu dođe finalni tekst. On to sve uklopi fenomenalno, sve postane puno bolje. Jer do tada je skoro pa nijemi film. I onda oživi, likovi progovore. Ludilo. I tako, godinu za godinu, rad na stripu traje dugo, znamo imena roditelja i ljubimaca, prljave tajne i mračne želje, jadamo se i ispovjedamo, znamo sve jedan o drugom. Imamo zajedničke prijatelje. Tračamo ko babe. Jesam li uopće odgovorio na pitanje?

PRESSING: Jesi, jesi... Nego, šta biva ako (kad) se pojavi Marvel ili DC ili ko već i lupi na sto gomilu para, dobre uslove rada i ponudu da po njihovom već odobrenom (a kako to već biva, najčešće tanušnom) scenariju uradiš visokoprofilni strip?

MORIAN: Visokoprofilni, misliš Batmana ili Spidermana, ili neki household name koji moja baba zna? Jer mogu mi nudit nekakvog Sausage mena za kojeg nitko nikad nije čuo kolko hoće, ne radim ja to, fakat me ne zanima (smeh). Doći će „Marvel“ jednog dana pa ću vidit. Nisu meni novci mrski. Ups and downs, ja sam tu na duge staze. Sigurno ću napraviti i bezveznih stvari.

PRESSING: Zanimljivo je kako novce direktno povezuješ s bezveznim stvarima (smeh). Šta to znači kad kažeš da si u stripu na duge staze?

MORIAN: Super stvari ću radit i iz ljubavi. Bezvezne samo za vriću para, kamion keša, debeli masni bunt. A ne kažem da uvijek ista od te dvi opcije daje bezvezan rezultat. „Marvel“ radi fantastične stvari, gle Esada Ribića, ali i tonu smeća, a tako i svi ostali. Kažem samo da će se dogodit prije ili kasnije meni, iz ovog ili onog razloga, procjenit ću krivo, uložit ću hrpu truda u nešto što ne vrijedi. Nije to ništa neuobičajeno. Evo u ovom trenutku, čini se da Deniz i ja imamo nekakav mali hit. Meni je projekt

sjajan. Ali sam spreman mentalno na to da će bit loših dana, mjeseci i možda čak godina. A ja nemam u planu više nikad radit ništa drugo osim stripa. Spreman sam da se sa svime uhvatim u koštac.

PRESSING: Čime te je to strip za sva vremena kupio?

MORIAN: Jednako uživam crtajući strip sada koliko sam uživao kad sam bio dijete. Uzmeš olovku i pričaš priču sam sebi, oko glave ti se pale lampice a ti izvodiš specijalne efekte: Ka-BOOOOM! Čist hedonizam. Prostor slobode. Stvoren za odmetnike. Za ronine.

PRESSING: Raspoložeš s gomilom stilova. Koliko ti je lako da ih menjaš, da iz jednog prelaziš u drugi?

MORIAN: Ja sam ko onaj kojot, vječito preko ruba litice, pedalam. Isprobavam sve što mi padne napamet al' se i trudim da baš nije totalna šizofrenija. U jednom trenutku stranica je gotova i idemo dalje. Kako stalno čitam neki strip, malo mi se u stil ušulja Corben (Richard Corben), malo Alfonso Font, Hal Foster, Igor Kordej, Matias Bergara (Matias Bergara), Artyom Trahkanov (Artiom Trakanov), jučer Marc Silvestri (Mark Silvestri), baš sam ko ona drobilica koja sažvače sve što u nju ubaciš, nekad nešto što je neko drugi napravio puno gore, ja probam napraviti dobro. I volim mange, suludu japansku hrabrost u crtežu, efektima, kompoziciji stranice. Ludo se zabavljam. Radim ko mazga al' kad mi se baš ne da ne forsiram.

PRESSING: Desi li ti se da ti se nekad ne da danima – a rokovi dišću za vratom? Šta se onda dešava?

MORIAN: Ja ujutro idem na posao. Ne čekam inspiraciju. Kad kažem da ne forsiram to se odnosi najviše na to šta ću radit taj čas. Znam iz iskustva da je najpametnije da počnem negdje gdje nije kritično. Da krenem sa crtanjem onoga što nije u fokusu panela, nije najvažnije. Kad crtam 4 sata u komadu dogodi se switch, počnem crtati dobro, kužim da sam u elementu. To zna trajati dugo a onda odjednom postanem svjestan da je trenutak prošao, više ne ide, odjednom griješim, nemam strpljenja, hvatam krivine prečace, istrošio sam se. Tada je vrijeme da ne forsiram i koji god da mi je bio plan – „završit ću stranicu“ – ne! Najpametnije je da stanem. A ako ne crtam više dana, počinjem laganu transformaciju u vukodlaka, izrastu mi očnjaci, režim, bale mi cure, ujedam (smeh).

PRESSING: Tu dolazimo do one stare i krucijalne dileme: jasnoća ili efektnost?

U prevodu, koliko je likovna doslednost koju strip negde podrazumeva između dve korice (ili je bar tako bilo) tvoj neprijatelj u tom tvom impulsu?

MORIAN: Ne opterećujem se time ni najmanje. Kad je moj sensei Kordej išao radit naslovnicu za „20th Century Men #1“, onda sam mu poslao prve tri epizode za reference. Rekao mi je: „Pa jebote ovaj tvoj oklop (Petar Platonov – glavni lik je stalno u oklopu) je svaki put drukčiji!“ Onda sam pogledao i fakat dobro čovjek kaže. Do te mjere se ne opterećujem. Nemam fetiš na detalje kostima ili te gluposti, lagana mutacija mi je sasvim ok – ako se ne dogovorim suprotno sa suradnicima.

PRESSING: Čime se, ako to postoji, opterećuješ u radu na stripu?

MORIAN: Prvi mi je i najvažniji zadatak jasnoća. Ako čovjek ne može raspeljat šta se događa iz kadra u kadar to je do mene, ne do pisca. Brijem da strip mora funkcionirati i bez teksta. Drugo je kompozicija stranice, da se čitatelj ne pogubi koji je sljedeći panel i onda zbog mene ispadne iz priče, makar na trenutak. Onda siluete, položaj likova mora bit shvatljiv, smjerovi, tko ide lijevo a tko se vraća s desna. U sve to ide emocija, gestikulacija, izraz lica, onda ambijent, svjetlost u prizoru, pozadina. Zaboravio sam page turn. I tek onda dođemo do crtanja samog, do linije i oblika, perspektiva, anatomije i referenci koje uglavnom skupljam u letu. Ima to na posla a samo 24 sata u danu.

PRESSING: Ima li šta složenije od stripa kad pričamo o granama likovne umjetnosti, a da je istovremeno više prezreno i nipodaštivano od strane akademskih slikara i drugih istoričara umjetnosti i zašto?

MORIAN: Posvađat ćeš ti mene s njima, vidim ja (smeh)! Ti bi da ja kažem kako takav stav mogu imati samo polupismeni snobovi koji nemaju pojma o stripu, šmizle dosadne? Pokondirene tikve? Ili nešto još gore, kako akademija postaje tvornica socijalnih slučajeva, jer nezainteresirani uhljebljeni profesori prodaju muda pod bubrege, a studenti završavaju i dobijaju zvučno zvanje bez da ikad savladaju temeljne stvari tipa perspektiva ili anatomija? E pa neću! I ja sam akademski slikar, nisi znao?

PRESSING: Nisam, ali bih rado saznao šta bi posavetovao mladom autoru koji tek sada ulazi u strip.

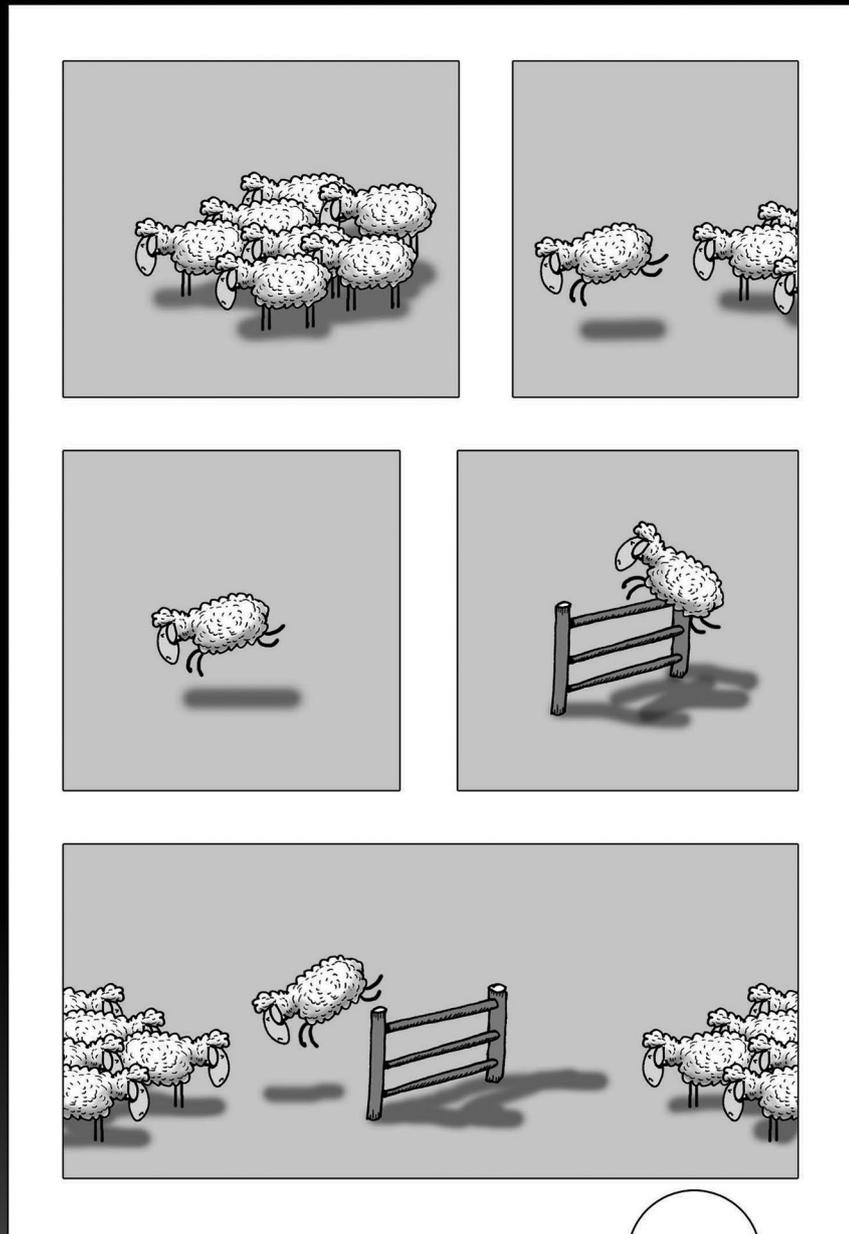
MORIAN: Male zalogaje. Strip na 4 stranice. Za 3 mjeseca, strip na 8 stranica. Ništa toliko ne motivira kao uspjeh, kad dovršiš nešto. Dvršiš, uživaš, poljubiš, ostaviš, započneš drugi, bolji. ■

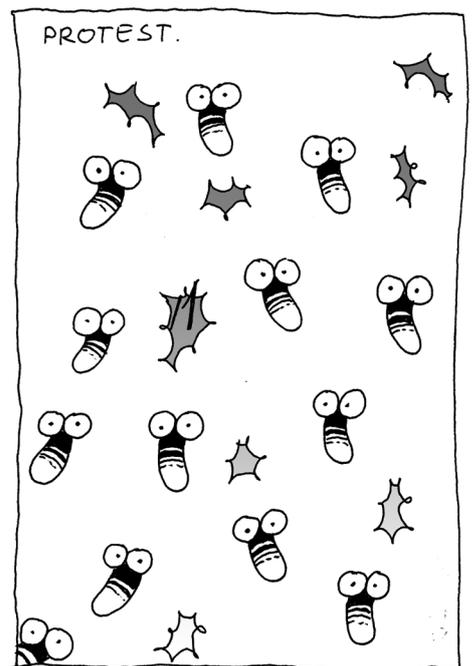
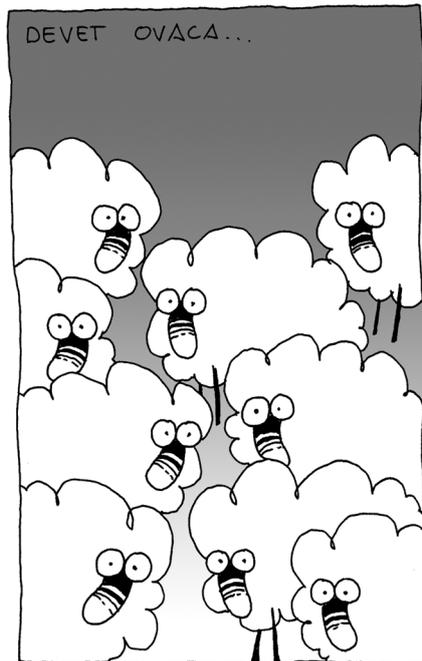
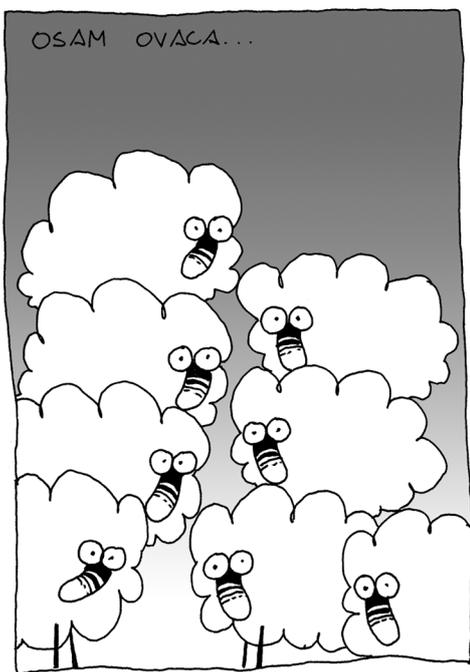
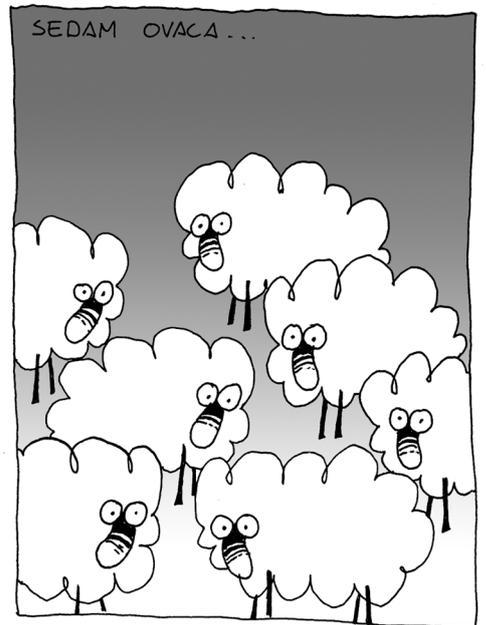
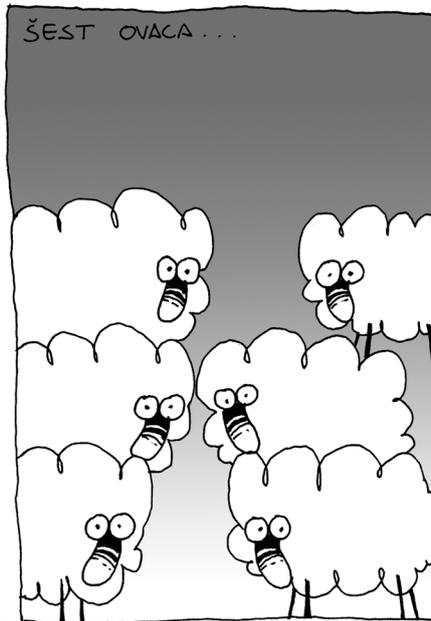
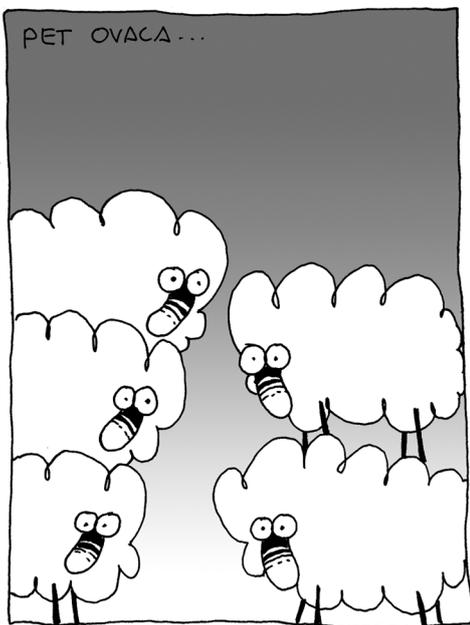
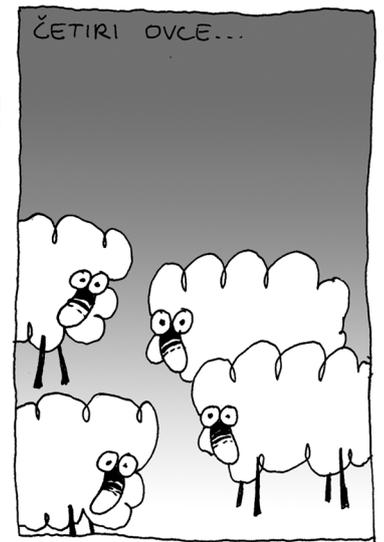
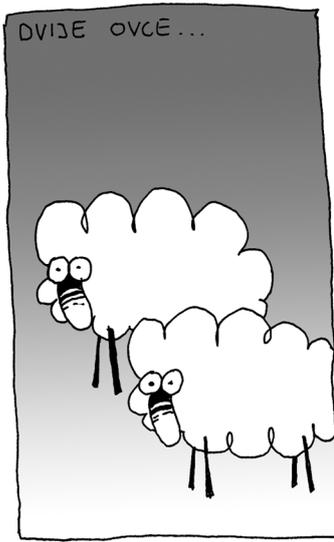
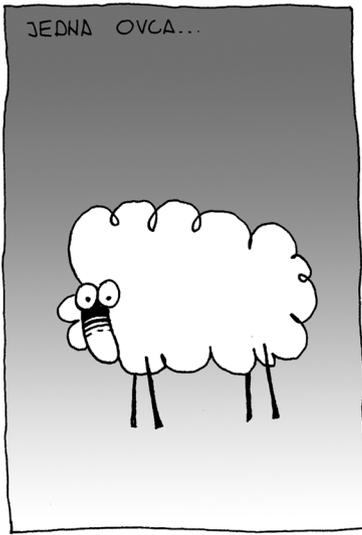
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

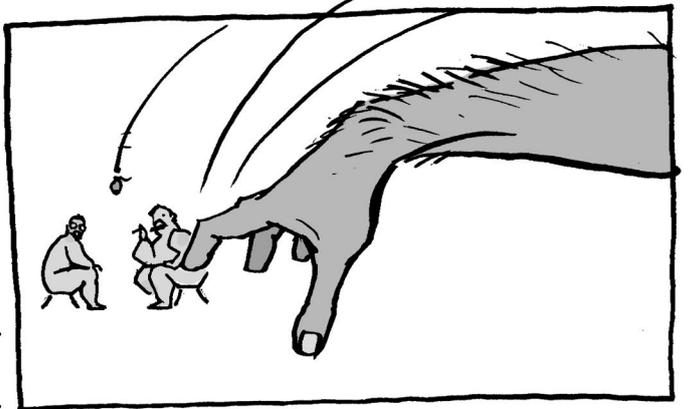
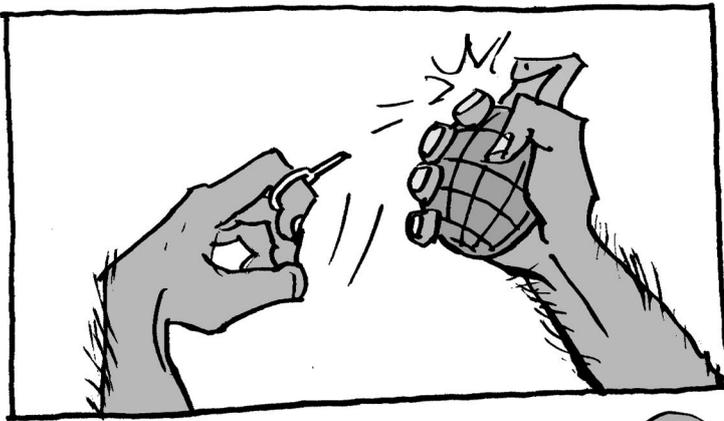
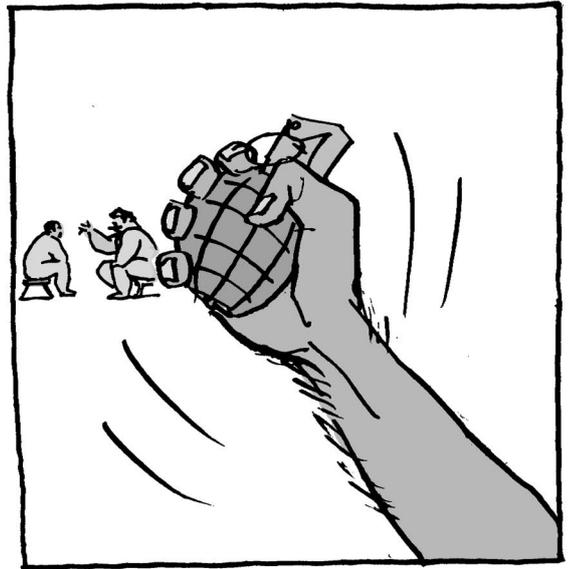
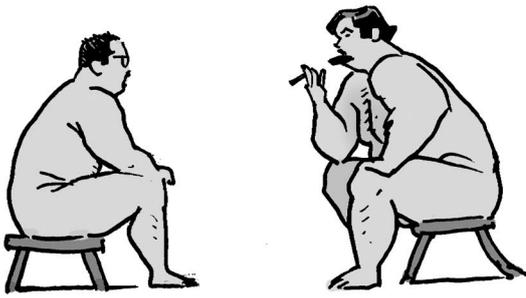

„Lobačev: Čardak i na nebu i na zemlji“
(Zdravko Zupan, „Makondo“, „Modesty Stripovi“, 2021)

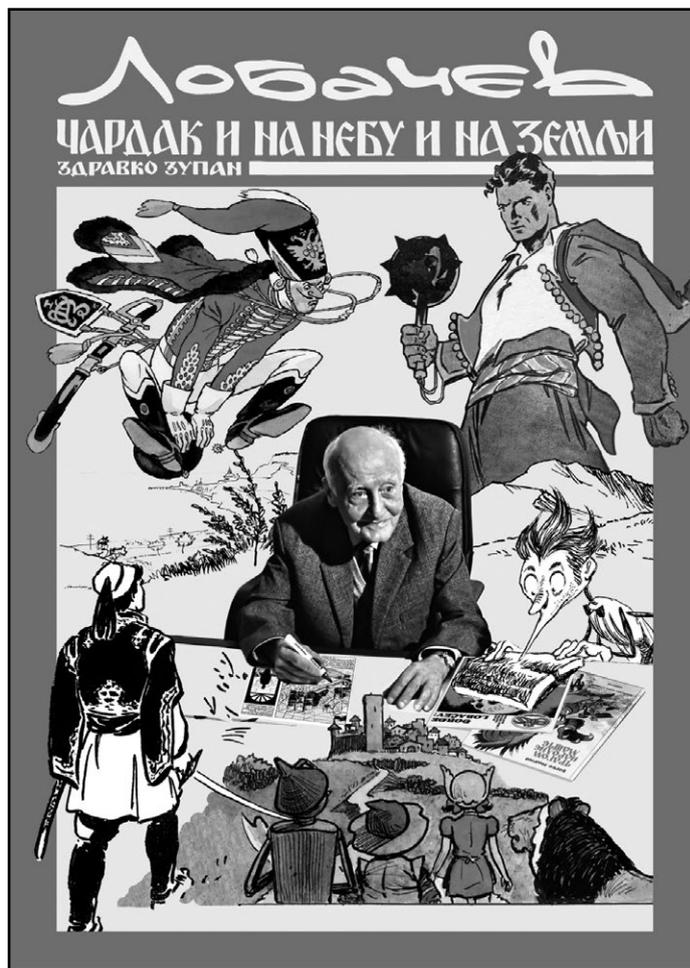
Duga povest u stripu

Teško je preceniti značaj monografija poput „Lobačev – Čardak i na nebu i na zemlji“. Pisana sistematično i pregledno, dajući iscrpan uvid u dug i zanimljiv život Đorđa Lobačeva (1909-2002) i njegovo raskošno delo, ova monografija zaista predstavlja više nego korektan primer dobro obavljenog posla na planu očuvanja sećanja na jedno veliko ime srpskog i evropskog stripa. Uzet već kao pionir srpskog stripa, aktivan još polovinom tridesetih godina dvadesetog veka, Đorđe Lobačev, bez sumnje, predstavlja važnu istorijsku figuru koja zavređuje pažnju, koja joj je ovom monografijom ukazana. Uzme li se, međutim, u obzir savremenost Lobačevljevog postupka, činjenica da ni njegovi stripovi iz najranijeg perioda po svojoj inovativnosti ne zaostaju za produkcijom koja će na evropskom nivou uslediti više decenija kasnije, dobija se pun uvid u njegovu relevantnost ne samo za istoriju stripa, već za istoriju kulture ovog dela Evrope. Život i delo Đorđa Lobačeva plene sponama između onoga što je u različitim periodima moglo biti označeno kao savremeno i kulturnih zona koje zahvataju prostor od Beograda, grada čijem će se stanovnikom, prema svojim rečima, Lobačev osećati do kraja života, preko Rumunije, u kojoj će provesti nekoliko godina nakon odlaska iz Beograda, pa do Lenjingrada, u kom će se Lobačev skrasiti do kraja života. Malo je figura koje, dakle, svojim delom uspevaju tako uspešno da predstavljaju inovatore, i da to čine na tako širokom prostoru.

Pedantno strukturirana monografija, pre nego što čitaocima predstavi uvid u delo autora, nudi im ništa manje važan uvid u život, ali i, možda još važnije, uvid u reprezentativan kritički osvrt na delo Lobačeva. Zamisao da se kratak ali pažljivo selektovan izbor tekstova o Lobačevu nađe na samom početku, a ne na kraju monografije nije samo pitanje praktičnih kalkulacija da je veća šansa da čitaoci date osvrtu pročitaju ako su im dati na početku. Naprotiv, reč je o nečemu važnijem, a to je produbljeni uvid koji čitaoci stižu kada je u pitanju kvalitet dela Đorđa Lobačeva. Njegovi se stripovi, ukoliko se čitaju posle upućivanja u osvrt na njegovo delo, razumeju temeljitije, jer je njihovo mesto unutar tog dela moguće preciznije odrediti. Čitalac, jednostavno, bolje zna gde se nalazi u raskošnom lavirintu dela koje se pruža kroz šest decenija rada Đorđa Lobačeva, i ta prednost čini uživanje u čitanju njegovih stripova znatno kvalitetnijim.

Istorijski pregled Lobačevljevih stripova teče hronološki, i počinje stripom koji je Lobačev 1931. nacrtao za svoju buduću suprugu, sa kojom će se venčati tri godine kasnije. Reč je o kratkoj epizodi iz zajedničkog života, u kojoj se ne može naći složeniji zaplet fabule ili značajniji umetnički domet, ali je ovaj strip reprezentativan jer ukazuje na rani kvalitet Lobačevljevih radova, a pored toga nosi i sentimentalnu vrednost za samog autora, što u monografiji, žanrovskom dodiru života i dela, svakako ne sme biti previđeno prestrogim kriterijumom selekcije. Iz decenije tridesetih godina dvadesetog veka, u monografiji je zastupljen i strip „Krvavo nasleđstvo“ (1935), nastao u Lobačevljevoj saradnji sa Vadimom Kurganskim. Ovaj strip, ili, kako je to „Politika“ nazvala „roman u slikama“, ukazuje i na duhovitost Lobačeva, koji ga je potpisao kao „poznati američki slikar Džorž Strip“, ali i na njegovu mladalačku ambicioznost i jedan kosmopolitski pristup, očišćen u spremnosti da se ispriča jedna vrlo urbana priča, kojoj ni za današnja merila ne manjka akcije. Paralelno sa tim, u drugim stripovima iz ovog perioda, Lobačev se okreće i nekim temama vezanim za rusičnu tradiciju, pokazujući tematsku širinu.

Jednaku širinu autorskog duha i smelost da se uhvati u koštac sa ambicioznim temama Lobačev pokazuje i tokom četrdesetih godina. Iz ovog perioda, u monografiji su zastupljeni stripovi „Baron Minhauzen“ (1941) i „Biberče“ (verzija iz 1943). „Baron Minhauzen“ objavljen je svega par meseci pre okupacije Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, i predstavlja slikoviti omaž nastavka knjige „Minhauzen – njegova putovanja i pustolovine“ (1930) E. D. Munda. Lobačev se ovog puta upušta sa dobro znanom pričom o baronu Minhauzenu, kao jednom od priča koje svakako predstavljaju važan simbolički kapital Evrope, i sa neophodnom dozom duhovitosti pripoveda priču od po osam slika jugoslovenskoj publici. Kontrapunkt ovome predstavlja „Biberče“, strip nastao za vreme okupacije, koji se, za razliku od nemačkih izvora priča o baronu Minhauzenu okreće domaćoj narodnoj tradiciji, što je posebno reprezentativan postupak s obzirom na teške istorijske okolnosti u kojima ovaj strip nastaje. Talenat i domišljatost autora nastavlja da sazreva i kroz ove stripove.

Nakon ovoga, usled spleta biografskih okolnosti koje se danas čitaju kao zanimljiva priča, ali ih dakako nije bilo lako i proživeti, Lobačevljevi život se dramatično menja, i prvi sledeći strip u koji ovom monografijom publika dobija uvid jeste „Saturn dolazi u pomoć“ (1966), iz zrelog doba Đorđa Lobačeva, njegove lenjingradske faze. Vremenski skok koji je napravljen omogućava da se autor sagleda kao znatno zreliji, jasnijeg izraza, ali i ne samo očuvane nego i unapređene spremnosti da se dalje eksperimentiše sa novim motivima, sa rešenošću koja je Lobačeva krasila od najranijih stripova. Dominantan je motiv kombinatorijalne igre, u ovom slučaju konkretno enigmatike, koji stripu pridodaje dozu mistike, a čitaoca upućuje u dug niz ukrštenih reči, kombinacija brojeva i šifara, tajanstvenih pisama i drugih kodiranih poruka. Sve ovo doprinosi tome da raskoš talenta Lobačeva još jednom, posle velikog preseka koji je u monografiji napravljen, zasja punim sjajem.

Iz poslednje faze stvaralaštva Lobačeva, pred čitaocima se nalaze dva stripa – „Čarobnjak iz Oza: Stelin rođendan“ (1986) i „Car Lazar i carica Milica“ (1989). Još jednom je autor monografije, svojevrsni urednik prikaza Lobačevljevog dela, uspešno kontrastirao širinu da se obradi svetska tema sa vraćanjem kulturnoj baštini sopstvene sredine. Glavna promena koja se uočava u poslednjoj fazi Lobačevljevih stripova jeste upotreba boje, jer je tehnologija konačno dozvolila da se njegovom delu doda živost i na tom planu. U prvom slučaju, reč je o epizodi svetski poznate priče sa prepoznatljivim junacima, što samo po sebi pred svakog autora postavlja određeno olakšanje u smislu originalnog napora koji može da ispolji, ali i povišena očekivanja u pogledu vernosti originalnim likovima i fabuli koju adresira. Kao majstor od karijere, koji u poznom dobu zna koliko može, Lobačev sa uživanjem, koje se vidi u svakom crtežu, ovaj posao odraduje posvećeno i profesionalno, dosledno kvalitetu koji je tokom duge karijere sam nametnuo kao standard. Drugi strip, „Car Lazar i carica Milica“, predstavlja ponovni zaokret ka tradiciji, koji ovog puta koincidira sa državnim kulturnom politikom orkestriranog oživljavanja uspomene na Kosovski boj uoči šestote godine bitke. Ako se politički kontekst ostavi po strani i primat da estetički, Lobačev svojom ilustrativnom knjigom narodnih pesama obavlja sasvim korektan posao. Držeći se Vukovog opusa, Lobačev interpretira poeziju nastalu oko kosovskog mita, i to na jedan historiografski dosledan način, skicirajući istorijsku građu dostupnu po muzejima, kako sam svedoči o tome. Uloženi trud se svakako pozitivno odrazio na konačan kvalitet stripa, mada je potrebno

napomenuti da je posebno interesantan motiv ornamentike, koja takođe verno svedoči o istorijskom periodu fabule stripa.

Sledeću celinu monografije čine ilustracije koje je Lobačov sačinio tokom svoje duge karijere. Podeljene su u tri velike celine, obuhvatajući tako ilustracije knjiga, novina i stripova. Što se, pak, tiče ilustracija knjiga, one su dalje podeljene, kako vremenski – na predratne, okupacijske i posleratne, tako i geografski – jugoslovenskim se pridružuju rumunske i sovjetske. I u ovom žanru može se vrlo pedantno, obimnim materijalom koji monografija sadrži, posvedočiti razvoju postupka samog Lobačova, kako u pogledu tema kojima barata, tako i u pogledu geneze izraza i sve koloritnijem postupku tokom godina.

Pokazavši se kao vrstan umetnik, Lobačov se snašao i u žanru karikature. Njegove karikature je sa ove vremenske distance posebno zanimljivo sagledati kroz prizmu vremena koje je proteklo, i koje pruža kontekstualni osnov razumevanja onoga što Lobačov na polju karikature ostvaruje. Reč je, naime, o politički potentnim karikaturama. Njegove karikature mogu se podeliti u tri kategorije – najranije, koje se uglavnom bave jugoslovenskom političkom scenom pre Drugog svetskog rata, i koje su, kao takve, umele da za vrat objavljivača i autora navuku nemale probleme; srednje, kojima dominiraju geopolitičke teme iz različitih perioda; i, na kraju, pozne, kojima, shodno tome da su objavljivane u sovjetskoj štampi, sistematski nadgledanoj od strane države, Lobačov sebe preporučuje sovjetskim vlastima kao uzornog sovjetskog građanina, spremnog da sa dozom humora, neretko i cinizma, svoj talenat usmeri na umetnički doprinos borbi protiv hladnoratovske politike Sjedinjenih Država, a u periodu zaoštavanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa, posebno mu je, kao nekome ko je u SSSR došao iz Jugoslavije, bilo važno da se pred sovjetskim vlastima pokaže i kao revnosni borac protiv zločudnog titoizma. O tim se karikaturama mogu izvesti različiti vrednosni sudovi, shodno sopstvenom sistemu vrednosti, ali je najbolje ocenjivati ih sa razine estetske vrednosti, koja im ne manjka, i razumeti ih u istorijskom kontekstu u kom su nastale.

„More je bilo mirno“ (Tanje Stupar Trifunović, Tatjana Vidojević, „Besna kobila“, 2020)

Nemirno bogatstvo stvaralačke fantazije

*Igliče venče nad vodu cveta;
nad vodu cveta, nad vodu vene;
nad vodu vene, nad vodu spada - narodna pesma.*

Polustihovi koji pevaju o cvetanju i venjenju, ponavljaju se u ovoj pesmi, nimalo slučajno; voda se javlja neprestano, kao neizbežno ogledalo; tečan glas odjekuje u svakoj drugoj reči; ritmički udari nižu se u neumitnim razmacima, ukraćto, sve doprinosi da glavna misao pesme, utisak opšte prolaznosti, dobija najskladniji izraz.

Nije nimalo čudno kad roman počne smrću oca. Stvarno upoznavanje sa ocem počinje tek posle njegove smrti, koja se, ironijom sudbine, javlja kao jak razlog da se tajanstveni svet oca tek počne da otkriva i stvarno razume. Nije ovo jedini roman koji se time bavi; u pitanju je jedna od važnih tema u književnosti. I nije slučajno da jedan moderan grafički roman počinje dvema upečatljivim rečenicama „Otač je otišao s onu stranu. More je bilo mirno.“ Sama priča romana prati paralelno dva gubitka: krah jedne ljubavne veze i sa druge strane ono što čini glavnu nit naracije – gubitak oca. Neko nekuda odlazi, ali ne znamo gde?! Odlazak u nepoznato koji nudi ova početna slika romana upotpunjena crtežom čoveka srednjih godina koji plovi čamcem i vesla na otvorenom i mirnom moru.

Izvesnu bojazan od smrti poseduje svaki pojedinac, a strepnje od smrti i opsednutost njom javljaju se veoma rano. To dalje vodi do toga da se istraže „poremećaji koje smrt izaziva u ljudskom životu.“ Prema Morenu „psihološki

gledano, svako od nas intenzivno oseća smrt svakog člana porodica, te da svaku od njih emotivno proživi kada o njoj čuje ili, u slučaju naše junakinje i prisustvuje. Osećanje straha, bojazni od smrti se gomila tokom života i pojačava svaki put kada osoba izgubi nekoga bližnjeg – onu nezamenljivu osobu. To užasavanje obuhvata naizgled raznorodne realnosti: bol koji ljude obuzima na sahrani i posle sahrane. Ali, taj bol, taj strah i ta opsednutost imaju zajednički imenitelj – gubljenje individualnosti.“

Rastanci bole, uvek, ali polako, navikavajući se da puštamo sve ono što želi da ide od nas, navikavamo se i na to da će i život da jednog dana poželeti da nas napusti. Onda prolaznost nije muka, nego smisao koji postaje susret, i donosi tako divan i veličanstven mir.

Verno kopiranje bolnih stvari bez misli i neumetnički izaziva mučenje, a ne uživanje. U ovom slučaju, dobro je, što su i jedna i druga autorka, ostale umetnice i tamo gde je bilo vrlo lako zalutati i postati rezoner.

Umetnost je i dalje područje gde se čovek najdelotvornije suprotstavlja ništavilu, gde i dalje slika i reč imaju čudesnu snagu da povežu nepovezivo, da imenuju neimenovano, da ukinu nepremostiv ponor između smrti i života.

Jedna od karakteristika ove knjige su i fenomenalni opisi, veoma slikoviti i poetični, smešteni u kratku formu – skoro pa crtice. To ovu knjigu uzdiže daleko iznad knjiga slične tematike, i iznosi je pred nas kao kao dokaz o ne manjoj važnosti oblika i forme u odnosu na tematiku kojom se knjiga bavi.

Što se samog žanra tiče, on je

Završni deo monografije čine poglavlja u kojima su sakupljene Lobačevljeve razne ilustracije, fotografije iz njegovog života, kaligrafije, naslovi i logotipovi, te slobodne ilustracije koje je za života sačinio. Sve one svedoče o konzistentnom razvoju umetnika, usmerenog u pristojan broj žanrova, gde je u svakom za sobom ostavio trag profesionalca a u mnogim i pionira. Za razliku od kritičkih osvrtia na njegovo delo, koje je, iz obrazloženo dobrih razloga ispravno navedeno na početku monografije, lične uspomene na njegov lik, koje svedoče o srdačnom čoveku koji je u mnogim životima ostavio značajan trag, našle su svoje mesto pred sam kraj monografije. Na kraju, za sve one kod kojih je ova monografija probudila želju da se temeljnije upoznaju sa delom jednog od najvećih pionira domaćeg stripa, navedena je stripografija i dve bibliografije, koje sve skupa detaljno upućuju u dalja čitanja.

Sastavljanje ovakve monografije zahtevalo je rudarski posao Zdravka Zupana (1950-2015), ali i nastavljajući njegovog posla Zorana Stefanovića, bez čije posvećenosti jedna kvalitetno sastavljena monografija koja odiše znanjačkom odmerenošću ne bi izašla na svetlost dana. Obimna građa grupisana je pedantno, tako da se informativna vrednost monografije iskaže na što efikasniji način, i na tom polju nikakvih propusta nije bilo. Moguća varijanta strukturiranja svakako je bila i skraćivanje prikaza nekih zastupljenih stripova, kako bi veći broj stripova mogao biti zastupljen, ali je već u trenutnom obliku monografija sasvim dovoljno reprezentativna i svako bi dalje insistiranje na zastupljanju većeg broja stripova bilo perfekcionistačko, i jedino bi se moglo opravdati kako željom za još boljim upoznavanjem sa Lobačevljevim delom (u čemu, kao što je napomenuto, ogromnu pomoć može pružiti bibliografija na kraju monografije), tako i visokim profesionalnim standardom koji su pred čitaocem postavili sami priređivači, odradivši posao na priređivanju građe na jedan neosporno profesionalan način. Akademskoj i neakademskoj kritici ostaje samo da se nada da će u vremenu pred nama biti svedok još većeg broja ovako pedantno sačinjenih monografija o velikim imenima srpskog stripa. ■

Luka STOJANOVIĆ

neodređen. Listajući stranice ovog grafičkog romana – strip-romana, stiče se utisak da autorke dišu zajedničkim plućima. Stalno jedna drugu dopričavaju – dopunjuju. Tamo gde zakaže reč ili ne bude dovoljna kao izraz, dolazi slika – crtež, tamo gde crtež ne dosegne pravu misao, tu su reči.

U grafičkom romanu „More je bilo mirno“ ne zna čitalac čemu da se više divi – da li bogatstvu stvaralačke fantazije ili bogatstvu stvaralačkog uma? Siguran sam, i jednom i drugom! ■

Dejan ĐORĐEVIĆ

„Sportska parada iz mravljega grada“ (Milan Kovčević, Milan Dobrić, „Udruženje književnika i književnih prevodilaca Pančeva“, 2019)

Blago srpskog stripa

Nikada me sport nije interesovao, pa tako ni sportski orijentisan strip. Međutim, rado pravim kompromis u ovom slučaju, jer volim satiru i antropomorfnu životinje, to je svakako nešto što bih inače čitao. „Sportska parada iz mravljega grada“ je reprint dve sveske iz 1953. koje su, same po sebi, sabrana izdanja strip-kaiševa sakupljenih iz sportskog magazina „Sport“. Autori stripa su Milan Kovačević i Milorad Dobrić, a urednici ovog modernog izdanja su Vasa Pavković i Saša Rakezić (poznatiji kao Aleksandar Zograf).

Glavni junak ove dve epizode stripa je crni mrav Bora, vrhunski atleta, ljubimac društva i naročito devojaka. Dok je u prvoj epizodi putnik namernik, deo mravlje kolonije u selidbi, već u drugoj je stanovnik novoizgrađenog Novigrada. Ali počnimo ispočetka. U epizodi „Sportska parada iz mravljega grada“ crni mravi žele slobodan prolaz kroz Prah i travu, grad žutih mrava. Međutim, njihovo veće zahteva da se održi sportsko takmičenje od kog zavisi da li će crni mravi moći da prođu. I zato se traži jedan bokser, jedan plivač i jedan trkač. Srećom, mrav Bora je sve to. U zapletu vrednom holivudskog filma tog doba, i uz veliku pomoć neprijatno seksi mravice Cice, Bora uspeva da savlada svakakve prepreke da bi uopšte uspeo da prisustvuje takmičenju.

U drugoj epizodi „Svađa mala zbog futbala“, koji još dublje zalazi u satiru i dosta jasno opisuje zakulisne radnje fudbalskog saveza, ponašanja navijača i muško-ženskih odnosa gradskih faca. Ovoga puta je u centru pažnje borba za

fudbalski pehar u gradu Prah i trava žutih mrava. Žuti mravi samoinicijativno šalju poziv novom gradu Novigradu (koji podseća na Novi Beograd) da igraju fudbalsku utakmicu, ali u startu žele da ih pobede na kvarno i u dosta futurističkom maniru (uz špijunske kamere i televizore) to i pokušavaju. Naravno, Bora i njegove dve neprijatno seksi mravice miljenice to uspešno osujete.

Milan Kovačević je scenario za ova dva stripa napisao u stihu. Za današnje vreme to je prilično iritantno, ali je evidentno da je uloženi veliki trud. U prvom delu rime su sjajne, struktura je zaista dobra. Već u drugom, ko zna zašto, rimovanje postaje nasumično, bez brojanja slogova, razbacano po sličicama. I to je možda jedina mana druge epizode koja je čak i uzbudljivija od prve. Što se tiče crteža Milorada Dobrića, jako mi se sviđa što je bio u stanju da modifikuje svoj crtež prema potrebi i da se drži određenog stila za svakog od svojih strip-junaka. Tako je i sa mravima. U startu imate utisak da pratite Diznjevске šlafjne, poput avantura Mikija Mause koje je moja generacija čitala u pozamašnim i danas raritetnim knjigama „Kad je Miki bio mlad“ i „Zlatne godine Mikija Mause“. Crtež je dosta detaljan i kadriiranje je filmsko. Nema ponavljanja i bilo kakve prečice do kraja obe epizode, zaista dobro „režiran“ strip. I kao takav ostao je kao vredan dokaz da je Jugoslavija zaista bila zemlja stripa.

Da li možete lako doći do ovog izdanja? Nisam ga video u knjižarama, ali ga jesam našao na oglasima i na sajtu striparnice „Alan Ford“. Na kraju, želeo bih da se zahvalim Zografu što mi je poklonio jedan od 300 primeraka ovog blaga srpskog stripa i učinio da uživam u sportskim avanturama, što je u startu bilo malo verovatno, ali se desilo. ■

Vladimir MARKOVIĆ Looney

„Do pakla i nazad 2: Zapis“

(Marko Stojanović, Dragan Stokić Rajački, Milorad Vicanović Maza, Aljoša Tomić, Dušan Božić, Vladimir Aleksić, Ivan Stojanović Fiki, Dejan Sedlan..., Udruženje ljubitelja stripa i pisane reči „Nikola Mitrović Kokan“, 2021)

Zapis o „Zapisu“

Nekada je najteže odlučiti kako da počneš. Nikad nisam bio svesniji istinitosti gore navedene tvrdnje kao onog dana kada sam se prihvatio pisanja o „Zapisu“, drugom delu epa Marka Stojanovića o golgoti i vaskrsu srpske vojske u Velikom ratu. Neočekivanost zadatka bila je ravna neočekivanosti samog albuma, kome se, kako ćemo videti, niko nije nadao, pa ni sami njegovi autori. Uhvaćen na prepad, nevoljan da nekom drugom prepustim povereni zadatak, budući da mi je tematika „Zapisa“ previše bliska srcu, nespričan da se iskobeljam iz kolopleta utisaka, motiva, činjenica i slika koje delo Stojanovića i Rajačkog izaziva u mojoj glavi, nemoćno sam sedeo pred praznim belom elektronskom listom papira i pitao se šta i kako.

Odgovor je, kao i uvek kada je u pitanju istorija, bio zaprepašujuće prost. Počni od početka. U ovom slučaju, čak, valja krenuti i od onoga što je prethodilo početku, kako bismo uspešno raščivljali odakle „Zapis“ počinje i kuda vodi.

A počeo je od potrebe jednog čoveka da ispunji, možda ne poslednju, ali jednu od najvećih želja svog (stripovskog) učitelja. Pokojni Nikola Mitrović Kokan, velikan devete umetnosti iz Leskovca svojevrmeno je započeo monumentalni stripovski projekat čiji je glavni junak trebalo da bude srpska vojska, a pozornica Prvi svetski rat. Kako Bog(ovi) često imaju drugačije planove za nas, Kokanu nisu dozvolili da svoju priču dovede do kraja, i tu na scenu stupa

narečeni učenik – Marko Stojanović, scenarista stripovskoj publici poznat, pre svega po radu na izuzetnom fantazijskom serijalu „Vekovnici“. Svestan, s jedne strane, da se primiće datum obeležavanja veka (heh) od završetka Velikog rata, željan, s druge strane, da bar na neki način oda počast životnom projektu Nikole Mitrovića, Stojanović shvata da je to jedino moguće ako krene trećim putem – onim koji će spojiti težnje njegovog učitelja sa realnošću u kojoj živi i radi kao strip-umetnik. Po ko zna koji put okuplja oko sebe skupinu talentovanih i motivisanih crtača i uz njihovu pomoć stvara „Do pakla i nazad“, izgradivši na taj način pomenuti treći put u vidu albumske zbirke kratkih stripova, čiji se korak pokazao vrlo dugim. Dovoljno dugim da pokrije, iz epizode u epizodu, praktično sve najvažnije momente istorije našeg Velikog rata.

Za autora ovih redova, koji doduše, pati od ekstremne subjektivnosti pa ga ne treba shvatiti preozbiljno, „Do pakla i nazad“ nije predstavljao samo strip, njegova uloga je nadrastala puko umetničko delo sa uredno zavedenim datumom izlaska, naslovom i kataloškim brojem. Kao i svaki narod, svaka nacija na kugli zemaljskoj, ostavili smo za sobom kroz istoriju dubok trag, ili, ako baš hoćete, zapis, u kome se može naći dosta toga dobrog i lošeg. Ali ako imamo razloga da se nećim ponosimo, to su Prvi svetski rat i naše učešće u njemu. I platili smo taj ponos baš pošteno. Platili smo ga krvlju, suzama i životima. Platili smo ga čuvarima rajskih kapija do poslednje duše i ostavili bogat bakšiš. Kada je došlo vreme da se sedne i svedu računi, mnoga toga nam je falilo te hiljadu devetsto osamnaeste godine, ali razloga za ponos smo imali na pretek. To nam niko nije mogao oduzeti. Niti se usuđivao, kad smo kod toga.

Sto godina kasnije, dok su nas po prired-

bama i proslavama završetka Velikog rata stari saveznici izbegavali, a stari neprijatelji nam se podrugljivo kezili, Srbija više nije imala snage čak ni da se ponosi svojom istorijom, ako već nema ničim drugim. Za to nije trebalo kriviti ni vlast ni opoziciju, Ruse ili Amerikance, Boga ili vraga. Delovalo je kao da se pravimo da uopšte nisu ni postojali ti ljudi koji su jednom zbog nas krvarili po Ceru i Kolubari, ostavljali kosti po albanskim vrletima, hvatali poslednji dah na Krfu i polumrtvi prešli Solun kako bi se vratili kući obarajući usput carstva na kolena. Delovalo je, ali zahvaljujući malobrojnim poduhvatima kao što je bio, „Do pakla i nazad“, može se reći da smo ipak spasili sećanje na Njih. A sa njime i nešto malo naše časti.

I tu je trebalo da bude kraj. Ali, kao što rekoh, Bog(ovi) često imaju drugačije planove za nas.

Vidite, desi se s vremena na vreme u svetu stripa, možda ne prečesto ali ni retko koliko bi neko pomislio, da autori kreiraju lik predviđen da se pojavi tek u jednoj epizodi nekog serijala, možda samo na nekoliko strana, ali da se isti otme kontroli svojih kreatora i natera ih da mu daju veću ulogu. Da od epizodiste postane deo stalne postave ili čak glavni junak. Takav razvojni put imali su, primera radi, Džimi Meklur iz „Avantura poručnika Bluberija“, Korto Malteze u „Baladi o slanom moru“ ili Frenk Kasl u „Čudesnom Spajdermenu“. Pa kad su se za svoje mesto na pod tušem i perom izborili jedna takva stara pijanica bez kinte, zaljubljeni mornar bez broda i poludeli osvetnik bez milosti, zašto ne bi i jedan (ne)obični Milutin? Dobro, (ne)obični Milutin sa Šarcem, da ne propustimo priliku da budemo precizni.

Naime, priča „Cokule i potkovice“, kojoj je prepuštena čast da zatvori album „Do pakla i nazad“, u izvedbi Marka Stojanovića i Dragana Stokića Rajačkog predstavila je domaćoj stripovskoj publici novi, osoben par junaka stvorenih za nekoliko strana. Jedan je Milutin, vojni kurir koji bi da je rođen nekoliko stotina kilometara severnije i isto toliko zapadnije mogao da bude, što po liku što po karakteru, otac ili stric legendarnom Čopićevom Nikoletini Bursaću. Drugi je njegov verni Šarac, za koga računam da nema potrebe da objašnjavam gde mu treba tražiti pandan među slavim konjima u domaćoj literaturi. Na tričavih sedam strana, u nizu gorko-slatkih epizoda, ovaj dvojac proveo nas je kroz Veliki rat od polaska s Milutinovog kućnog praga do povratka na isti. Vrlo simbolično, ali tu je, ako mi dozvolite da se ponovim, za Marka Stojanovića trebalo da bude kraj njihove priče.

Al' je Stokić hteo mnogo više.

Dragan Stokić Rajački, veteran devete umetnosti koga najbolje pamtimo iz vremena kada je za „Dečje novine“ iz meseca u mesec ilustrovao desetine i desetine tabli Ninde, počeo je da zasipa svog zaštitnog scenaristu nebrojenim crtežima Milutina i Šarca, urađenim u svim viđenim i neviđenim, poznatim i nepoznatim crtačkim tehnikama. Jedan od dva kreatora zaljubio se u svoju kreaciju i sada je na svoj način, strpljivo ali uporno, pokušavao da ubedi drugog da joj se vrata. Došlo je to dotle da se Marko Stojanović, poznat po svojoj tvrdoglavosti, odlučnosti i titanskoj nesposobnosti da prihvati odričan odgovor od ljudi za koje je zacrtao da će biti njegovi saradnici, našao u ulozu za koju je verovatno mislio da za njega nikad neće biti pisana. Večiti progonitelj postao je progonjeni. Život možda ne piše uvek romane, ali kada se odluči na to, s lakoćom dokazuje zašto je najbolji u toj branši.

Zahvaljujući opisanom skupu okolnosti, dobili smo „Zapis“, albumski nastavak avantura Milutina i Šarca u Velikom ratu. I da nam je doneo samo to, korice između kojih su zatočene godine istorije, stradanja, smrti i ponosa, daleko još malo onoga što smo videli u prvom delu, bila bi puna kapa. Ali, kako smo već naučili iz dugog druženja sa „Vekovnicima“, sa Stojanovićem nikad ništa nije tako jednostavno, nije tako zapisano, njegovi nastavci nisu samo puki nastavci, tek još malo istog, uvek postoji neki novi dodatak, eksperiment, izazov postavljen pred čitaoca. „Zapis“ je još jedan njegov zakret, scenaristički ogled u kome se klasično, već viđeno stripovsko pripovedanje u formi kratkih priča prepliće i smenjuje sa pojedinačnim vinjetama na kojima se Stokićev crtež i

Stojanovićev monolog udružuju da bi pomoću jednog malenog stripovskog fragmenta uhvatili one posebne momente u životu (ili smrti) koji se odlikuju pripovedačkom samodovoljnošću, potpunošću sopstvenog značenja, momente kojima nikakva dalja razrada nije potrebna. Nekad je to trenutak radosti, nekad bola. Nekad okrajak zaboravljene bitke, nekad tren varljivog mira. Sekunda odrezana od minuta provedenih u promišljanju o ondašnjim mukama. Prizor ukraden iz nemirnog sna. Momenat čežnje za nečim izgubljenim. Neveselo osmeh tamo gde je sav prostor za smejanje odavno zakrčen.

Samodovoljni momenti. Neki su samo za sebe kompletne priče. Oko nekih bi se mogli isplesti epovi, kad bi za tim bilo potrebe. Ali nema, i u tome je njihova posebna lepota.

Potreban je veliki stepen veštine i još veći samouverenosti da se ova nešto postigne, da ne pričamo o savršenoj koheziji autorskog tima koji se našao pred zadatkom takve težine. Stojanović i Rajački svojim „Zapisom“ su dokazali da su i više nego dorasli postavljenoj izazovu, kao i da su spremni da odgovore na nove. Dotad, na radost nas čitalaca, jedan konji jedan seljak, dva bića od mastila i papira s brojnim manjim i još brojnijim većim manama, kakva su trebala postojati u krvi i mesu, nastaviće da nas podučavaju kako se u surovosti i besmislu rata čuva i zadržava – čovečnost. Ako mi Šarac dozvoli. I opusti.

Nekada je najteže odlučiti kako da počne. Stojanović i Rajački, srećom, odavno su se udaljili od početka ove priče i ne sumnjam da čemo u godinama koje dolaze videti pregršti stripovskih stranica po kojima Milutin galopira na leđima svog vernog Šarca. Poželimo im dobar vetar i srećan put. ■ **Vladimir MILOŠEVIĆ**

„Joe's Diner“ (Eirini Skoura, samostalno izdanje, 2018)

Strip-sitkom iz grčke kuhinje

Usred ničega, gde se retko kada nešto zanimljivo događa, nalazi se, kako bi mi to ovde nazvali, restoran brze hrane pod nazivom „Joe's Diner“ („Džooov restoran“). Nigde nije naglašeno da se on nalazi u Americi, ali svojim izgledom, tematikom i stilom pripovedanja čitalac neizbežno stiče taj utisak. Sve odiše stilom četrdesetih godina, posebno nostalgijom i svetlom bezbrižnošću koja je bila prisutna u Americi u doba nakon završetka Drugog svetskog rata. Zaposleni u restoranu su persone najrazličitijeg karakternog sklopa, od mlade i naivne konobarice koja mašta o holivudskoj slavi, preko umišljenog barmena koji izigrava šmekera, preterano entizijastičnog vlasnika, pa do mrzovoljne i večitom

Strip „Joe's Diner“ je delo grčke strip-autorke Eirini Skoure. Svaka tabla priča svoju priču u ambijentu jednog restorana četrdesetih i na njima možemo videti osam glavnih likova u nizu raznolikih, tipičnih i komičnih situacija na poslu, a nekad i van njega. Način suočavanja likova sa ovim situacijama deluje izuzetno ležerno i vedro. Profesionalna deformacija, skrivene simpatije među zaposlenima, uzbuđenje ili teška učmalost svakodnevnice u jednom ugostiteljskom objektu su samo neke od simpatičnih zavrzlama u kojima se nalaze glavni junaci ovog stripa. Humor je nenametljiv, a fazoni spontani. Kvalitet humora krije se u prirodnom, svakidašnjim situacijama u kojima svi često učestvujemo, pa će se čitaoci samim tim lako prepoznati.

„Joe's Diner“ svojom atmosferom i tema-

tikom neodoljivo podseća na sitkom. Komedija situacije, stalni likovi postavljeni najčešće u isti, stalni prostor (u ovom slučaju restoran) i narativ koji je najčešće centriran oko neke porodice, posla ili skupa prijatelja, pravila su sitkoma koja su u stripu „Joe's Diner“ prisutna i prilično jasno definisana. Iako je narativna forma sitkoma najdominantnija u formatu televizijskih serija, „Joe's Diner“ sjajan je primer da je dobar sitkom i više nego moguće uspešno realizovati i na polju devete umetnosti.

Crtež je stilizovan tako da u potpunosti odgovara ideji koju strip nosi, te na pravi način nadograđuje željenu atmosferu. Već dovoljno raznovrsne likove čini još upečatljivijim i lakim za pamćenje već poslednjih prvog pojavljivanja. Oni su ilustrovani pin up stilom, prema kome autorka Eirini Skoura očigledno gaji sklonost, u šarmantnoj, retro estetici, počev od stila oblačenja pa sve do frizura. Čini se da autorka najviše uživa u crtanju šarmantnih ženskih likova jer se oni i najviše ističu. Posebnu pažnju privlače upečatljive, staromodne ženske frizure slične onima kakve je često nosila popularna glumica tog doba Beti Grejbl (Betty Grable). Linije crteža su jasne, a kadriranje prilično jednostavno kako bi razigrani i razdragani likovi na svakom panelu bili jedini aspekt koji zaokuplja pažnju čitaoca. Kolor je blag i elegantan, te atmosferi stripa pruža dodatni optimizam. Autorka koristi uglavnom tople boje. Najviše se ističu crvena i plava, a povremeno i žuta, što je česta praksa u američkim stripovima, naročito superherojskim.

Istinu govoreći, Eirini Skoura sa stripom „Joe's Diner“ ne donosi ništa novo, ali daje sasvim dovoljan doprinos ženskoj strip-sceni na Balkanu, prateći svetski trend da sve veći broj autorke objavljuje stripove najrazličitijih žanrova. Ovakva ideja, ne samo na polju stripa, uvek ima dovoljno prostora i potencijala da se dovoljno razvije i preraste u serijal koji će potrajati. ■

Milidar ŠVONJA

„Ras Comic“ (Goran Trajković, Rade Marković, Vladimir Milić, Ana Ciglar, David Trajković, Zorana Đorđević..., Centar za kulturu Gradac, 2008-...)

Raskovnik sa obale Semeteškog jezera

Nedavno sam, zasićen do mučnine, pomislio da je najpametnije da se manem pisanja, možda i na duže staze. U mom gradu na šetalistu, Peđa, među bukinistima poznatiji po firmi „Kuća za sunce“, otvorio je mali antikvarijat, prepun retkih, starih knjiga i stripova. Uz članske karte dve biblioteke, ovaj repozitorijum – nalik mreži u koju su se iz plima i oseka nemirne istorije nahvatali sve sami dragulji i kurioziteti – učinio se kao dovoljan razlog za stišavanje moje davnašnje opsesije.

Al' ne lezi vražje! Koliko sutradan javio mi se Urednik, sa jednim poslom za mene, i u inboksu naše prepiske uskoro se zaplavoje link. Iza linka bio je kompresovani folder zamašnog memorijskog kapaciteta. Raspakovan, zasuo me je sa sedam brojeva „Ras Comica“, strip-revije za koju, ruku na srce, nikada nisam čuo. Poslovično mrzovoljan i sumnjičav dao sam se na razgledanje, i, od onoga što mi je na prvi pogled izgledalo kao zbirka fanzinskih izdanja, uskoro sam bio preplavljen utiscima kakve nemam priliku često da doživim.

Stvari stoje ovako: u Raškoj, deceniju i kursur godina radi, stvara i traje ekipa ljudi koje krasi nadnaravni entuzijazam. Okupljeni su u Klubu umetnika „Raška škola“, institucionalnu podršku pružaju im Kancelarija za mlade i Centar za kulturu, obrazovanje i informisanje „Gradac“ koji im je ujedno izdavač, a „Ras Comic“, strip-revija intrigantnog naziva, i međunarodna strip-kolonija koju organizuju na Semeteškom jezeru, predstavljaju mnogo više od puke senzacije – svojevrsnu tradiciju koja je opstala i dokazala se žilavošću i upornošću kakve krasi samo istinsko posvećenstvo mediju stripa.

Da ovo o čemu pišem nije favorizovanje još jednog kulturnog preduzeća iz nekog ličnog čeića, svedoče stripovi i autori koji se pojavljuju među koricama „Ras Comica“. Pored njegovih osnivača i najagilnijih autora „Raške škole“ – Gorana i Davida Trajkovića, Dragana Popovića, Mašana Saveljića – na njegovim stranicama „gostuju“ Vladimir Vesović, Rade Marković (1955-2017), Bojan Đukić, Nikola Kostandinović, Marko Stojanović, Aleksandar Anđelković i Marko Serafimović, kao i neumorni tandem makedonskih kolega po fahu, Aleksandar Stevanov i Darko Bogdanov. Dakako, tu su i mladi autori prepuni duha i humora koji dolaze iz radionica „Raške škole“ i leskovačke škole stripa „Nikola Mitrović Kokan“. Pored stripova, „Ras Comic“ donosi i dragocene tekstove na temu devete umetnosti (Rade

Marković, Aleksandar Stevanov), kao i veoma zanimljive izveštaje o radu međunarodne strip-kolonije o čijoj neformalnoj radnoj atmosferi svedoči pregršt izvanrednih ilustracija (Mihajlo Božović, Vlada Vesović, Željko Pahek, Marko Serafimović, Srđan Stamenković...).

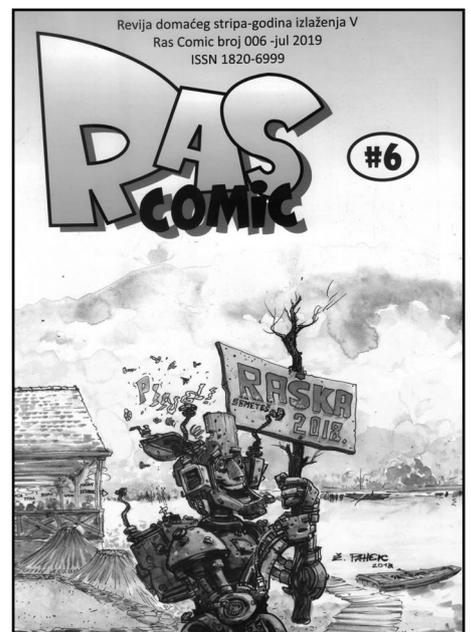
„Ras Comicom“ se nedvosmisleno potvrđuje snaga jedne tendencije koju sa radošću mogu da svedočim. Male enklave strip-zaljubljenika koje deluju na lokalnoj bazi i koriste resurse i mogućnosti koje im daju savremene tehnologije, nakon samo nekoliko godina trudoljubivog rada donose plodove velike vrednosti. Kao takav, urođen u savremenost a nazivom i misijom odjek neke daleke prošlosti, ovaj strip-magazin svojevrsan je poligon za istraživanje tokova aktuelne strip-scene. U njemu štošta traži i dobija pravo na građanstvo: sve prisutnija slabost prema planetarnom uticaju japanskog stripa i popularne kulture (Mina Gajtanović, Zorana Đorđević, Sara i Ana Živković, Anastasija Terzić), baštinenje motiva iz nacionalne srednjevekovne prošlosti na jedan posve lirski, epskoj tradiciji nesvojtven način (Dragan Popović, Ana Ciglar i Nina Pokimica, Maja Todić), humor na granici satire i avantura na granici apsurda (Nikola Kostandinović, Vladimir Milić, David i Goran Trajković, Marko Stojanović i Aleksandar Anđelković), ali i radovi u maniru najkласičnijeg strip-prosedea, koji zbog svoje istorijske verodostojnosti i narativne slojevitosti bez zazora mogu poneti epitet vrhunskih ostvarenja (Marjan Milanov i Marko Serafimović). Među njima pojavljuju se i takve istorijske freske kakvu predstavlja „Put vode“, kolektivni strip-poduhvat učenika i nastavnika OŠ „Raška“, Kluba umetnika „Raška škola“, „Engleskog kutka“ i „Zelenih putokaza“, u kojem je jednoj lokalnoj temi udahnut univerzal-

ni smisao večite borbe između čoveka i njegove sredine.

Poseban kuriozitet „Ras Comica“ čine i kratke geg-forme u vidu table ili kaiša, kojima nam neki od najagilnijih predstavnika domaće scene prikazuju one stranice svog opusa po kojima ćemo ih teško prepoznati (kaiševi Marka Stojanovića, Aleksandra Anđelkovića i Danika Dikića, kao i table Stojanovića, Teokarevića i Marka Serafimovića). Ovo ne samo da osvedočava snagu medija i u onim naoko rudimentarnim i najmanje pretencioznim formama, već služi i kao pokazatelj jedne pouzdane pedagogije u kojoj velike stvari nikako ne mogu zaobići one najvažnije, prve korake kojima počinje svaki put od hiljadu milja.

U svom dosadašnjem trajanju „Ras Comic“, i međunarodna semeteška strip-kolonija prošli su kroz brojna iskušenja. Od prvih snažnih impulsa da u svojoj sredini ostvare dragoceni doprinos umetnosti stripa, njenoj produkciji i publikovanju, pa do prerastanja lokalnih okvira i stvaranja jedne široke platforme saradnika i redovnih učesnika iz Beograda i Leskovca, ali i sa širem eksjugosloveskog prostora i Balkana, ostvarili su kao i semeteško plutajuće ostrvo u svome prilikama i okolnostima katkada ometanom, ali nepokolebljivom kretanju pun krug. U vremenu predstojećem, dok se još uvek razabiramo u oseci protutnjale epidemije i naletu ratnih novosti, u vremenu u kojem je svako plemenito i čovečno, a kamoli umetničko delovanje bačeno u zapećak vestima punim potresnih izveštaja i pregrejanih govora, strpljivo iščekujemo nastavak „Ras Comicove“ raskovničke misije. Dok se još jedno, novo i dragoceno poglavlje njegovo ne pojavi, ono što nam se osvedočilo ostaje kao trajna potvrda i zalag da još ima nade! ■

Miodrag DANILOVIĆ

„Histoires de '89 - en bandes dessinées“

(Puiu Manu, Xenia Pamfil, Cristian Pacurariu, Gabriel Rusu, Cristian Darstar, Mirel Dragan, Maria Surducian..., Muzeul judetean de istorie Brasov, 2020)

Nezaboravan kontrast rumunske revolucije

Revolucija iz 1989. godine je za većinu Rumuna bila čudo kome se nikada nisu mogli nadati. Isporuka električne energije je stalno bila u prekidu, tako da sam svoje školske zadatke morao da završavam dok je bilo dnevne svetlosti; igrao sam se ispred prodavnice, kako mi ne bi pro-

maklo kada stigne „nešto“ (Kako sam bio ponosan, kada sam u zimu 1986. godine, stigao kući noseći punu kesu pomorandži! Nisam video pomorandže bar dve godine pre toga); budio sam se svakog dana u 4 sata ujutru, kako bih mogao da nabavim jogurt, mleko i (veoma retko...) poneki paket masti; topla voda je bila prava retkost, tako da sam se kupao samo kad je bila dostupna, bez obzira u koje doba dana; zimi sam spavao ušuškan u pulover, jer ni centralno grejanje nije baš funkcionisalo; ulje, brašno i šećer su se trošili najracionalnije moguće; meso sa trpeze moje familije poticalo je skoro isključivo od zečeva i svinja odgajanih od strane mojih babe i dede, u nekih šest kvadrata – svi ti materijalni nedostaci postali su nešto uobičajeno, a u skladu s time opšte silivo je zahvatilo

ljude, zgrade pa i papir koji je bio sve lošiji, a na kome su štampane knjige (koje su se inače prodavale samo „u paketu“, da bi dobio neku interesantnu knjigu, morao si da kupiš još dve, tri koje bi brzo završavale među starim papirom).

Svi ti moji adolescentski problemi, od kojih sam bekstvo pronalazio u čitanju, ispostaviće se kao minorni u odnosu na crne oblake koji su se nadvili nad horizontom mog budućeg života kao odraslog – ograničenje u kretanju (poslovno preraspoređivanje u Gornje Kukujece, i sve učestaliji rancani sa gradom), ograničenje putovanja (odrasli iz mog okruženja su se zabavljali kada sam se iščuđavao pitanjem, kao sirotinjsko dete, ispred izloga Turističke organizacije za mlade, prepune reklama za ekskurzije u SSSR, Kinu i u druge zemlje socijalističkog lagera, „A što se ne organizuju i ekskurzije u Francusku?“), ograničenja u izražavanju (nakon što sam mojim školskim drugovima ponovio nekoliko puta vic koji sam čuo ispred naše zgrade, i kada mi je tata ozbiljno skrenuo pažnju da nikome ne pričam viceve o Čaušeskuu – bio sam šokiran, jer sam tada po prvi put shvatio koliko je široko rasprostranjena sveprisutnost represivnog režima; kako je uopšte stigla ta informacija od dece do tate?), i, na kraju, kao verovatno najznačajnije, za knjiškog moljca poput mene, ograničenja u saznanju (strane knjige su se delile ispod ruke, isto kao i strana muzika, i postojala je gomila autora koje nisi smeo da spominješ – sećam se kako sam detaljno morao da objašnjavam, u petom razredu, zašto želim da pročitam „Lovca u žitu“ u sali okružne biblioteke; a ta bizarna kreatura konstatovala kako sam u istoj meri fan Nosova (Николай Николаевич Носов) i Gajdara (Аркадий Петрович Гайдар), da bi na kraju ipak doneo knjigu, koja se nije mogla naći u nijednoj drugoj biblioteci u gradu).

Bio je to zatvoren svet bez nade, u kome su revolti bili uglavnom individualni, a koji bi bili veoma brzo ugašeni i ostali praktično nepoznati. Tako da je revolucija bila priličan šok, koji je bio još i veći jer su informacije (bilo da su one haotične, istine i laži na stranu) cirkulisale slobodno. Te sam dane proveo zatvoren u stanu i „vezan“ za televizor (zato što su moji sakrili ključeve od ulaznih vrata a bilo je prilično rizično skočiti kroz prozor sa trećeg sprata). Ali bez obzira na to, osećaj slobode i neograničenih mogućnosti izazivali su vrtoglavicu. Osećaj koji 42 autora u knjizi „Istorija iz '89.“ opisuju sa zadivljujućom tačnošću. Sećanja filtrirana kroz vreme dobijaju na snazi u vidu simbola, onda kada su prenesene na stranice stripa – podela na kadrove i balončice i ograničenost prostora eliminišu nepotrebne i suviše detalje, a čitaocima su dostupni istina i emocije svakog autora, onako kako su ih oni sačuvali u svojim sećanjima.

Ovo nije istorijska knjiga, iako govori o istorijskim događajima. Ovo je knjiga o sećanjima koja neće (i ne bi trebalo) da nestanu, niz neposrednih nevinih ispovedi o istorijskom trenutku koji će se jednom, možda, ispostaviti da nije bio baš toliko bezazlen i idealistički. Ali, za političku polemiku ovde nema mesta, u jednoj

recenziji knjige „Istorijski događaji iz '89.“ ne prate hronološki niz događaja o dešavanjima iz decembra '89; to je u stvari svojevrsni kaleidoskop, iz čijih delova realnosti možete sami sastaviti sopstvenu priču o ljudima i njihovim delima iz toga doba. Ovo je knjiga nastala pod pokroviteljstvom Istorijskog muzeja iz Brašova, grada dvaju revolucija (o prvoj, radničkoj revoluciji u Brašovu, koja se desila 15. 11. 1987, saznao sam tek posle 1989. godine). Istorijski muzej u Brašovu je domaćin, od 2018. godine, Salona istorijskog stripa, odsakočne daske za promociju debitanta i dašak vetra za već etablirane autore, jedna od malobrojnih konstantnih manifestacija tog tipa, koja se konkretizuje i kroz štampana izdanja (festivalski katalogi su pravi strip-albumi i sadrže ogromnu većinu izloženih radova). Između ostalog, ideja za knjigu „Istorijski događaji iz '89.“ nije potekla sa samog sa-

naoružavanja vojnika bojevom municijom, na osnovu naredbe date od strane Čaušeskua, 17. decembra, vojska započinje da puca na učesnike protesta u Temišvaru. Do večeri, mrtvačnica u Temišvaru bila je prepuna leševa, toliko da u njoj skoro više nije bilo mesta. Mrtvi su trebali da nestanu... Ako je Angelov tekst suvoparan, informativan, crteži su zato izuzetno ekspresivni u jednom nezaboravnom kontrastu.

„(Ne)mogući Božić“ (Ana Kalistru (Ana Calistru)) je bizaran i lepo kolorisan Božić jedne male devojčice, koja ne razume silnu užurbanost odraslih oko nje, i kojoj je žao voženog vođe. Dečije ilustracije su ovde izuzetne.

„Popesku versus Čaušesku“ (Jonuc Popesku (Ionut Popescu)) „klizi“ od crtanja brkova i rogova na portretima „voljenog druga“ pa do istinskog imaginarnog masakra, pre nego što će se vratiti u realnost i ispričati nam priču o tome

šta je radila familija Popesku tokom revolucije (između ostalog, davanjem indikacija pravca predsedničkom paru koji se spremao na bekstvo u jednoj Dačiji, naravno). Stil i humor me neodoljivo podsećaju na Kramba.

„Tako je u ratu“ (Valentin Ionescu (Valentin Ionescu)) je sarkastični portret jednog generala, čiji je nastup na televiziji u vreme revolucije prikazan u sumornom kontrastu sa njegovim delovanjem iza kamere, gde je najpre iskoristio svoju funkciju kako bi izazvao haos, da bi zatim isti taj haos iskoristio za obračun sa onima koji su ga razotkri- li kao tajnog agenta Moskve, u jednom od najpokvarenijih događaja tokom revolucije.

„Monstrumi“ (Vlad Forsea) koristi dokumentarističku crtu, inventarišući groteskne legende revolucije, glasine strateški plasirane od strane Securitatee (Siguranja statului) ili koje su nastale iz straha običnih ljudi, uskraćenih od bilo koje potvrđene informacije. Nekako me ove ilustracije zabavljaju i zastrašuju u isto vreme.

Gore spomenute priče su samo neke od meni omiljenih; ima ih ukupno 39 u ovoj knjizi, od opisa događaja iz prve ruke, kao što su: „Kudir 1989“ (Kristian Pakurariu (Cristian Păcurariu))

ili „Otmica“ (Felix Crisan (Felix Krišan)), pa kroz prizmu događaja viđenih očima deteta u „Revolucija sa 8 godina“ (Pillowzoid), „5 bolnih sećanja iz decembra 1989“ (Aleksandru Čubotariu (Aleksandru Ciubotariu)), preko bekstva u fantastiku i bajkovitu, kao što su: „Prolaz“ (Maria Surdukan (Maria Surducan)) ili „Deca nosoroga“ (Ksenia Pamfil (Xenia Pamfil)), do crnog ili gorkog humora, kao u „Revolucija u Jašu“ (Adrian Serghie (Adrijan Serđije)) ili „Nešto malo bolje za vas“ (Daniel Rizea-Dariz (Danijel Rizea-Dariz)/Marian Mirescu (Marian Mirescu)), i svedočenja revolucionara ili drugih nevinih žrtava revolucije, kao u priči „21. decembar 1989“ (Radu Karp (Radu Carp)) i „Svedočenja Joane Barbat“ (Nicolae Negură (Nicolae Negru)).

Jedan zaista impresivan naslov, koji filtrira poznate i manje poznate informacije o događajima koji su doveli do pada Čaušeskuovog režima. ■

Eduard PANDELE

Sa rumunskog preveo: **Dragan PREDIĆ**

lona stripa, već je ona inicirana od ljudi koji su salon osnovali - Udruženja Forums i Okružnog istorijskog muzej iz Brašova. Direktor muzeja, gospodin Nikolae Pepene (Nikolaje Pepene), nije samo potpisnik uvoda „Drugačija istorija“, već je on i scenarista jednog stripa koga je nacrtao apsolutni veteran među rumunskim strip- autorima, većito mladi gospodin Puiu Manu (Puiu Manu), koji sa svojih 93 godine piše, crta i učestvuje na salonima stripa.

„Rambo“ (Nicolae Pepene/Puiu Manu) je priča o underground kulturi toga vremena, o idealizmu koga su inicirali zabranjeni filmovi. U to vreme, ako bi uspeo da dođeš do neke video-kasete, odlazio bi do srećnika koji ima video-rekorder, prostudirao bi dobro film i onda ga prepričavao prijateljima; Roki, Rambo, Brus Li, Švarceneger i Van Dam bili su iznenađujući heroji dece tog vremena – i, ponekad, heroji bi sa ekrana „silazili“ na ulicu...

„Operacija Ruža“ (Șerban Angel) je rekonstrukcija jednog od najtragičnijih i najsumornijih momenata iz vremena revolucije – nakon

„Vojna“ (Goran Dupličić, „Barbatus“, 2021)

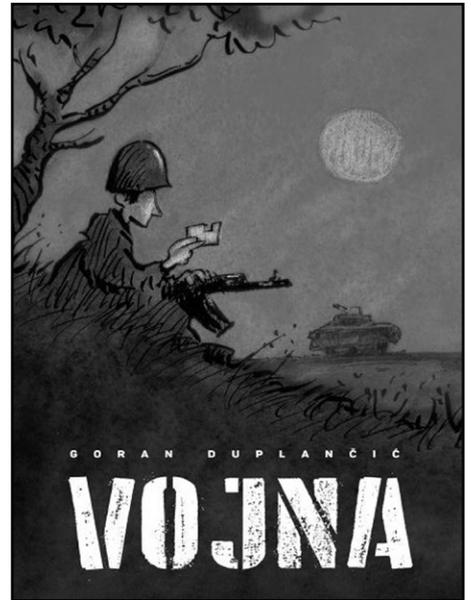
Vojna iz vizure vojaka

Jasno van je da smo se našli u govornima. Ljubljana je proglasila samostalnost. Beogradu se to nije sviđilo i sad izgleda da imamo nas sa jedne strane i slovenske teritorije s druge. Nemam pojma šta se točno događa i ne vidim kako bi to uspijela doznati, a nisam siguran ni da iko u kasarni to zna. Iskreno, zaboli me ona stvar i za Sloveniju i sve skupa. Oću se vratiti doma u jednom komadu, a, virujen i vi. S obzirom na situaciju uodimo pravila: Pravilo prvo i najvažnije: Pazite na sebe i jedan na drugoga. Drugo pravilo: Pazite na kasarnu osim ako to nije u suprotnosti sa prvim pravilom. Pravilo treće: Branite narode i narodnosti, tekovine revolucije, bratsvo i jedinstvo osim ako to nije u suprotnosti sa prvim i drugim pravilom. Je l' jasno?!

Odmah da se razumemo, ja sam od onih koji su navikli da čitaju sa papira, nikako sa ekrana. Na ekranu čitam samo prevod dok gledam film. Zato je bilo problema koncentrisati se na klik da okreneš stranicu, što nekako ubija draž u čitanju stripa, ali to je već moj problem. Mislim da će mnogo veći problem imati čitaoci koji nisu imali nikakve direktne veze sa Jugoslovenskom narodnom armijom (čitaj služili vojsku) ili oni koji su imali indirektne veze (čitaj neko im pričao kako je u JNA).

Danas, kada je prošlo 30 godina od osamostaljenja Slovenije, Hrvatske i ostalih iz ondašnje Jugoslavije i sukoba koji je izbilo, još je i teže skapirati šta je stvarno bilo. A „Vojna“ prikazuje upravo kaos i svu problematiku koja je pratila osamostaljenje Slovenije iz ugla običnih momaka, koji su se u svojih 19 ili 20 godina, kao vojnici našli na pogrešnom mestu u pogrešno vreme. Niti su stvarno obučeni za rat, niti su u svojim glavama mogli da prelome šta je rat, niti je imao ko da im kaže šta se dešava i šta se od njih očekuje. Oslonjeni samo na kolegu kojeg su imali pored sebe, morali su da ubede sebe da jedino njemu veruju, iako je taj neko druge nacije, vere, interesovanja, a upravo se uveliko kuvalo i pojašnjavalo da svo zlo potiče upravo od onih koji su druge vere, nacije, interesovanja.

Zato je i ovaj strip vredan kao dokument jednog vremena, jednog ličnog sećanja kome možete, ali i ne morate verovati. Jednostavno, onaj ko veruje da je JNA bila četvrta po snazi u Evropi teško će poverovati da se dešavalo nešto onako kako je predstavljeno u stripu. Ionako sve deluje kao fikcija, kao da je scenario nastao po najboljim epizodama „Monti Pajtona“ ili sa-

rajevskih „Nadrealista“.

A poeta je jednostavna - ma šta se dešavalo, ma gde bili, ma šta radili, samo hoćemo da dođemo svojoj kući. U jednom komadu. ■

Ivan SPIRIĆ

„Zec“ (Saša Jovanović, „Besna Kobila“, 2021)

Amsterdamsko rušenje arhetipova

Godina je 2019. U Amsterdamu, gradu kolorita koji je usvojio jednog srpskog umetnika, završava se rađanje jednog grafičkog romana začetog u tački na vremenskoj ravni, koju mi koncipiramo kao prošlost staru dvadeset godina. Objavljen je „Zec“, strip-prvenac Saše Jovanovića.

Radnju „Zeca“ nije lako opisati jer, kako je sam autor jednom prilikom rekao, njegov narativ nije nastajao ubičajenim putevima i metodama, već je građen iz crtica i mnoštva ideja o različitim temama kasnije vektorski usmerenih ka jednoj celini. Nema linearnosti ni poštovanja ustaljenih pravila prenošenja priče. Sve je slojevito, a svaki sloj ispod sebe krije još jedan. Tako da ukoliko standardnije priče možemo da okarakterišemo kao linije ili reku sa svojim pritokama, „Zeca“ treba predstaviti kao glavicu crnog luka.

Priča započinje masovnim ubistvom počinjenim u 17. veku i sudbinom krvnika koga misteriozni, natprirodni entitet pretvara u zeca i osuđuje na hiljade i hiljade reinkarnacija sve do dostizanja poslednje forme.

Vremenski točak se zatim okreće i radnju seli u daleku budućnost u kojoj se nivo mora podigao toliko da je Holandija (i ne ko zna koja sve kopna) završila pod vodom. Ipak, u najvećem inženjerskom poduhvatu u istoriji, Amsterdam je pre potopa odsečen i pretvoren u plutajući grad, koji predstavlja atrakciju i centar svetskog turizma. Ipak, Amsterdam privlači i ljude sumnjivih agendi, pa će tako nekadašnja prestonica postati poprište potražnje za ultimativnim sajber oružjem koja će prerasti u borbu za čitav jedan Univerzum i duše koje ga nastanjuju.

Ljuštura ovog grafičkog romana je svakako naučna fantastika, ali je srž vrlo kompleksna filozofska rasprava o egzistencijalizmu, ljudskoj prirodi i odnosu prema božanstvima, odnosno višim silama kreacije.

Naučno-fantastični elementi kao što su: virtuelne stvarnosti, oružja bazirana na snazi misli, mutirani humanoidi, vanzemaljski život, kvantne teorije o vremenu i multiverzumu postaju vozilo za filozofsko preispitivanje same stvarnosti i

postojanja, pa se značaj radnje pred takvim veličinama gubi i kroz scene i dijaloge koji imaju efekat halucinacije postaje bitno samo pripovedanje radi pripovedanja. Rasplet postaje nebitan jer vrlo brzo postaje očigledan, pa iznošenje filozofskih kombinacija preuzima primat kroz neverovatne dijaloge, koji čitaoca pretvaraju u eksperimentalnu lutku za udese ili marionetu na koncima.

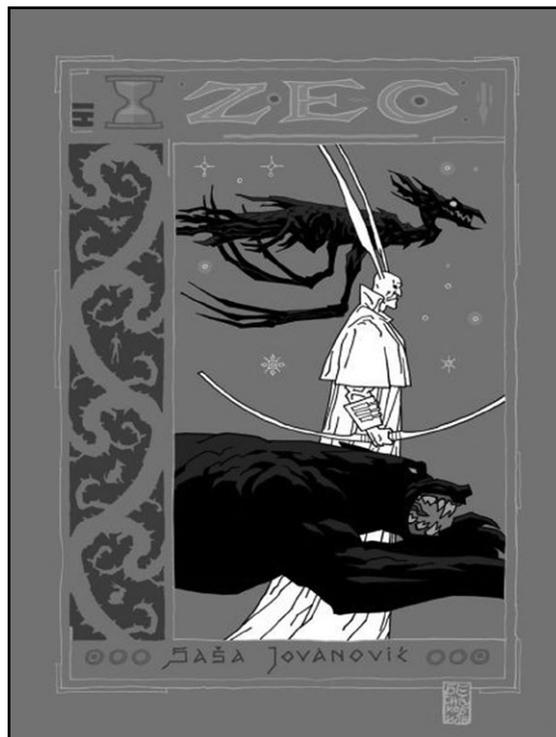
Nakon svega rečenog u prethodnim redovima, možda bi se činilo iluzornim govoriti o karakterizaciji likova, ali ona (iako minimalistički odrađena) i te kako postoji. Jovanović u ovom segmentu primenjuje neke klasične elemente u kreiranju likova kroz koje priču čini formulisanom van svog uma. Međutim, kada je reč o glavnom protagonisti, njegovim ciljevima i njegovom neprijatelju, ruše se svi arhetipovi i dolazi se do konstrukcije koja potpuno izvrcne, a potom i cepa sve što smo u pričanju priča nasledili i nadograđivali još od prvih vatri koje je upalio pračovek.

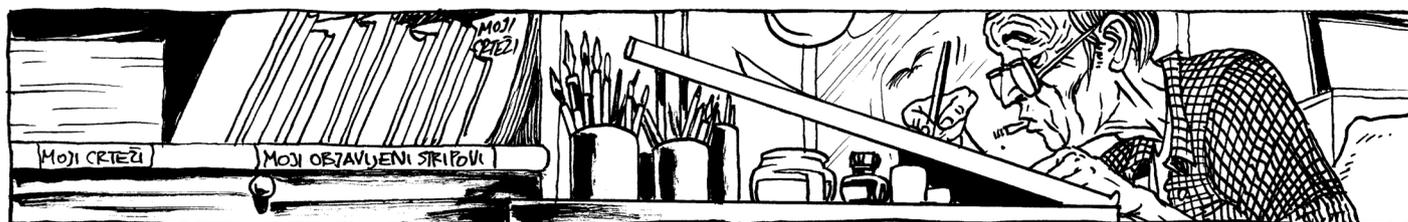
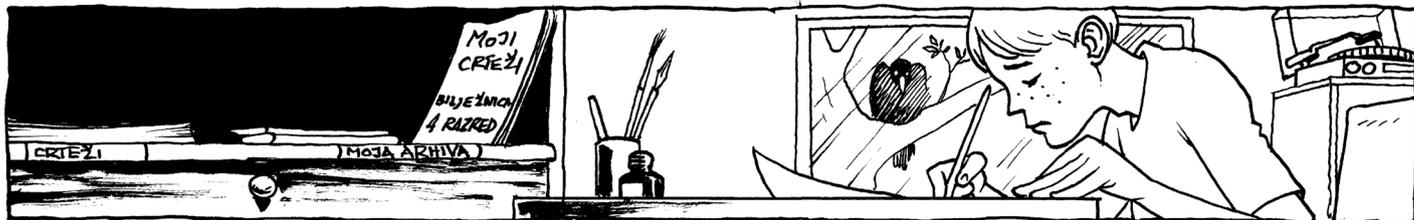
„Zec“ nema definitivnu poruku koja će vam se otkriti ili vas ubosti u oko. Umesto toga dopušta da u njegov narativ učitate sebe, da bi vam u toku čitanja projektovao sadržaj podsvesti naterao da oformite neke nove filozofske poglede. Jedino što se može istaći kao mana je nekoliko stranica viška koje produžavaju delo posle njegovog organskog kraja i tvore malu rogobatnu izraslinu.

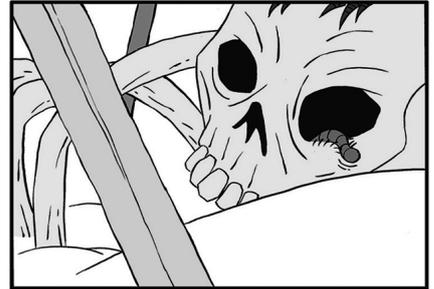
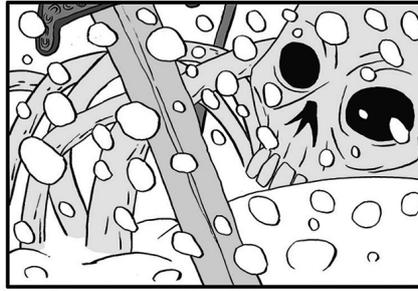
Što se crteža tiče, sam Jovanović je u intervjuu datom „Stripovedaču“ (emisija novosadskog O-radia na YouTubeu posvećena stripu) izjavio da mu je najveći uzor prilikom stvaranja „Zeca“ bio Majk Minjola (Mike Mignola), čiji mu je rad pomogao da pronađe svoj konzistentan stil crtanja neophodan za stvaranje jednog dugometražnog stripa. Jovanović kroz svoju jednostavnu liniju stvara jedan jako snažan crtež sa zanimljivom dinamikom i režijski ga ritmično pakuje u table, pa se prilikom čitanja javlja potreba za usporavanjem da bi se vinjetama posvetila zaslužena pažnja. Svojim kolorom je uspeo da dočara neonsku, distopijsku budućnost, ali i gotičnost vremena iz kog protagonista potiče, kao i metafizičnost završnog obračuna sa negativcem većim od života.

„Zeca“ je na srpskom objavila „Besna kobila“ krajem 2021. godine u svojoj ediciji „Džambas“ posvećenoj srpskom stripu. ■

Nikola TASKOVIĆ

K R U G

...

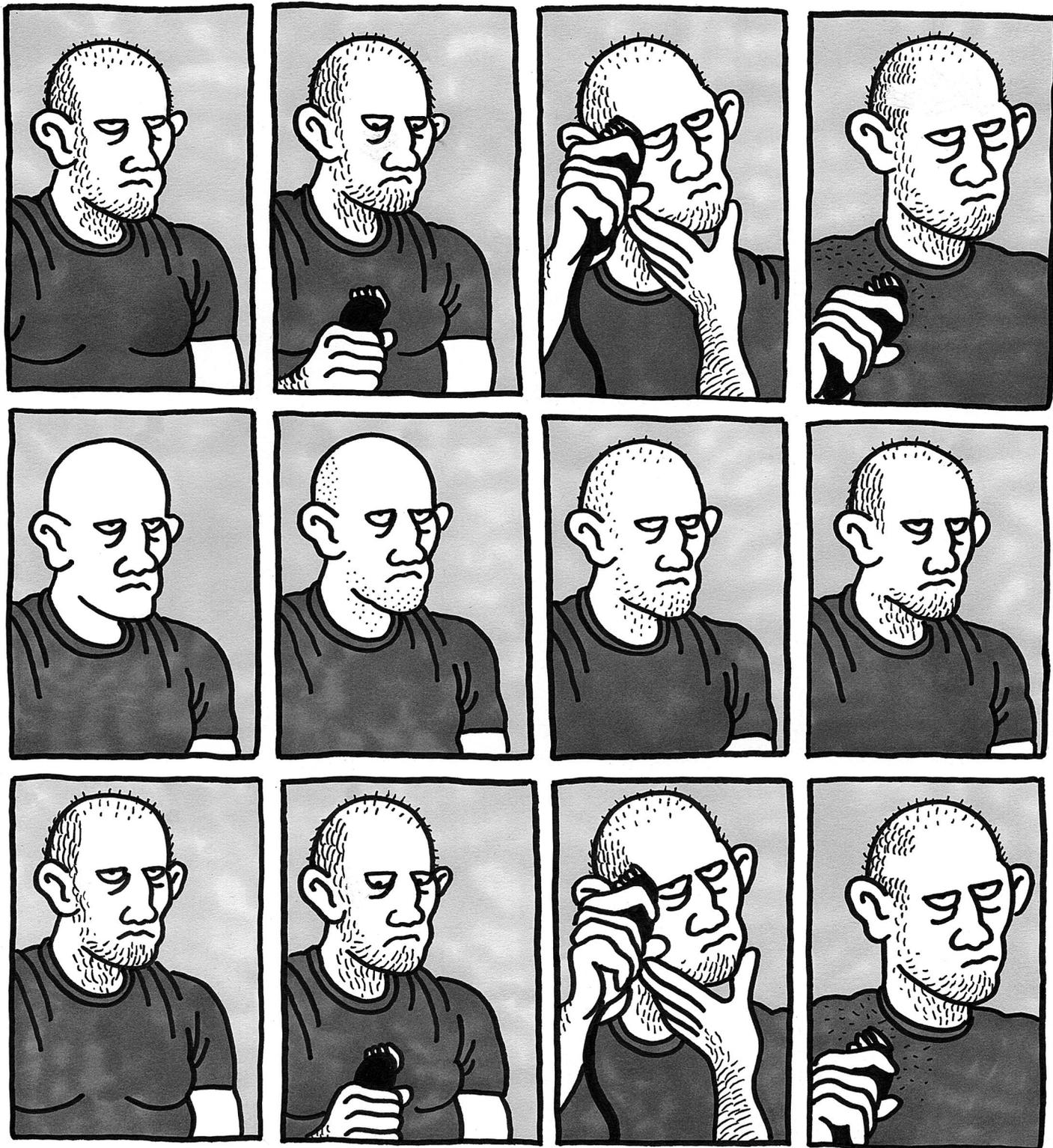
PAVLE
BOGOJEVIĆ

PRIVIDNO BESKRAJNI

KRUG

KOJEM ĆE ZASIGURNO DOĆI KRAJ.

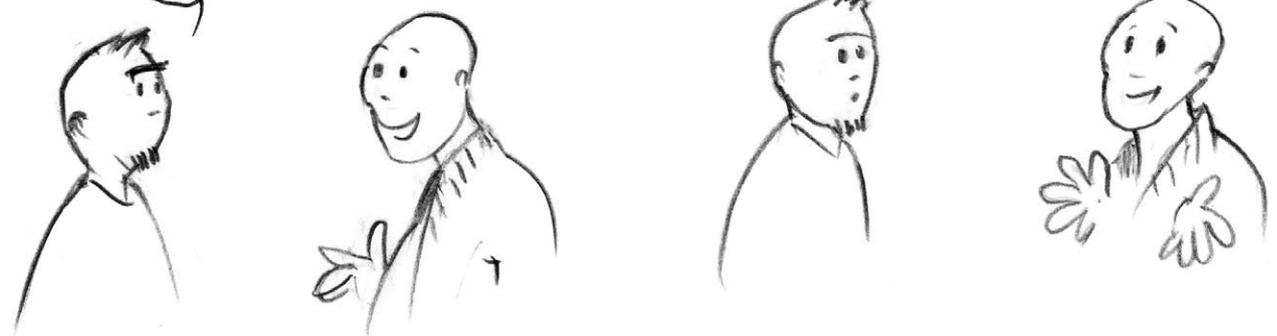
CIJELO LJETO SAM RADIO KERAMIKU DA SKUPIM PARE ZA TISAK ALBUMA.

STVARNO?

SA TIM NJEŽNIM RUKICAMA?...

DA! SUPER TI TO MENI IDE.

MA DAAAJ!!!

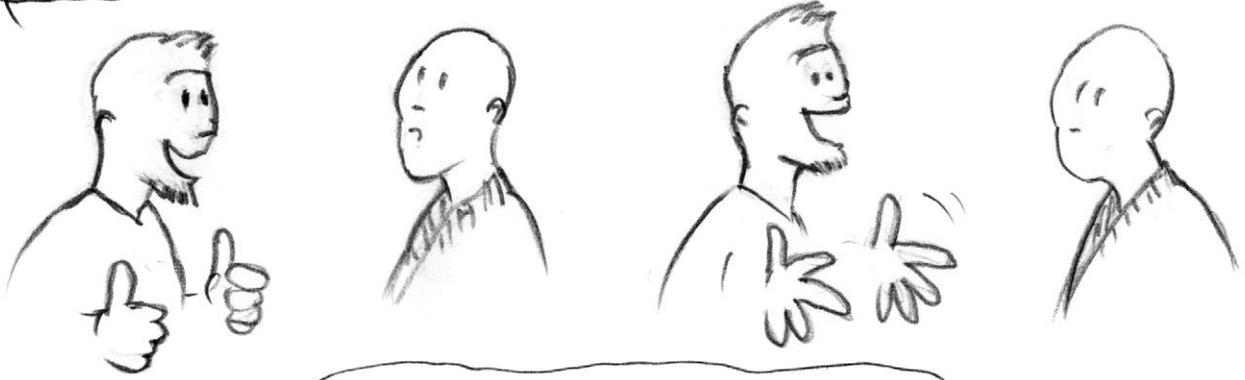

BAŠ MI TREBA KERAMIČAR! POŠTO RADIŠ KVADRAT?

A?

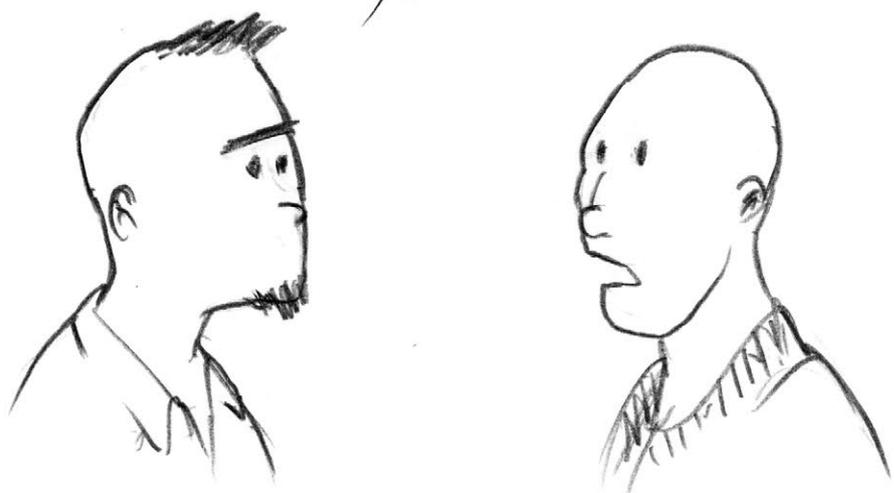
PA ONO, SAMO RUKU, BEZ LJEPILA I FUG-MASE.

...

JA RADIM FIGURE OD KERAMIKE. SKULPTURICE...

A, TO. UMJETNOST. A.

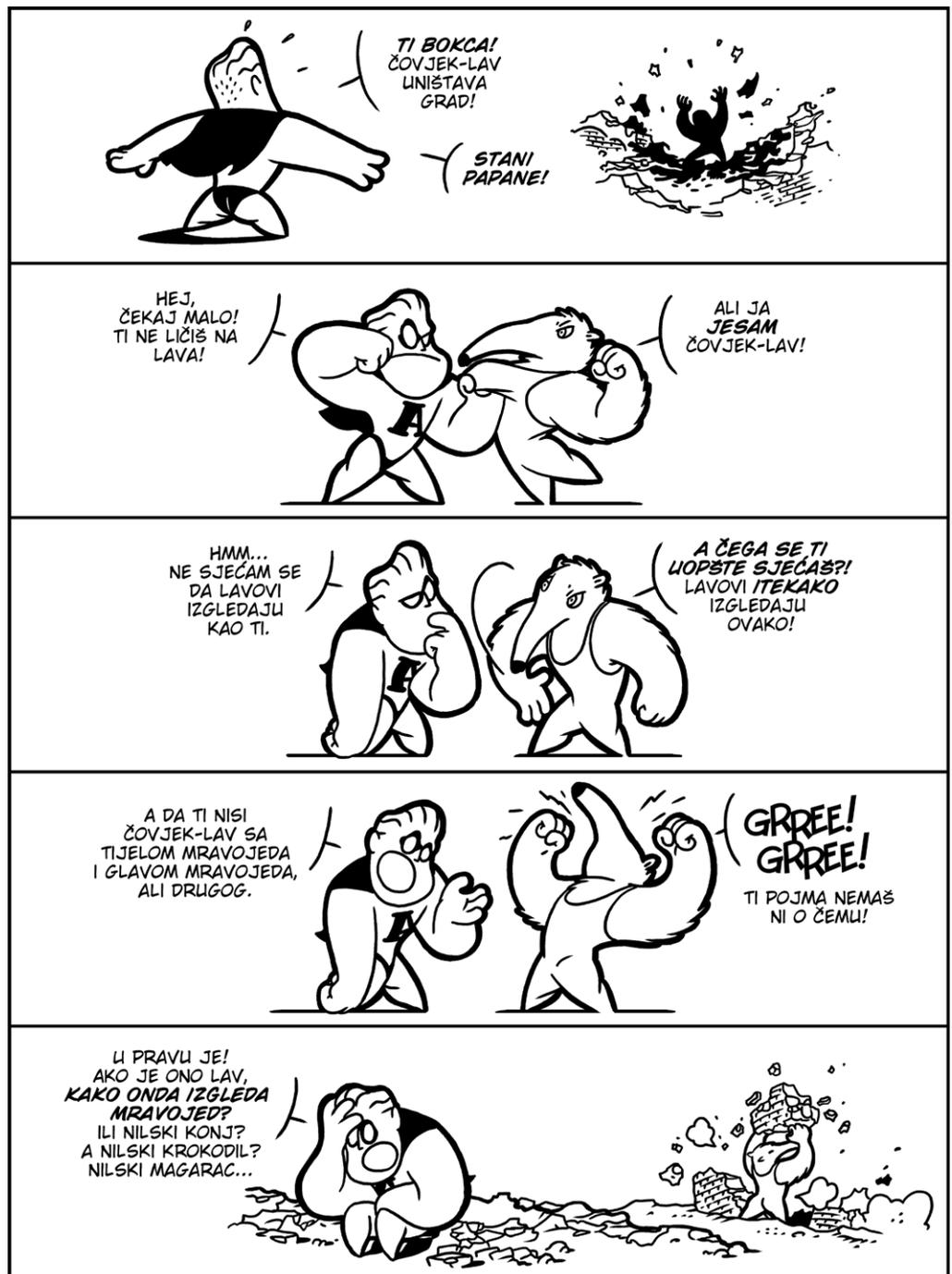
Nepodnošljiva podnošljivost zaborava

Iskustvo prvog susreta s „Amnezijom” i istoimenim protagonistom ovog stripa umnogome podseća na stari balkanski vic o dvoje penzionera, starijih supružnika, koji u tišini sede na klupi u parku. Sve teče sjajno do trenutka kad baba pošalje dedu da im kupi hotdog, striktno napominjući: „Nemoj da zaboraviš, nek meni stave kečap”. Posle izvesnog vremena, deda se vraća sa dva sladoleda u ruci, daje babi jedan, a ona odgovara: „Pa rekla sam ti jagodu, ne vanilu”. Približno sličan nivo sećanja ima i Amnezija, superheroj sa brojnim supermoćima i problemom da se u konkretnim epizodama kroz koje ga autor živopisno provlači seća jako malog broja njih, čak i onda kada mu uspe da se seti situacija u kojima je ljudima potreban (koliko je tek to retko, najbolje je uveriti se čitanjem stripa).

Sama ideja o superheroju kratkog (ili, bolje rečeno - nikakvog) pamćenja, posmatrana apstrahovano od bilo kakve konkretne karakteristike „Amnezije”, deluje kao jedna od onih maestralnih dosetki iz bogate tradicije britanskog humora, briljantnih zamisli za koje se svima čini da su toliko jednostavne da smo ih se svi mogli ranije setiti, a, ipak, treba posedovati izvesnu crtu kreativnog genija, pa da čoveku pođe za rukom da se uhvati za jednu tako jednostavnu a plodnu narativnu nit, iz koje se priča dalje gotovo sama razvija u hiljadu pravaca. Jer, pamćenje je nešto što se, pobogu, podrazumeva, kada je bilo kakva naracija u pitanju. Zamislite, molim vas, jednog Supermena ili, da stvar lokalizujemo na humor prijemčiv Balkanu, zamislite tek kakva bi poplava kreativnog ludila bio „Alan Ford”, da je bilo koji od junaka TNT-a imao pamćenje koje se neretko resetuje pre nego što se rečenica koja biva izgovarana privede kraju. Upravo u toj predrasudi koja se sastoji u uzimanju pamćenja zdravo za gotovo se i krije glavni deo čari „Amnezije”. Poigravajući se sa najrazličitijim aspektima fenomena pamćenja kao takvog, autor niže epizode koje, za razliku od solidnog broja sasvim korektno napisanih humorističkih stripova koji su u stanju da nam izmame dvosekundni „smirk” na licu, u ovom slučaju uspevaju da pošteno nasmeju svakog dobronamernog čitaoca kome je do dobrog smeha stalo. Značajnijih padova u kvalitetu humora, dakle, nema, i pored toga što su neke epizode u izvesnom smislu repetitivne; međutim - repetitivne su na način koji obogaćuje doživljaj, terajući čitaoca

da traži još, znajući da će svaki novi upad u laboratoriju glavnog antagoniste Dr Zlog biti još urnebesniji, svako hapšenje pljačkaša Nesuptilnog još zapetljanije, a svaka nova inkarnacija učitelja Vonga još neočekivanije raskošnija od prethodne.

Ostatak čari, koji, dakle, nadilazi vratolomne vizuelno-tekstualne igre sa najšire moguće podrazumevanom predrasudom o neophodnosti pamćenja da bi se, jelte, bilo superheroj, tiče se specifično balkanskog konteksta, „Amnezije”. Kritički utisak koji posle čitanja ostaje jeste da je reč o stripu koji poseduje izvestan teško prevodiv sloj humora za publiku izvan granica zajedničkog jezika i kulturnog obrasca. Da se razumemo, „Amnezija” je strip vanredno kvalitetnog humora i prijemčive radnje, i, kao takav, strip koji bi bez sumnje solidno prošao u, recimo, spomenutoj Britaniji i podrazumevanoj Italiji, ali ima nečeg posebno teško uhvatljivog, kontekstualnog, za šta bi se moglo reći da na Balkanu, obeleženom specifičnim istorijsko-egzistencijalnim okolnostima u poslednjih trideset godina, ume da, kako bi to rekao jedan domaći filozof, „zazvoni” kao nigde drugde. Kada, naime, pred sobom imate narode četiri do sedam država (Balkan je, u kulturološkom smislu, ništa manje relativan pojam nego što je to u geopolitici) koji sa entuzijazmom ravnim entuzijazmu superheroja Amnezije glasaju sa posledicama po svoje

društvo koje su relevantno slične posledicama Amnezijinih „spasavanja“ sveta, pa još kad se tome doda istovetni nivo kolektivnog pamćenja koje je, u jednačini postavljeno rame uz rame s Amnezijinim pamćenjem, teško drukčije okarakterisati nego kao pileće, onda se stiče utisak da zaista u tome ima neke osobene čari, kvaliteta kakav karakteriše vrlo suptilnu i sa elegantne simboličke distance upućenu kritiku društva, bila ona nameravana ili, od strane autora ovih redova (uz punu moralnu, građansku i svaku drugu odgovornost) učitana u stranice „Amnezije“. Teško je u zemljama čiji je kvalitet života u stalnom padu, s povremenim kratkotrajnim periodima usporenja tog pada kako bi oni koji tu žive mogli da obrišu znoj sa čela, odoleti utisku da je reč o suptilnoj metafori, dok se gleda prizor superheroja Amnezije kako, putanjom u obliku EKG linije, dok leti nebom stalno zaboravlja kako se leti, da bi se tek na retke trenutke, dovoljne da ne ljosne o zemlju, prisetio svoje supermoći i ponovo se vinuo uvis. Nameravana ili ne (a sklon sam mišljenju da je za finalnu vrednost sadržine stripa još bolje ukoliko nije nameravana), metafora je očigledna.

Pored kvalitetne sadržine, „Amneziju“ karakteriše i dobra struktura. Reč je o trodelnom izdanju, koje se pored standardne sadržine stripa sastoji i od zanimljivog uvoda urednika Đanija Zovka, kao i razgovora sa autorom Filipom Andronikom, koji čitavu priču smešta u poseban kontekst. Čitalac, u principu, nikada ništa ne gubi ako nije upoznat sa onim što bi se moglo nazvati spoljnim kontekstom dela, tj. onim što o delu ima da kaže njegov autor, ali je, ipak, za zainteresovane (kako je to danas popularno reći – „angažovane“) čitaoc dobro i zasigurno informativno da se što dublje upoznaju sa autorom i njegovim radom, pre svega zbog daljih čitanja, i na tom planu ovako strukturirano izdanje radi dobar posao. U tom smislu, vredno je napomenuti i da se, objedinjeno, pored tri spomenute epizode, mogu naći i segmenti novih delova, i to u boji. Reč je o primerenoj najavi onoga kuda bi ovaj strip mogao dalje da teče, i, ako se po jutru dan poznaje, Amnezijini doživljaji svakako imaju potencijal da kroz dalji razvoj nastave da zabavljaju publiku jednako dobrim (ako ne i boljim) humorom. Poseban deo ostatka materijala koji se u istom izdanju može naći čine i ilustracije Amnezije od strane drugih autora. Varirajući stilovi brojnih autora svojevrsan su omaž autorovom delu, ali i prijemčivosti samog lika Amnezije. Tako je Amneziju moguće videti u najrazličitijim stilovima i postupcima, što otkriva neobično mnogo o kompetentnoj recepciji stripa među drugim autorima.

Stvar se na kraju uvek svodi na to da li čitaoci prepoznaju ili ne prepoznaju nešto kao kvalitet. Kvalitet je, u slučaju „Amnezije“, bez sumnje tu. Kompleksnost zahvata koji se izvodi iz krajnje jednostavnih premisa otvara širok prostor u kom se u budućem vremenu može još mnogo očekivati. S pravom i nestrpljenjem nameće se samo pitanje o vremenu kada će pred čitaoc dospeti nove avanture Amnezije,

je, po mogućstvu još zabavnije od dosadašnjih. Neodoljiva igra koja neprestano teče, često je igra s velikim ulogom – s jedne strane, reč je o blagostanju društva koje je pod nizom tipičnih pretnji s kakovima se u stripovima o superherojima susrećemo (u izvjesnom smislu, moglo bi se reći da „Amnezija“ parodira tradiciju stripova o superherojima, mada od toga odudaraju malobrojne situacije u kojima Amnezija zapravo uspešno spasava ljude), a sa druge reč je o pamćenju, pukom pamćenju, posmatranom kao takvom, bez ikakvih dodatnih pretpostavki, a, ipak, dovoljnom da u nedostatku istog nikakvo spasavanje ne bude moguće, dok čitalac prisustvuje božanstvenom raspadanju čitave situacije, bez ikakve preterane dramatike i patetike. Čak i po tom manjku dramatično-patetičnih momenata, Amnezija je lik duboko uronjen u stvarnosni kontekst, lik za koga se u barem nekoliko navrata da pomisliti da je reč o sasvim običnom tipu, izuzetnom jedino po zaboravnosti, kome su se sve njegove supermoći dogodile bez ikakvog smisla i namere. Kome je stalo do objašnjenja (razume se, ispunjenog rupama u pamćenju) o tome kako je zapravo Amnezija uopšte, dođavola, mogao postati superheroj,

neka čita strip. Živimo u vremenu posle „Igre prestola“, pa se svako dublje zalaženje u detalje radnje smatra svojevrsnim spojlovanjem.

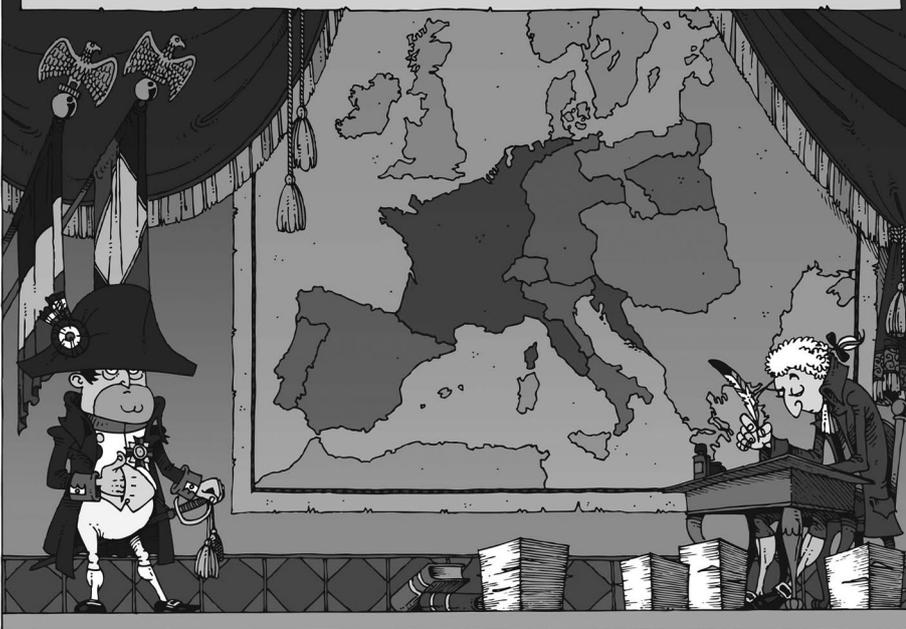
Sve u svemu, Filip Andronik pred čitaoc stavlja strip na koji bi svaki autor mogao da bude ponosan, strip koji ima šta da ponudi jako širokom sloju publike, strip koji je, kako se to nekad govorilo, „za decu i odrasle“ (u istoj meri u kojoj su to, recimo, „Simpsonovi“), strip koji je na veoma suptilan način potentan brojnim značenjima čije se konotacije daju lovititi između redova, poput najfinijih semiotičkih zagonetki iz dobrih priča. Kratke epizode, dobrim delom ograničene na po jednu stranu, koje zajedno sačinjavaju veće celine i, začudo, uglavnom teku hronološki svojom unutrašnjom dinamikom usisavaju svu čitaočevu pažnju i pozivaju ga da što brže okreće strane, dok mu na kraju najveće razočarenje ne bude što je došao do kraja. Odazvati se takvom pozivu predstavlja svojevrsnu čitalačku avanturu, uz obilje dobrog humora i dinamičnu fabulu. Na samom kraju, da formulišem stvar u stilu najdopadljivijeg negativca Neupitnog – neupitno je da je reč o vanredno dobrom stripu vrednom čitanja. ■

DRUGA STRANA HISTORIJE

EPIZODA: NAPOLEON I SEKRETAR

CRTEŽ & TEXT: EMIR DURMIŠEVIĆ

POČETAK XIX STOLJEĆA OBLJEŽILI SU RATVI KOJE JE VODIO NAPOLEON BONAPARTE PROTIV, KAKO SE ČINI ČUJELE EUROPE. SAVEZI IZMEĐU DRŽAVA SU SKLAPANI SAMO DA BI KASNIJE BILI POGAŽENI. NAPOLEON JE SVOJIM VOJNIM GENIJEM UZDIGAO FRANCUSKU NA TRON EUROPSKE I SVJETSKE SUPERSILE. MEĐU MOĆNIM EUROPSKIM VLADARIMA NIKO SE NIJE SMIO SUPROTSTAVITI NAPOLEONU...

... NI PSIHIČKI NESTABILNI DŽORDŽ III, KRALJ VELIKE BRITANJE. ON JE UGLAVNOM BIO ZATVOREN U LUDNICI...

... NI VLADAR RUSIJE, CAR ALEKSANDAR I KOJI JE ČUJELI SVOJ ŽIVOT BIO NEODLUČAN, NESIGURAN I KOLEBLJIV...

... NI SULTAN MAHMUD II AUTOKRATSKI VLADAR TURSKE. ON SE BAVIO REFORMAMA SVOJE VLADE I NIJE PUNO RAZMISLIAO O NAPOLEONU.

KADA JE NAPOLEONOVA ČIZMA POSTALA PRETEŠKA, NEKOLIKO EUROPSKIH DRŽAVA SKLOPILO JE SAVEZ PROTIV NJEGA, ALI UZALUD, BILI SU NEMOĆNI.

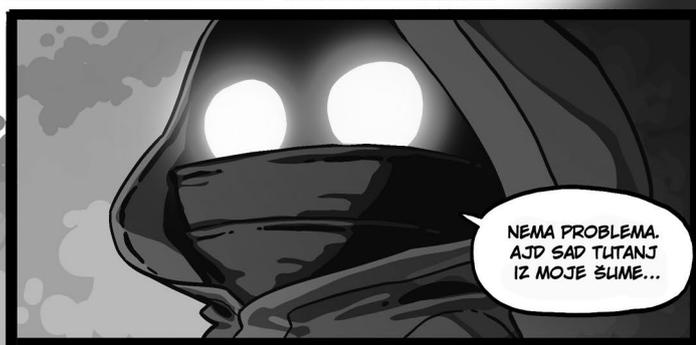
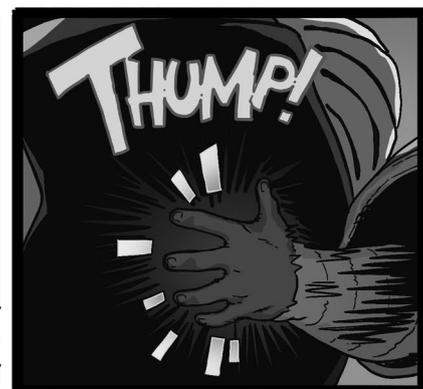
U POČETKU BORAC ZA SLOBODU, NAPOLEON JE BRZO PREUZEO UZDE MOĆI KAO CAR FRANCUSKE.

SA NAMJEROM DA OVJEKOVJEČI SVOJE POBJEDE NAD EUROPSKIM SILAMA, NAPOLEON JE UPOLJIO VELIKI BROJ SEKRETARA I PISARA ČIJI JE ZADATAK BIO DA BILJEŽE NJEGOVE POBJEDE I RATOVE. NAJPOZNATIJI MEĐU NJIMA BIO JE LUI ANTOAN FAVELE DE BURIEN. ON JE PRATIO SVOG GOSPODARA NA SVIM RATIŠTIMA PO EUROPI, PIŠUĆI O NAPOLEONOVIM VOJNIM PODVIZIMA KOJI SU EUROPU BACILI NA KOLJENA.

KRAJ

**Z
G
N
E!**

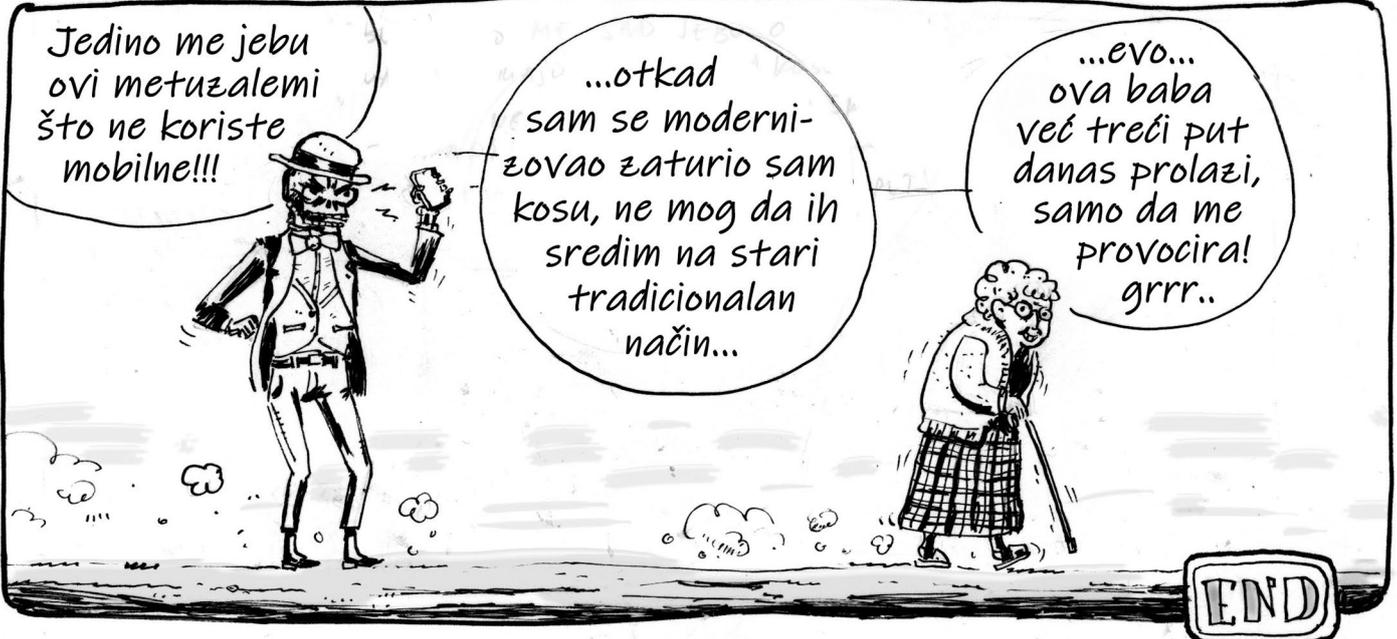
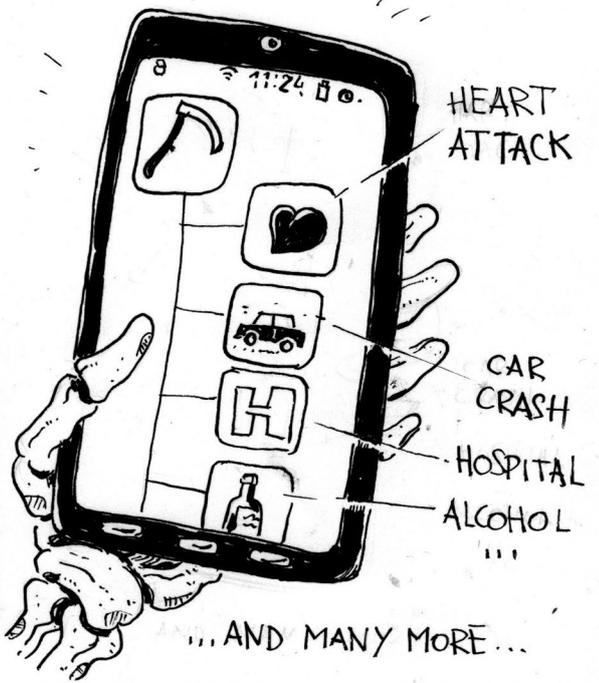
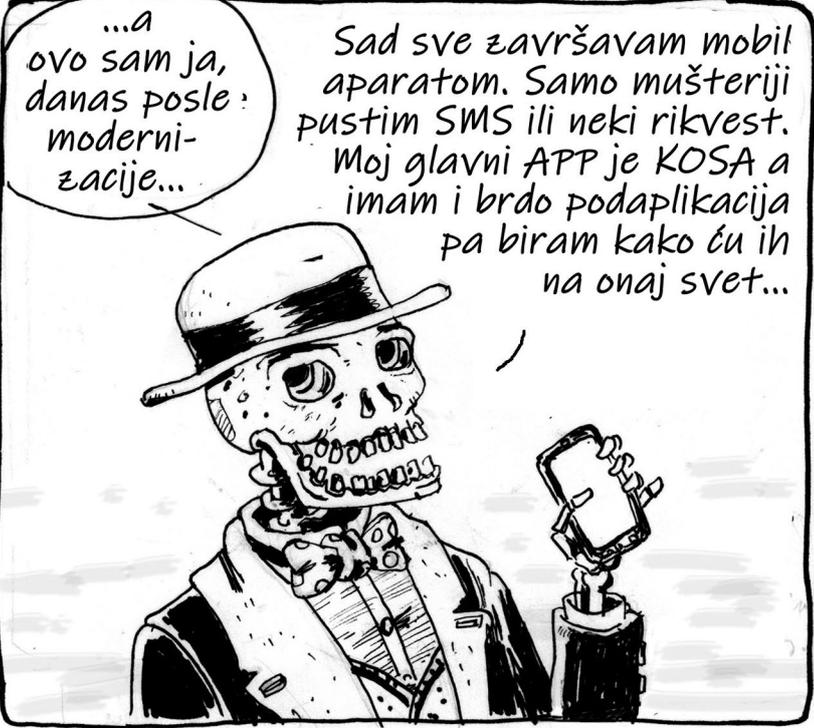

**HORROR
BUSINESS**

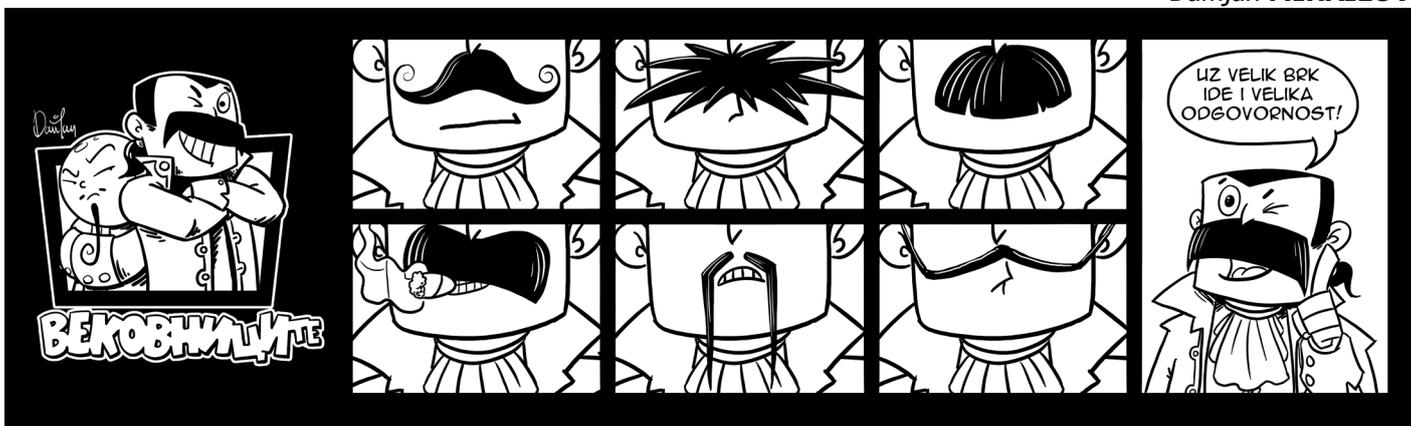

BY
MILAN JOVANOVIĆ

CVETKOVIĆ

END

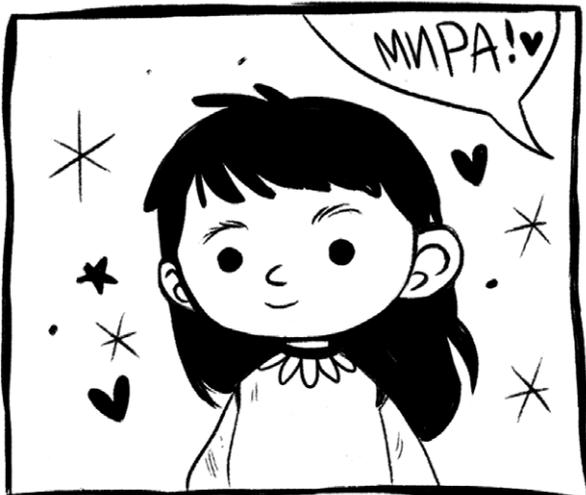
Mirko ZULIĆ

Mira MIROSLAVOVA

KRATKO I JEDNOSTAVNO IME KOJE SU MI DALI MOJI RODITELJI:

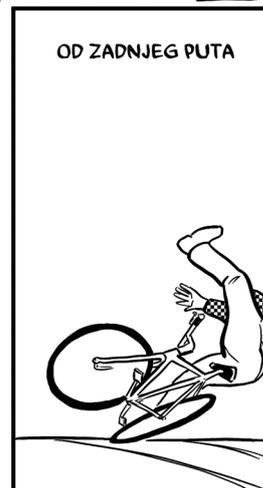
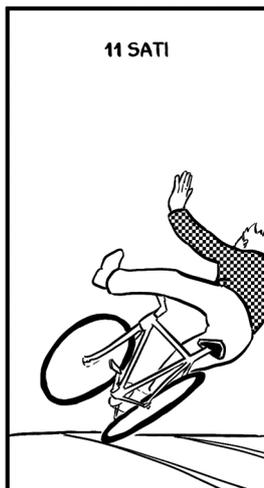
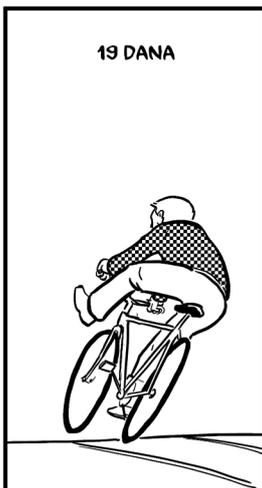
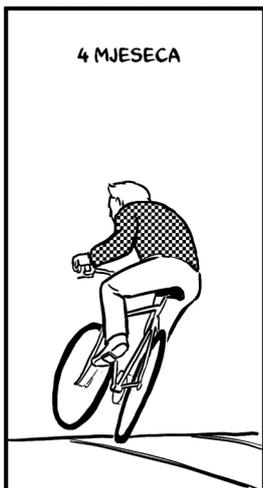
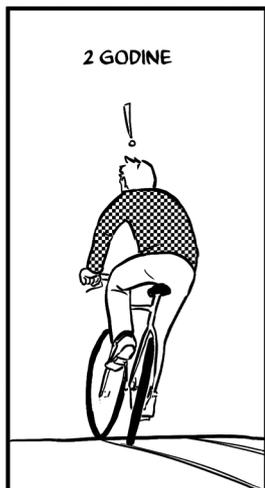
SVI DRUGI:

MM13

BRAĆA NA DVA KOTAČA

Stipe KALAJŽIĆ STIPE

Osnovna motivacija je efektna priča

Ivana Filipović rođena je 4. septembra 1965. godine u Jagodini. Devedesetih godina prošlog veka stiče zvanje Inženjera arhitekture, a svoje stripove i ilustracije objavljivala je u: „Politikinom Zabavniku”, „Stripburgeru”, „Striperu”, „Tronu”, i časopisu „Književna reč”. Godine 1999. seli se u Kanadu, gde trenutno radi kao analitičar komunikacija na univerzitetu „Simon Frejzer”. Dobitnik je mnogobrojnih internacionalnih priznanja i nagrada za dizajn u domenu novih medija, među kojima se izdvaja Grand Prix za najbolji veb-sajt kulturne baštine od ICON/UNESCO osvojen 2008. godine. U 21. veku stripovski se aktivira objavljujući u: „Stripolisu”, „Strip Pressingu”, „Gradini”, „Apokalipsi” i drugim časopisima. Jula 2022. objavila je u Kanadi zbirku stripova „Where have you been?” čije se skoro objavljivanje očekuje i u Srbiji. Njen prvi grafički roman „What’s fear got to do with it?” objaviće sledeće godine renomirani kanadski izdavač literarnih stripova, „Conundrum Press”.

Možete je naći i na: <https://ivanafilipovich.com/>
<https://www.facebook.com/ivana.filipovic.artist/>
https://www.instagram.com/ivana_f_artist/
https://twitter.com/ivana_f/
<https://www.linkedin.com/in/filipovich/>

PRESSING: *Kakva je veza između arhitekture i stripa?*

Ivana FILIPOVIĆ: Arhitektura je bila moj drugi izbor, tamo sam otišla zato što me nisu primili na Likovnu akademiju. Mislila sam da je dobar spoj umetnosti i tehničkih nauka, koje su mi ležale. Pomaže pri crtanju perspektive, ukoliko niste kao ja, pa vas mrzi da to radite. Kad otvorim strip i vidim da je neko proveo nedelju dana crtajući perspektivu, odmah bacim. Meni se više dopadaju crtači koji su to sveli na minimum, kao Hugo Prat (Hugo Pratt) ili to rade ekspresionistički, kao Đipi (Gipi). Par crtica, i to je to, ostaje više vremena da se uradi scenario kako treba.

PRESSING: *Verovatno ti u trenutku odbijanja na Likovnoj akademiji nije bilo ni malo lako. Kako danas gledaš na to, da li ti je još uvek žao što nisi pošla tim putem?*

FILIPOVIĆ: Da sam se u trećoj godini prebacila sa Arhitekture, a to je moglo da se uradi, onda ne bih imala diplomu arhitekture za odlazak u Kanadu. Ko zna, o tome sada ne vredi razmišljati.

PRESSING: *Na ovim prostorima si prevashodno zapamćena po objavljivanju serijala „Visoka moda” u „Tronu”. Kako je nastala „Visoka moda”, šta je za tebe predstavljao taj strip?*

FILIPOVIĆ: Moj najviše objavljivani strip je u stvari „Uvertira”, moj prvi strip u „Tronu”, koji je posle izašao u par drugih časopisa kod nas i u Belgiji, u sklopu moje prve zbirke stripova. „Visoka moda” je moj prvi duži strip. I dan-danas ne mogu da verujem koliko je tim „Trona” imao poverenja u mene. Neizmerno sam zahvalna Draganu Saviću i Vladi Vesoviću na podršci i pomoći. Mislim da nisam bila baš crtački zrela za takav poduhvat. Otkako sam počela da čitam stripove, kao malo dete, kad je tata počeo da donosi kući stripove „Zlatne Serije”, koje je konfiskovao radnicima u noćnoj smeni, nerviralo me je kako su žene portretirane u stripovima: uglavnom kao dekoracija, seksi igračka napućenih usana i trčaste guze, što mlađa, to bolje, i nikad glavni lik koji ima nešto suvislo da kaže. I dalje se ženski likovi golite koliko se to maksimalno može, pa izgleda kao da sve mi idemo na posao samo sa lakim ogrtačem preko izazovnog donjeg veša, koji smo spremne da smaknemo prvom prilikom,

i da se pojavimo u svom naturističkom izdanju. „Visoka moda” je strip reakcija na te frustracije, i u njemu žena koja neprekidno menja garderobu kreće na jednu ubilačku, sociopatsku, impulsivnu misiju, skoro neprepoznatljiva sa svakom presvlakom. Menjanje garderobe je dodatno bila reakcija na sve te stripovske likove koji nemaju ništa da obuku, samo jedno te isto odelo. Moda tj. garderoba, jedan je od načina ljudskog izražavanja, i ne treba je olako shvatiti. U stripu je, naravno, lakše da se crta junak ili junakinja u istom odelu, pomaže prepoznavanju lika, tako da sam sa zadovoljstvom subverzivala žanr.

PRESSING: *Da li ti je to i danas bitna stavka? Uraditi nešto nekočekivano, subverzirati žanr?*

FILIPOVIĆ: Jeste, ali mi nije osnovna motivacija. Osnovna motivacija mi je efektna priča.

PRESSING: *Kakva su tvoja sećanja na period objavljivanja u „Tronu”?*

FILIPOVIĆ: Činilo se da je rat daleko i da će možda od stripova biti nešto. Ja sam sebi dala godinu dana da živim od uštedevine i samo crtam stripove i napravila sam veliki pomak u vizuelnom i narativnom kvalitetu, ali se na žalost od zarađenog novca nije moglo živeti – morala sam da se vratim arhitekturi i urbanizmu. Strip-album koji sam tada radila, „What’s fear got to do with it?”, biće objavljen u Kanadi sledeće godine, u proširenoj verziji.

PRESSING: *Uglavnom si pisala svoje stripove. Da li grešim ako kažem da je crtanje došlo kao posledica želje da se pričaju priče koje si već imala u glavi i htela da ih prikažeš?*

FILIPOVIĆ: Ja ne razdvajam te dve strane autorskog stripa, a priča za mene uvek nastaje od neke slike, mentalne fotografije koje imam u glavi. Naročito počinje od lika, kakva je to osoba, šta ta osoba ima da kaže i da li je to vredno da se silno vreme tome posveti. Znaš i sam kako je strip zahtevan, i koliko vremena treba da se provede na svakoj strani stripa. Scenario ne volim potpuno da razradim pre crtanja, volim da ga menjam do poslednjeg trenutka. To je glavni luksuz autorskog stripa.

PRESSING: *Jesi li ikada imala utisak da te u objavljivanju, izlaganju, itd. drugačije tretiraju zbog toga što si ženskog pola?*

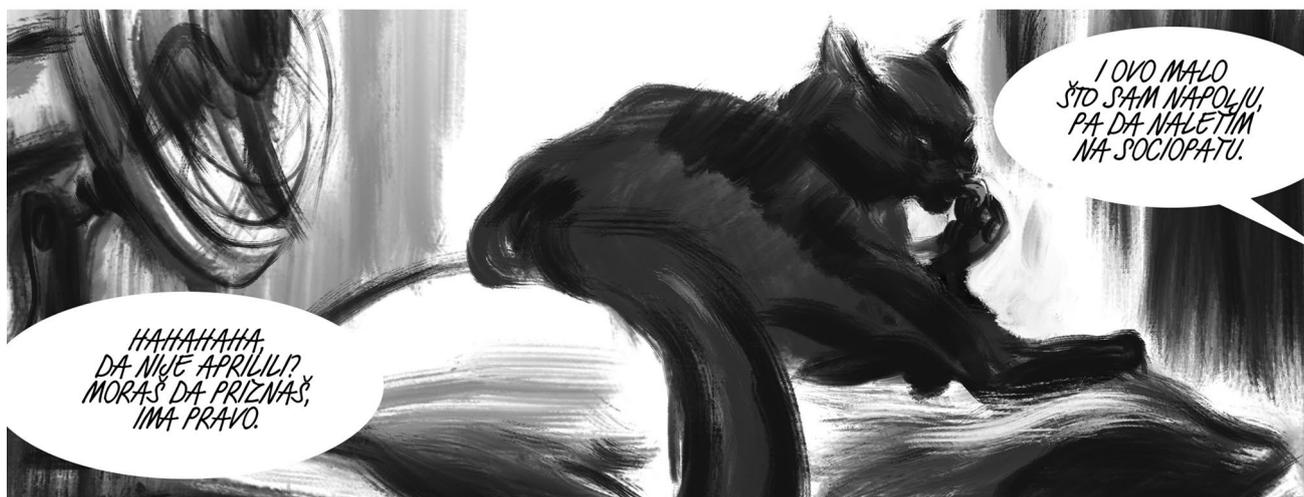
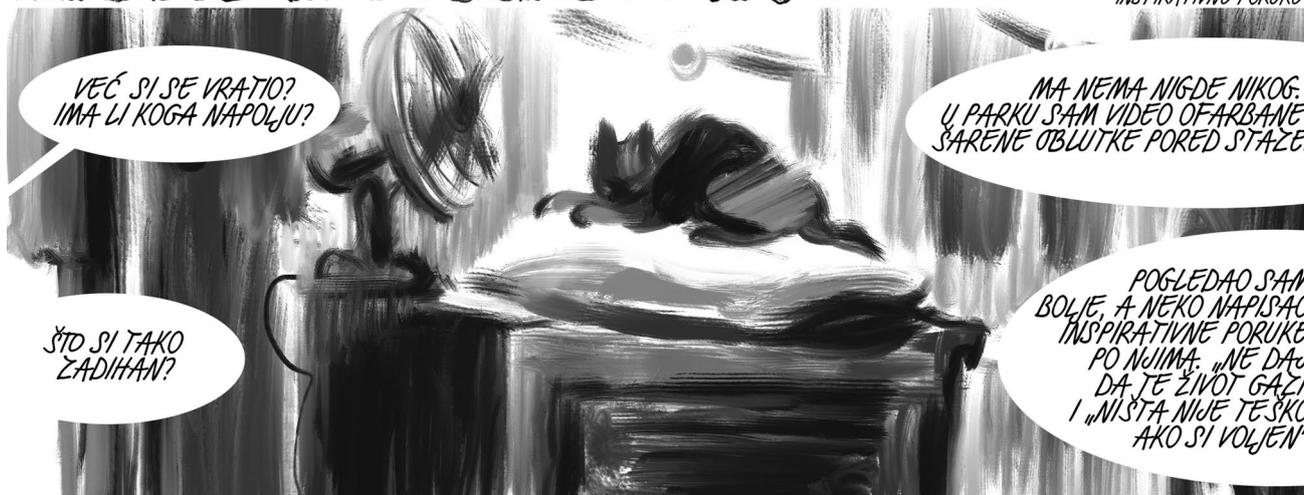
FILIPOVIĆ: Nemam nikakvih primedbi, svi su me uvek tretirali veoma prijateljski i profesionalno. Beogradski krug je odmah otvorio sva vrata, pozivi za izložbe i festivale su stizali sa svih stana, osećala sam se kao da sam u momentu dobila gomilu braće i ujaka. Tada nije bilo puno žena koje se bave stripom. I kad sam dobijala kritike, nisu bile zlonamerne, a i sama sam svesna svojih nedostataka. Dvoumila sam se da li da objavim stripove u zbirci „Ženski strip na Balkanu” („Fibra” – urednik izdanja Irena Jukić-Pranjić), pošto nisam htela da se delim od muškaraca, ali je taj projekat ispao jako dobro, i srećna sam da sam se ipak odlučila da učestvujem. Danilo Milošev Wostok i ja smo i saradivali, na političkom stripu „Vadičep protiv droge”, objavljenom u „Strip Bureku”. On je to fenomenalno odradio i unapredio moj scenario svojom vizuelnom obradom. Nas dvoje možda izgledamo kao da smo na suprotnim stranama stripa, ali smo se jako lepo složili i združili. U lepom sećanju mi je ostala i saradnja sa „Striperom” i tadašnjim urednikom Radovanom Popovićem, koji je uz to i genijalni strip-umetnik. Časopis „Književna reč” je objavio moj rad „Istinita priča” kao prvi strip, i posle toga otvorio vrata i za druge strip-umetnike. Našem književniku Vasi Pavkoviću, tadašnjem uredniku, treba odati veliko priznanje za promovisanje i podršku strip-umetnika.

PRESSING: *Postoji li žensko pismo u stripu? Ima li nečeg po čemu se izdvajaju stripovi koje rade žene od onih koji rade muškarci, a da ti to vidiš?*

FILIPOVIĆ: Svaka osoba ima svoju individualnu sliku sveta i svoj izraz, bez obzira na pol. Meni nije bitno da li čitam muškarce ili žene ili nešto treće, bitan je kvalitet. U prošlosti su ženske teme u umetnosti bile isključivo vezane za kućni život, to je mislim i dalje jedna od karakteristika ženskog stripa, ali ne i jedina. Ne jurim unaokolo ženske stripove da ih čitam, a kvalitet je i dalje teško naći, bez obzira na pol. Ženska frustracija je ponovo isplivala na površinu u zadnjih par godina, mi se sada opet glasno bunimo, nećemo da nas maltretiraju, kalupe u zavodnice, prodaju nam pantalone bez džepova, oblače u „Dizni” pidžame kao malu decu, vrednuju samo ako smo majke, i tako dalje. Isto tako nećemo da nas

moris u sred srede

INSPIRATIVNE PORUKE

klasifikuju samo kao „ženski strip“. Žene i te kako mogu da daju doprinos takozvanim muškim temama. Režiserka Katrin Bigelou (Kathryn Bigelow) je pokazala kako se to radi. Mariko Tamaki piše scenarije za Spider-Man. S druge strane, zato što nas je i dalje jako malo, treba nam podrška da se razvijamo i publikujemo. Prvenstveno me zanima autorski strip, kao što su stripovi Nika Drnasoa (Nick Drnaso). Njegovi stripovi su izraz savremenog sveta, u kojima se i žene odlično opisuju. Od žena mi se jako sviđela saradnja Džilijan Tamaki (Jillian Tamaki) i Mariko Tamaki (Mariko Tamaki). A i ne čitam stripove previše, pa scenu i ne poznajem dobro. U poslednjih par godina pokušavam da čitam više kanadskih stripova, da bar znam gde mi je mesto, i kako da se preporučim (pitch) izdavačima.

PRESSING: Zašto ne čitaš stripove previše? Jer nemaš vremena, naviku, ili ne nalaziš dovoljno stripova za sebe?

FILIPOVIĆ: Ne nalazim stripove koji su mi u ovom trenutku dovoljno interesantni. Ovde je teško doći do stripova iz Evrope, koji mi više leže. A drugo, mislim da su i kritičari krivi. Njima je sada sve dobro, pa se ne može lako utvrditi šta je stvarno dobro da se pročita. Isti je problem i sa literaturom. O tome se dosta piše ovde, kako prava kritika više ne postoji. Dešava mi se često da uzmem sjajno ocenjenu knjigu iz biblioteke, pročitam 20 strana i vidim da je u pitanju đubre. Ovde se strani pisci slabo izdaju i čitaju, sve je usmereno na Severnu Ameriku. Biblioteke su pune šunda, tu ima samo jedna uska polica, dužine lakta, sa nazivom „literatura“. Autorski film, autorski strip i visoka literatura su stvari koje

moris u sred srede

EPISODA FOBIJE

me zanimaju. Pisac koga sam skoro čitala je Svetlana Aleksijevič (Svetlana Alexievich). Od stripova volim sve od Đipija (Gipi), Fiora (Manuele Fior), Jelin (Barbara Yelin), volim kako crtaju Vivs (Bastian Vives) i Gonzales (Jorge González).

PRESSING: Zašto si na jedan duži vremenski period prestala da se baviš stripom?

FILIPOVIĆ: Godinama sam čekala na kanadsku vizu i dobila je pred sam početak bombardovanja. Napustila sam zemlju poslednjim vozom za Budimpeštu. Mislila sam da je možda bolje na Zapadu, i zgranula sam se kad sam čula da strip-autori u Severnoj Americi veoma malo zarađuju, a uz to rade i gomilu drugih poslova da bi preživeli. Skoro svi su na granici siromaštva, a uglavnom su tretirani kao roblje — niko ih ne smatra

umetnicima. To se tada ovde smatralo zanatom, ali ima nekih pomaka na bolje. Ja sam se odmah prebacila na veb-dizajn, videla sam da od stripova teško mogu da opstanem, trebalo je zaraditi za goli život. Nisam htela da ratno gladovanje nastavim u Kanadi, bila sam željna svega i svačega. Imala sam veoma uspešnu karijeru u edukacionim medijima, bila sam dizajner, filmski producent, umetnički direktor, sa svetskim nagradama, uključujući i UN, UNESCO, Klub umetničkih direktora Kanade (Art Directors Club of Canada)... Sad se polako vraćam stripovima, dosta me je progonilo to što niti pišem, niti crtam nešto za sebe. Uvek su mi se vrtele ideje po glavi, i na kraju sam morala nešto da počnem ponovo da radim.

PRESSING: Koliko se tvoj pristup stripu i radu na njemu promenio za tih gotovo dvadesetak godina pauze u bavljenju stripom?

moris u sred srede

EPIZODA POSMATRANJE PTICA

FILIPOVIĆ: Moram da nađem način da ubrzam crtačku stranu posla, a ostalo se nije promenilo uopšte. Stripove radim za sebe, a ko hoće da objavi, može.

PRESSING: A šta je sa navedenom karijerom diznamera, producenta, umetničkog direktora...? Ako se devedesetih nije moglo živeti od stripa, iskreno sumnjam da se to može danas...

FILIPOVIĆ: Da, sada je još mnogo gore, nema ni časopisa u kojima bi kratki stripovi mogli da se objave, a to je forma koja me najviše zanima. Ni ovde niko ništa ne plaća, a skoro svi hoće da im se pošalje originalni rad, koji nije drugde objavljen ili ponuđen. Samopublikovanje je izlaz za neke stvaraoce. Kris Ver (Chris Ware), na primer, isto sam publikuje, a „Fantagrafiks“ („Fantagraphics“) mu je samo distributer. Mada se on

za to odlučio zbog kreativne kontrole, ali je sada to postala norma ovde. Mnogi strip-umetnici odlično sebe promovišu na socijalnim medijima, i preživljavaju prodajući postere i drugu robu.

PRESSING: Pričaš o razočarenju tretmanom strip-umetnika u Kanadi, koji nije bio ono što si očekivala. U čemu te je Kanada još iznenadila spram onoga čemu si se u Srbiji nadala?

FILIPOVIĆ: Ovaj deo Kanade je veoma britanski po kulturi, veoma su uzdržani, tako da je za naše ljude, pa i za ostatak Evropljana, teško da se uklope. Vankuver nema pravu strip-scenu, svi su obaška — kontakti se ne dele, niko ti neće reći da ima neki konkurs, niti će te preporučiti svom izdavaču ili za izložbu. Da mu, zaboga, ti ne otmeš posao. Svako samo sebe gleda. Ima dobrih ljudi, ali treba puno vremena da se do njih

moris u sred srede

EPOSOBA POSMATRAČ

nekako dođe, i sa njima uspostavi iskrena profesionalna veza. S obzirom kako je teško u našoj industriji, to je besmisleno. Mnogo više se postiže udruženim snagama. S druge strane, moguće je dobiti novac od Saveta za umetnost, što republičkog, što federalnog. Čak se i tu treba organizovati i imati više strip-umetnika koji će ocenjivati predloge za finansiranje. Ja sam do izdavača došla preko preporuke prijatelja koji je strip-crtač i akademik, tako da ipak nije nemoguće.

PRESSING: Kakva je veza između stripa i fotografije?

FILIPOVIĆ: Strip ima veze sa svim vizuelnim umetnostima, pa tako i sa fotografijom. Ko zna da komponuje kadrove stripa, znaće da napravi i dobru fotografiju. Propratite Milana Jovanovića. Ja se dosta bavim fotografijom, držim i kurseve za komunikatore i studente na Univerzitetu.

PRESSING: Pomenula si, sem ovih kurseva za komunikatore, i karijeru u edukacionim medijima. Odakle ti u tome? Znam da Arhitektura, za razliku od Likovne akademije, ne nudi nikakvu pripremu za pedagoški rad. Kako si se snašla u tome kad si ušla u obrazovanje, i zašto si u njemu ostala?

FILIPOVIĆ: Ja sam uglavnom radila porodične kuće kao arhitekta u Srbiji. Kad sam stigla u Vankuver, prošetala sam gradom, i videla da se to radi od drveta, sa heftalicom, pa se sačeka da se potpuno natopi kišom, i onda se stavi omot i krov. Odlučila sam da se ne smaram sa arhitekturom i preškolovanjem, nego da se oprobam kao dizajner. Veb-dizajn je bio u velikom usponu, relativno brzo sam počela da radim kao dizajner i digitalni ilustrator. Na fakultetu je postojala jedinica za medijski i edukacioni rad, gde sam provela dosta godina, i bila i direktor. Imali smo

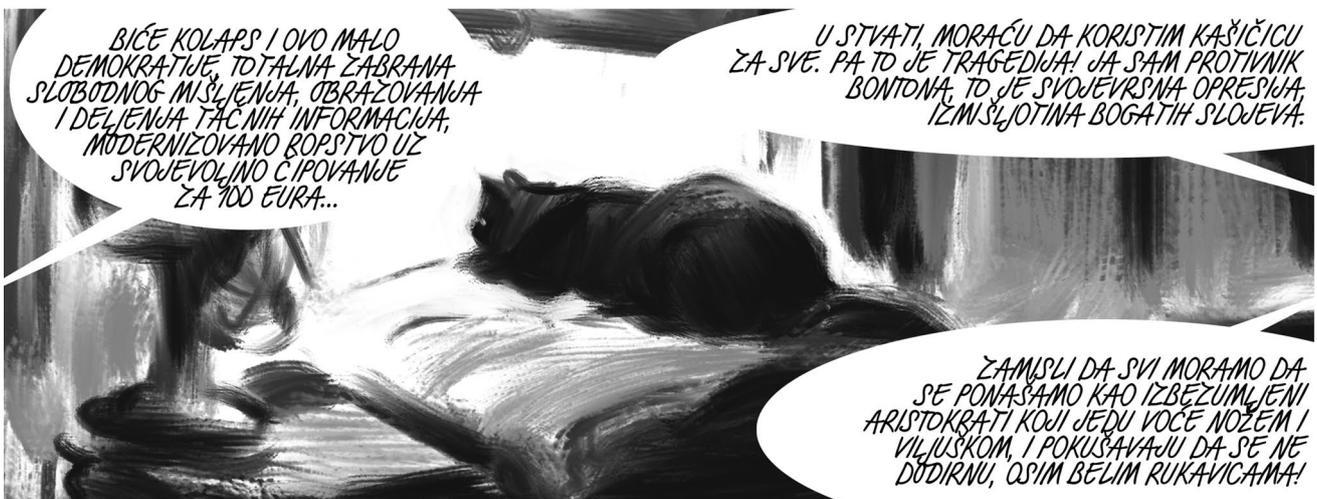
moris u sred srede

EPISODA SUPERHEROJI I BONTON

ŠTA LI ĆE BITI SA NAMA? VIDIM DA ĆE USKORO OPET BITI SAMO DVE KLASJE, SUPER-BOGATI I SUPER-SIROMAŠNI.

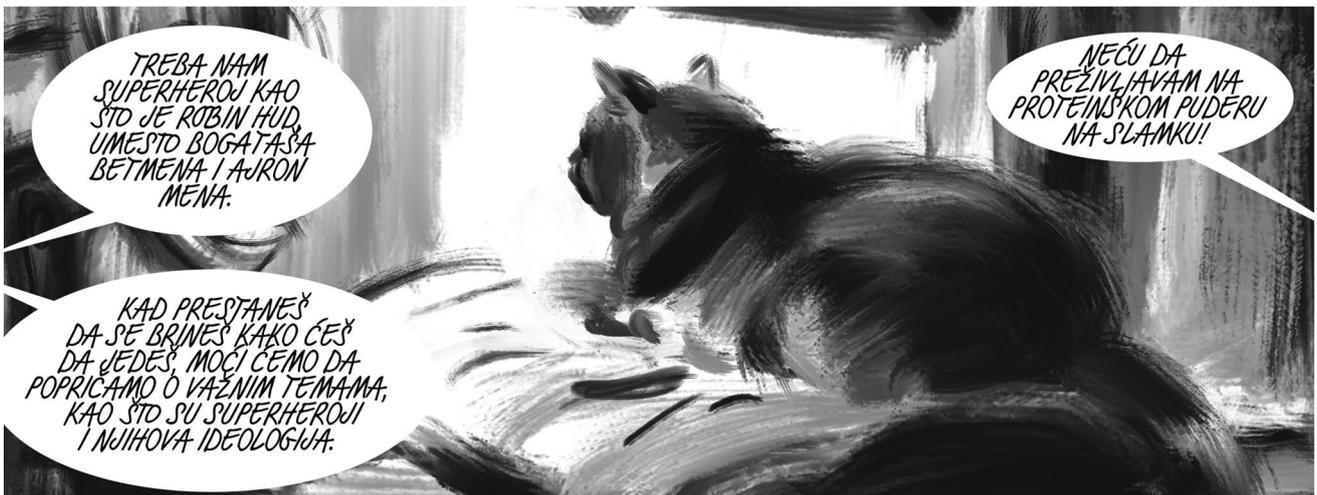
HMMM. JA SE UGLAVNOM BRINEM ŠTO NEĆU MOĆI DA LIŽEM PRPTE. I ŠTO ĆU MORATI SMOKI DA JEDEM KAŠIČICOM.

BIĆE KOLAPS I OVO MALO DEMOKRATIJE, TO TALNA ZABRANA SLOBODNOG MIŠLJENJA, OBRAZOVANJA I DELJENJA TAČNIH INFORMACIJA, MODERNIZOVANO BOPSTVO UZ SVOJEVOLJNO CIPOVANJE ZA 100 EURA...

U STVATI, MORAĆU DA KORISTIM KAŠIČICU ZA SVE. PA TO JE TRAGEDIJA! JA SAM PROTIVNIK BONTONA, TO JE SVOJEVRSNA OPRESIJA IZMIŠLJOTINA BOGATIH SLOJEVA.

ZAMISLI DA SVI MORAMO DA SE PONAŠAMO KAO IZBEŽUMLENI ARISTOKRATI KOJI JEDU VOĆE NOŽEM I VILJUSKOM, I POKUŠAVAJU DA SE NE DODIRNU, OSIM BELIM RUKAVICAMA!

TREBA NAM SUPERHEROJI KAO ŠTO JE ROBIN HUD, UMEŠTO BOGATAŠA BETMENA I AURON MENA.

KAD PRESTANEŠ DA SE BRINEŠ KAKO ĆEŠ DA JEDEŠ, MOĆI ĆEMO DA POPRICAŠMO O VAŽNIM TEMAMA, KAO ŠTO SU SUPERHEROJI I NJIHOVA IDEOLOGIJA.

NEĆU DA PREŽIVLJAVAM NA PROTEINSKOM PUDERU NA SLAMKU!

mного uspeha, pa su nas kanadski edukacioni fondovi obasipali parama, morala sam da ih odbijam. Par puta je bilo smešno: hoćete 200 000 dolara za projekat, samo se prijavite – neću, ne mogu, 300 000 dolara za projekat – neću, ne mogu. A pola miliona? A onda se jedne godine, kad smo od te jedinice napravili fenomenalan svetski uspeh, neki administrator dosetio da nas prebaci u komunikacije i marketing. Jednog dana o vama naučne radove pišu u MIT Leonardo publikaciji, a sutra ne znate da li ćete imati posao... Sada radim kao analitičar i istraživač za komunikacije, pošto mi matematika nije strana, i volim taj posao. O socijalnim medijima znam više nego što hoću. Možda ću raditi kao umetnik kad se penzionišem. Moram još malo da se strpim... I Petričić je ovde odrobijao 20 godina.

PRESSING: Šta bi posavetovala mladog autora ili autorku koji danas ulazi u

strip?

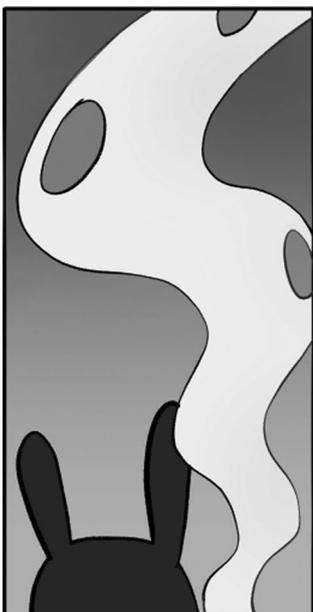
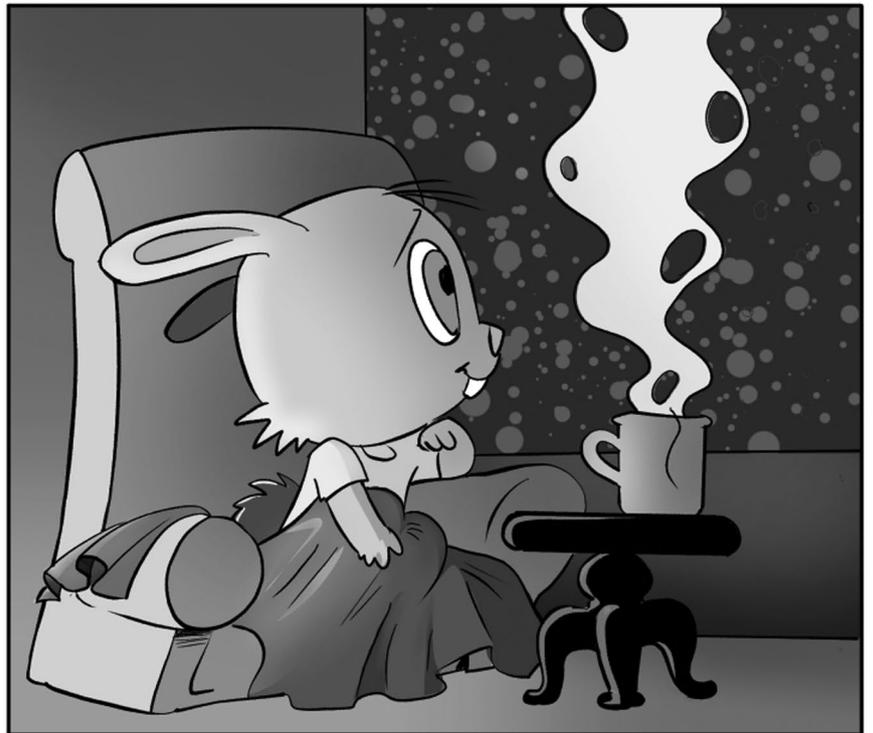
FILIPOVIĆ: Strip počinje od scenarija, ako niste sposobni da pišete ili da saradujete sa dobrim scenaristom i da prepoznate kvalitetni scenario, bolje ne počinjite. Čitajte najbolju svetsku literaturu, i samo probrane stripove. Sada umetnici moraju sve da rade, tako da vam treba i plan za komunikaciju i marketing – to je jako korisno i treba da se nauči. Ovde su to prva pitanja koja se postavljaju: Ko vam je target publika? Zašto baš ta tema, i šta novo vaš strip donosi? Elevator pitch? Kakva osoba čita vaše stripove, koje su im osobine, koliko kupuju stipove, kako i gde? I stalno stvarajte sve veći krug strip-autora oko sebe, oni će vam biti i podrška i izvor informacija. Budite im od pomoći, i oni će biti od pomoći vama. Scena je sve. Ako toga ima, ima i dobrih stripova, a to sledi i publika. ■

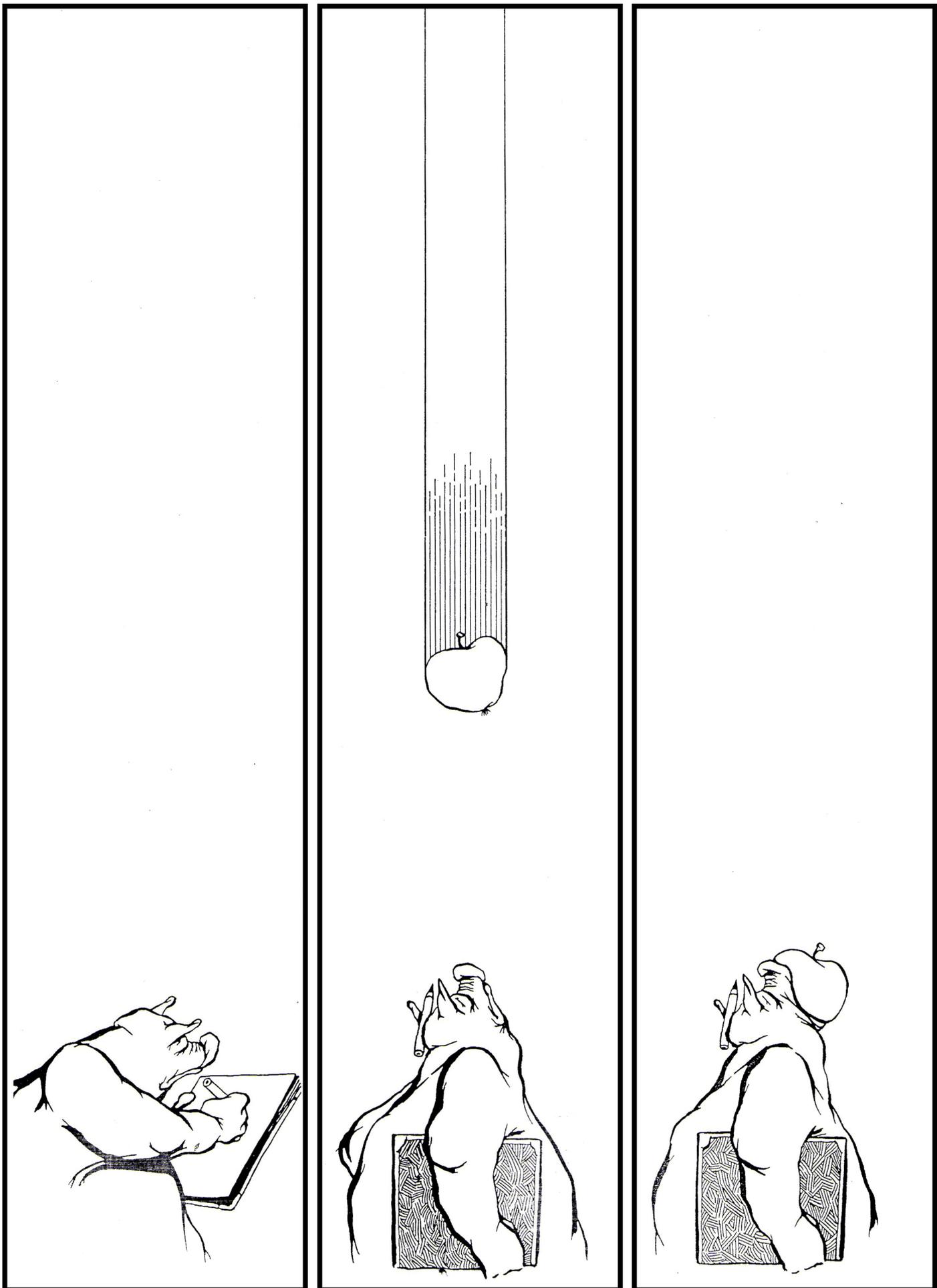
Puf!

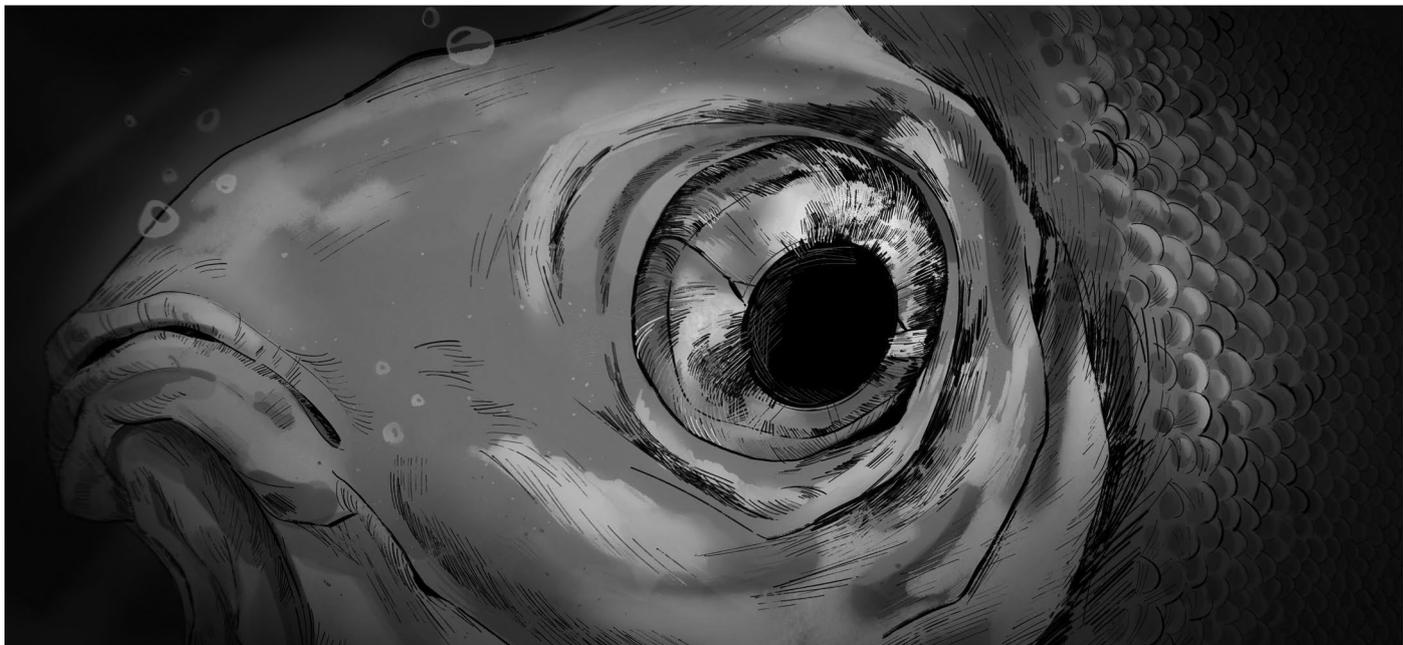
ManX
2020

Avanturi in-tr-un joben

de Emanuel Pavel

Dogodilo se - ostalo je istorija

Od 26. jula do 2. avgusta, u Brašovu je organizovan prvi Masterklas u Rumuniji posvećen istorijskom stripu (nadajmo se da će ih biti još puno), i koliko nam je poznato, prvi takav intenzivan kurs uopšte posvećen u potpunosti stripu. Nedelju dana celokupno posvećenih istorijskom stripu, sa svim plaćenim troškovima za polaznike, organizovani su od strane Nikolaea Pepenea (Nikolaje Pepene) (Okružni istorijski muzej iz Brašova) i Joane Škiopu (Udruženje „Forums“) – organizatora Salona istorijskog stripa u Brašovu, uz poštovanje datog obećanja da se promovira i ulaže u mlade autore i u istorijski strip.

Rasored i program su bili prilično gusti: kurs od 10 do 12 časova (na kome je jedan od tri „profesora“ držao predavanje na određenu temu – scenario, istraživanje građe, karakter, dizajn itd.), nakon toga sat vremena u ateljeu, pauza za ručak, a onda opet kurs od 16 do 18 časova nakon koga je sledio još jedan sat u ateljeu. Sve u svemu, šest dana kursa čiji cilj je bio da polaznici dobiju što više informacija, da ih razumeju i da ih u datom trenutku i upotrebe.

Imao sam čast da budem među ta tri „profesora“ i kao deo ekipe organizatora Salona istorijskog stripa u Brašovu, bio sam domaćin po potrebi i pomagao polaznicima da svoje radove stvaraju uz pomoć fotografija. Podelio sam sa polaznicima svoja iskustva kao ilustrator i strip-autor, ali i kao koordinator projekata posvećenih stripu. Svoja predavanja bazirao sam na praktičnim poslovima i savetima – od toga kako organizujem svoje radno vreme i komunikaciju sa klijentom, pa do utvrđivanja konkretnih troškova za određeni projekat.

Jedan od najboljih i najpoznatijih rumunskih strip-autora, Viktor Družiniu (Victor Drujiniu), koji, igrom slučajja ili ne, predaje kurs posvećen stripu na Fakultetu za umetnost i dizajn u Temišvaru, otkrio je polaznicima nekoliko „tajni zanata“, kako je on debitovao i kako radi za „Marvel“, „DC Comics“, „Dark Horse“ ili „Soleil“, najvećeg francuskog izdavača stripa. On je polaznicima pokazao različite primere „dobre prakse“ u domenu stripa, načine kadriranja i tehnike držanja pažnje čitaoca na stranici stripa. Neprocenljivo je bilo i vreme koje je on proveo sa svakim od polaznika pojedinačno, analizirajući njihov rad uz davanje saveta i konstruktivnu kritiku.

Marko Stojanović nije samo glavni čovek u Školi stripa u Leskovcu, u Srbiji, i Balkanskoj smotri mladih strip autora iz istog mesta, već je on vrsni i pasionirani strip-scenarista, pa je tako njegov najnoviji album „La Croix Sanglante“, objavljen od strane francuskog izdavača „Delcourt“, poslužio kao izvanredan i reprezentativan primer studije na temu kako istorijski strip može doneti priču o običnim ljudima koji se nalaze u centru izuzetnih događaja, uz kombinaciju fikcije kada je reč o kreiranju likova i dijaloga i uz rigorozno istraživanje kao i poštovanje istorijskih činjenica na zadatu temu, lokacija, tipa i vrste oružja, opreme itd.

Markova strast se nije završila na predavanjima u okviru kursa, pa se poseta Istorijskom muzeju u Brašovu pretvorila u pravu lekciju vizuelnog pripovedanja kroz analizu, kadar po kadar, izvrsnog rada Mihaia Timošenka (Mihai Tymoshenko) posvećenog Velikom požaru, koji se desio u Brašovu 1689. godine. Iskustvo koje je dodatno obogaćeno posetom „Bastionu tkalja“, u kome se nalazi maketa Brašova iz vremena požara.

Strast prema priči i scenariju Marka Stojanovića nadmašila je samo ljubav prema istoriji koju iskazuje Nikolae Pepene, istoričar i menadžer u kulturi, koji tvrdi da je strip izuzetan medij za promociju istorije i za privlačenje mladih autora, i to ne samo na ilustrovanju događaja i istorijskih ličnosti. Zahvaljujući njegovoj ekspertizi, polaznici su sa radošću mogli da biraju temu za svoj strip, koji su realizovali tokom trajanja Masterklasa i da dobiju najbolju moguću preporuku za konkretne istorijske izvore.

Polaznici koji su bili i najprijetnije iznenađenje Masterklasa (najveći broj njih je bilo apsolutna umetnost, neki i sa diplomskim radovima na temu stripa), izuzetno dobri crtači i iznenađujuće disciplinovani, pažljivi i pre svega željni da nešto novo nauče i da prodube svoju strast ka stripu. Zbog svega navedenog cela grupa se brzo povezala i polaznici nisu učili samo od profesora već i jedni od drugih, upoređivanjem i traženjem mišljenja i kritičkog osvrta drugih na njihove radove. Ja se lično iskreno radujem što sam ih upoznao, što smo postali bliski i siguran sam da je samo pitanje vremena kada ćemo i saradivati na nekom od projekata.

Specijalni gost tokom trajanja ovog Masterklasa bio je Tiberiu Beka, srpski strip-autor rumunskog porekla, koji je radio na tradicionalan način na improvizovanom svetlećem stolu na licu mesta, gde nam je podelio nešto od svog iskustva kao strip-stvaralac.

Dotadna aktivnost mimo samog kursa, veče filma, pokazala se kao izuzetno produktivna. Gledali smo „Kapetana Alatristea“ (2006) – izuzetno dobar film koji donosi priču o španskom vojniku iz XVII veka, koji svoj mač stavlja u službu svakoga ko mu plati, uspevajući usput da ne ukalja svoju čast ili data obećanja. Film je toliko dobar i to je ekranizacija najboljih trenutaka iz čak devet naslova napisanih od strane Artura Perea-Revertea (Arturo Pérez-Reverte). Činjenica da ovaj film ima samo ocenu 6.1 na sajtu IMDb, govori mnogo o filmskoj kulturi mnogih „filmofila“.

Film je analiziran sa svih strana, od likova preko njihovih sudbina koje su samo deo mnogo šireg istorijskog konteksta, analizom kadrova gde ništa nije slučajno – postavka i držanje samih likova, osvetljenja, elemenata dekora itd. i kao poslednje, ali ne i najmanje važno analizom istorijskih detalja – kako su živeli obični ljudi toga vremena, šta su jeli, kako su se borili...

Celo to iskustvo bilo je izuzetno zanimljivo, prevazišavši

očekivanja svih učesnika, i bez obzira na gust raspored, polaznici su uspevali da drže korak kako im ne bi promaklo ništa od navedenog. Nešto mi govori da ćete još čuti za autore učesnike ovog kursa. Najlepše reči vezane za celu ovu inicijativu čuli smo od jedne od polaznica – koja nam je rekla da je za nedelju dana trajanja ovog Masterklasa naučila više nego za tri godine nastave o stripu na fakultetu!

Lokacija gde se kurs održavao bila je najadekvatnija moguća, a omogućena je od strane Agencije Metropolitane iz Brašova, dok su hostel i restoran bili perfektni. O svemu tome i o mnogim detaljima organizacije, koji se puno puta ne vide ali bez kojih ne bi sve bilo kako treba, brinula je kao i uvek Joana Škiopu (Udruženje „Forums“) koja čini sjajnu ekipu uz Nikolaea Pepenea (koji, iskreno, ni sam ne znam kako uspeva da „žonglira“ između toliko projekata i kulturnih manifestacija u zadnje vreme), ekipe zbog koje sa radošću mogu reći da sam i ja član.

Masterklas istorijskog stripa je zvanično zatvoren, ali polaznici nastavljaju svoj rad i rezultati će uskoro biti vidljivi – držite nas za reč! ■

OKTAV UNGUREANU

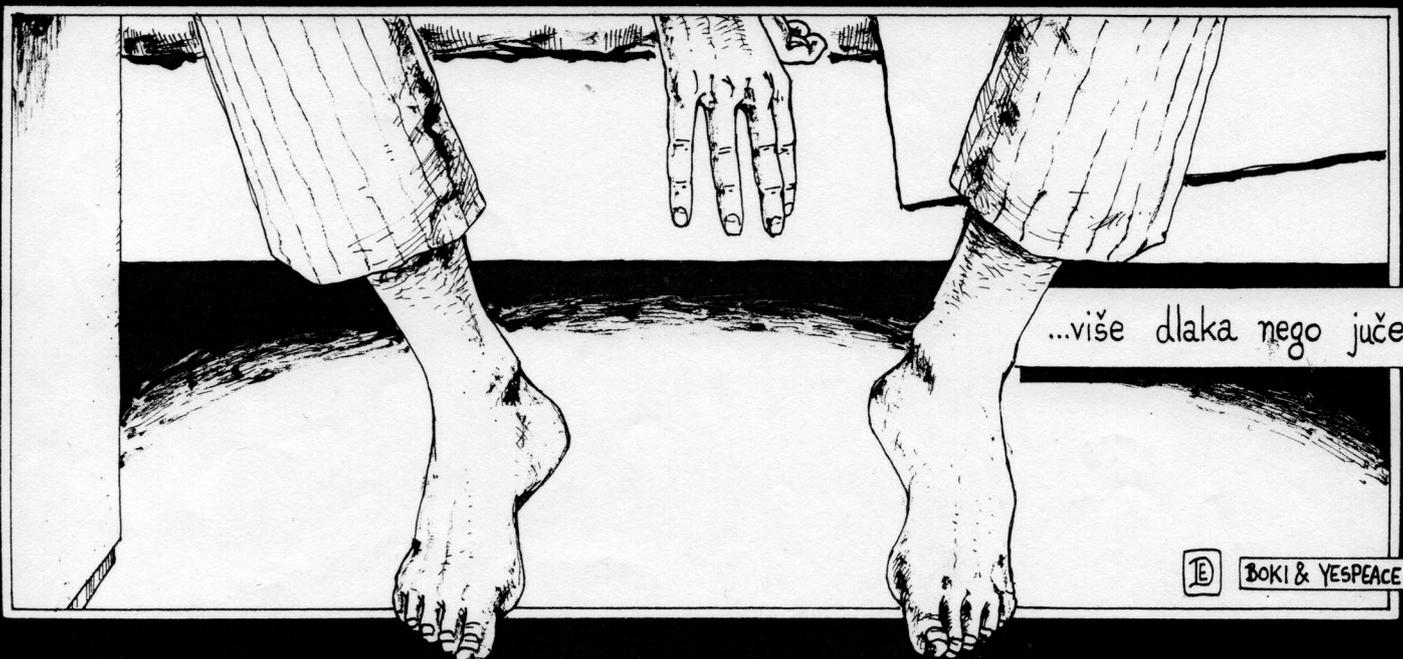
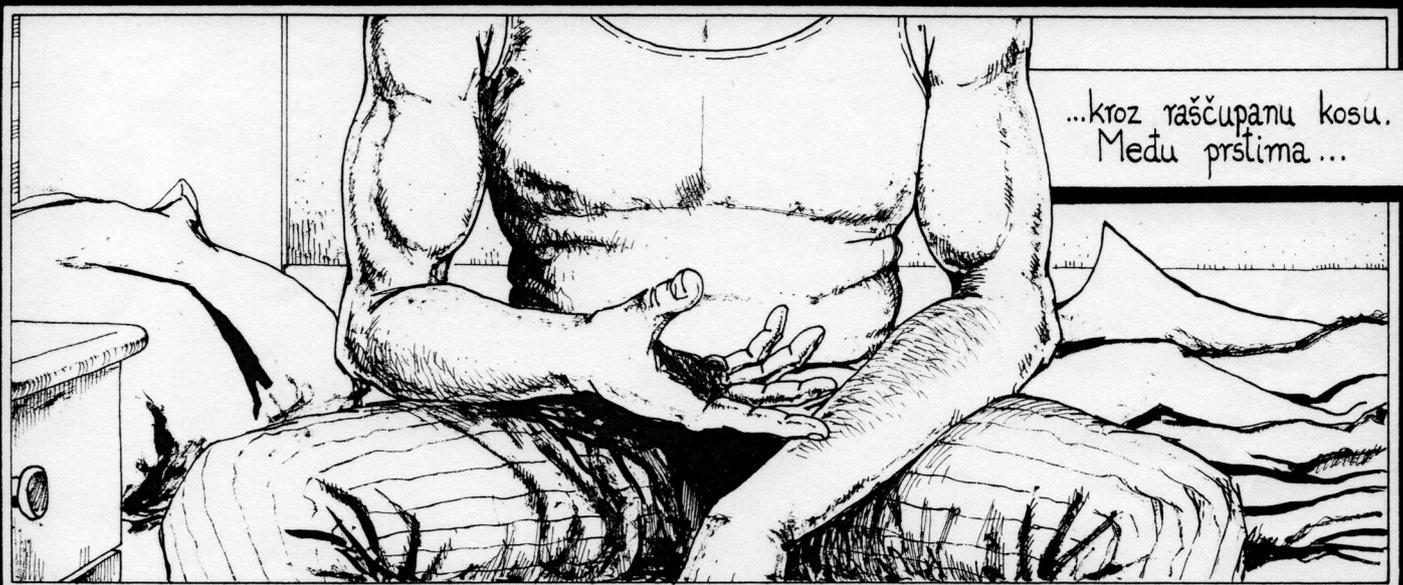
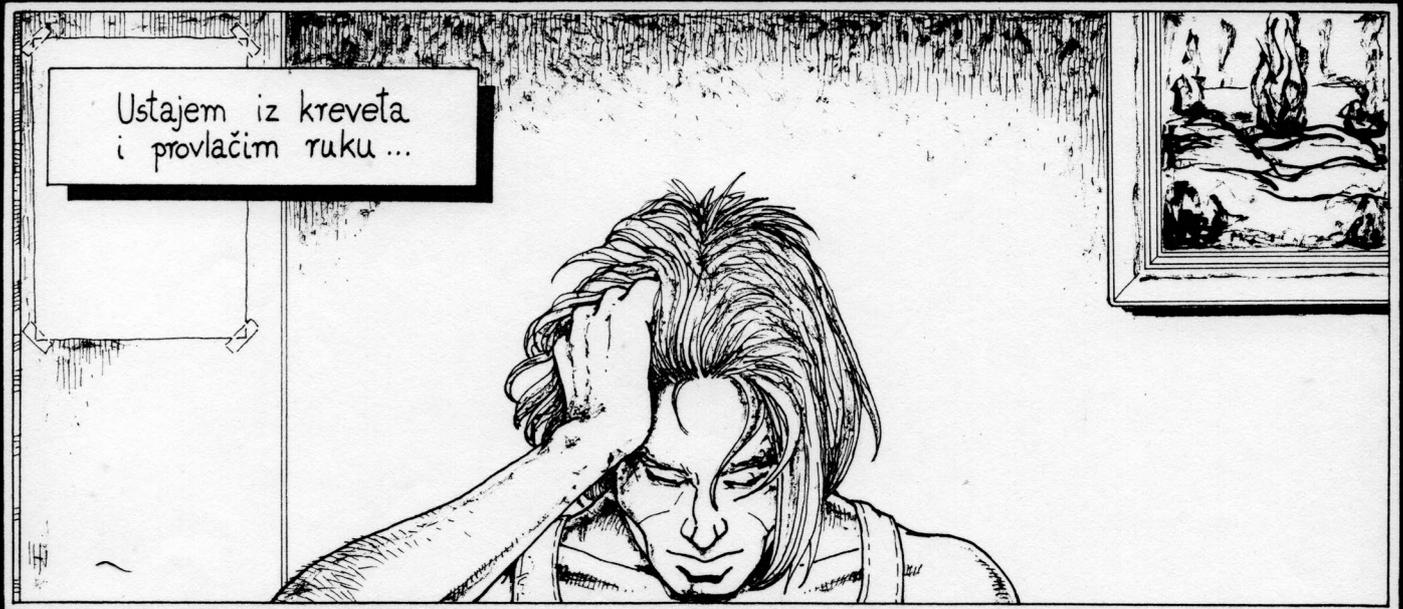
Sa rumunskog preveo: **DRAGAN PREDIĆ**

EXPOSED

Borbély Szilvia

Uteha

PIŠE: MARKO STOJANOVIĆ
CRTA: NADICA STOJANOVIĆ

PITA ME NEKAD MOJ OKOT TEŠKA PITANJA.
ZAŠTO JE LIGINLIO ONAJ ČLAN ČOPORA
KOJI IM JE OSTAVLJAO NAJLUKUSNIJE
MESO, ONO S PLEĆKE, A NE ONAJ DRUGI,
KOJI IH LIVEK RAZJURI S POJILA?
KAKO TO DA MORAMO DA RASTRŽEMO
I ČEREČIMO I KOMADAMO DA NAM NE BI
ZAVIJALI STOMACI VEĆ DA BI, MESTO NJIH,
MI BILI TI KOJI ĆEMO ZAVIJATI U SLAVU
MESECA? NA TO IM LIVEK JEDNAKO ODGOVORIM,
I KOD NJIH TO LIVEK IZAZOVE JEDNAK EFEKAT.
KAŽEM IM DA SVI DOLAZIMO NA OVAJ
SVET SA NEKIM USUDOM, ALI DA JE
SAMO NEKIMA TO I OSUDA.
KAŽEM IM DA SE NEKI RAĐAJU ZA RADOST,
A NEKI ZA PATNJU, DA JE NEKIMA SUĐENO
DA PUNE STOMAKE A NEKIMA DA IM PUNE
STOMAKE. KAŽEM IM ISTINU.

ČAK I ONI TO, KREZUBA ŠTENAD
KAKVA JESU, PREPOZNAJU REČENO
KAO NEŠTO ŠTO JE VERODOSTOJNO,
LIŠENO LAŽI, I TO IH BAR DO
SLEDEĆEG UMIRANJA, SLEDEĆEG
LIBIJANJA UMIRI, UTISA.
ONO ŠTO IM NE KAŽEM JESTE ONO
ZA ŠTA SE MOLIM DA SPOZNAJU
ŠTO JE KASNIJE MOGLIĆE,
KAD MENE VEĆ DAVNO NE
BUDE DA TOJ KOBNOJ SPOZNAJI
SPOSTVENIM OČIMA SVEDOČIM.
NE KAŽEM IM, NAIME, DA JE
SVE ŠTO SAM IM REKAO ISTINA
KOJA TEŠI KAD SI LAV...

...ALI NE I KAD SI ZEBRA,
TE DA ĆEMO SVI MI, MA
KOLIKO MOĆNI I KRVOŽEDNI
BILI JEDNOG DANA NEIZBEŽNO
OŠETITI TUĐE OČNJAKE NA SVOM
VRATU I DA NAM TAD OVA
ISTINA NEĆE ZNAČITI AMA
BAŠ NIŠTA... KAO ŠTO
DANAS NIŠTA NE ZNAČI
ONIMA ČIJE MESO OVAKO
HALAPLJIVO PROŽDIRAMO.

KRAJ

Sjećanje na Julesa Radilovića i našu međusobnu suradnju

U stacionaru zagrebačkog umirovljeničkog doma „Duga“, 26. siječnja 2022, u poslijepodnevnom satima u bolja prisjećanja, otišao je jedan od najvažnijih umjetnika sveukupne povijesti hrvatskog i jugoslavenskog stripa, JULIO RADILOVIĆ – JULES.

I to nakon što je skoro punih pola stoljeća, tamo negdje od početka pedesetih godina prošlog stoljeća, do ulaska u novo tisućljeće, crtao stripove (ilustracije i ono ostalo što sve spada u tzv. primjenjenu grafiku) i oduševljavao generacije i generacije stripoljubaca.

Julesa fizički nema više među nama, ali – na sve sreću – ostaje ostavština!

Ostaju tako „Kroz minula stoljeća“, „Izviđačke pustolovine“, „Kapetan Leši“, „Baća izviđač“, „Afričke pustolovine“, „Herlock Sholmes“, „Partizani“, nekoliko vesterna, stripovi raznih žanrova i tema.

Ostaje i činjenica da je Radilović bio angažiran i od inozemnih naručitelja – „Kauke“ iz Njemačke (još na samom početku njegove strip-karijere) i „Oberona“ iz Nizozemske.

Tu je i podatak da su njegovi stripovi objavljeni u petnaestak, a moguće i više zemalja.

Na području nekadašnje Jugoslavije neka Julesova ostvarenja su prevedena na slovenački, mađarski (za potrebe izdanja nacionalnih manjina), a nedavno i na makedonski jezik.

Kod kuće, Radilović je stripove premijerno objavljivao u: „Horizontovom zabavniku“, „Narodnom listu“, „Plavom vjesniku“, „Strip reviji“ (onaj iz šezdesetih godina), „Strip artu“, „Malim novinama“, „Našem stripu“, „Mi mladi“, „Večernjem listu“, „Patku“, „Oscaru“, „Kvizorami“ i drugim listovima.

Imao je i brojna reprizna objavljivanja, od kojih nam se najvažnija čine ona iz „Yu stripa“ iz prve polovice osamdesetih godina.

Neki od njegovih „urednika“ bili su: Drago Augustin, Mladen Bjažić, Antun Patik, Nenad Brixy, Mira Beutz, Pero Zlatar, Ervin Rustemagić, Sibin

Slavković, Pavle Lugarić, Branka Primorac, Boris Nazansky, Ivo Miličević, Mladen Novaković...

Za Radilovića su strip-scenarije pisali: Zvonimir Furtinger, Marcel Čukli, Norbert Neugebauer, Žika Mitrović, Đorđe Lebović, Boris Nazansky, te Nikša Fulgozzi, Mira Beutz, Rudi Aljinović, Les Lilley, Krešimir Zimonić, Zoran Ignjatović, Ivo Miličević...

Bio je prvi predsjednik Društva autora stripa Hrvatske, koje je osnovano 1985. godine.

Tekstove o Radiloviću i njegovom stvaralaštvu među ostalima pisali su i: Zvonko Maković, Frano Gotovac, Mata Bošnjaković, Darko Glavan, Tomislav Čegir, Jure Ilić, Vjekoslav Đaniš, Branka Hlevnjak, Ciril Gale, Lidija Butković, Zlatko Gall, B. Nazansky, Dražen Matošec, Zdravko Zima, Krešimir Zimonić, Zdravko Zupan, R. Aljinović, Zoran Đukanović, Ahmed Hrapović, Bojan Krištofić, Ivan Trenkl, Slobodan Ivkov, Marija Kušan, Mladen Novaković, Božidar Trkulja, Ervin Rustemagić (koji ga je preko svoje agencije „Strip Art Features“ zastupao u inozemstvu)... i desetine drugih kolega (oba spola).

Među njima sam i ja, a moja bibliografija napisanih tekstova o Julesu sadrži više od dvadesetak jedinica.

O Radiloviću (inače rođenom 1928. u Mariboru) i njegovu strip-stvaralaštvu snimljen je i dokumentarni film „Jules“ (premijeru je imao 2018. godine na festivalu „Crtani romani šou“, ali se vrlo slabo prikazivao). Imao je i zasebnu epizodu u TV serijalu „Strip u Hrvatskoj“.

Radiloviću su objavljene brojne knjige stripova, organizirano mu je niz izložbi, sudjelovao je na grupnim izložbama u inozemstvu („Strip u Jugoslaviji 1866. – 1986.“ u Parizu, Angoulemeu, Rapallu, Napoliu, Ajacciu), a sam Jules Radilović laureat je i brojnih nagrada.

Jedna od njih je i nagrada „Andrija Maurović“ za životno djelo na području hrvatskog stripa koja mu je dodjeljena 2010. godine od strane „Art 9“ (žirijem je presjedao Borivoj Dovniković).

Grand Prix (nagradu za životno djelo) dobio je i na prvom „Salonu jugoslavenskog stripa“ u Vinkovcima 1984. godine.

Imao sam tu čast da budem član žirija objui nagrada i da dignem ruku da upravo Jules bude laureat, i da mu se stripovna zajednica barem na ovaj „simboličan“ način oduži, za ono što je godinama i desetljećima brižljivo stvarao za svojim crtaćim stolom.

Pridružio se tog hladnog siječanjskog dana Jules svojoj voljenoj supruzi Zdenki Radilović (r. Hohnjec), koja je preminula 2008. godine, s kojom je nešto manje od šezdesetljeća provodio kako se kaže „24 sata dnevno“ i koja mu se bila — napustivši svoje stalno radno mjesto — 101% posvetila.

Osim što je vodila domaćinstvo, gđa Zdenka je bila i najbliža Julesova suradnica, njegova menadžerica, upisivač tekstova u stripove, a ponekad bi — zbog potrebe poštivanja rokova — crtala okvire strip-tabli, pa i ponešto više od toga.

S gđom Zdenkom i Julesom Radilovićem proveo sam sate i sate, pa i dane i dane, divaneći u njihovom stanu na prvom katu Petrinjske 85, u neposrednom susjedstvu zagrebačkog željezničkog kolodvora, posebice u razdoblju osamdesetih, pričajući o stripu (ponešto i o životu), o onome

što je bilo jučer, što se sada događa, a i onome što bi moglo uslijediti...

Ponešto smo međusobno i surađivali, makar smo se ponekad razilazili u mišljenjima i odlukama.

Sjećam se, jako teško im je „palo“ što sam u monografiji „Hrvatski poslijeratni strip“ Julesa „zastupio“ s deset stranica stripa (jednom epizodom „Sherlocka Holmesa“, onom — „Čarobna svjetiljka“ — koja je svoju premijeru imala u Sjedinjenim Državama — u časopisu „Cartoonist Profiles“), dok su neki drugi autori, odnosno crtači — Žarko Beker, Walter Neugebauer i Andrija Maurović predstavljeni sa stripovima („Zaviša“, „Prvi ljudi na mjesecu“ i „Povratak Starog Mačka“) dužine tridesetak, pa i više stranica!

Supružnicima Radilović, pogotovo gđi Zdenki, nikako nije bila sjela ni erotska parodija na „Sherlocka Holmesa“ pod naslovom „Erluk Olms“ koja je 1986. objavljena u zagrebačkom „Poletu“, a koju sam kao urednik stripa „naručio“ od beogradskih kolega, scenariste Lazara Odanovića i crtača Zdravka Zupana.

Naime, u Zagrebu nisam uspio naći autore koji bi crtali erotske „verzije“ domaćih stripova!

Za sve svoje odluke, pa i ove dvije „problematične“ imao sam svoja, smatrao sam „logična“, obrazloženja, ali neovisno od bilo čega uvijek bi bio dobrodošao na časicu razgovora kod njih u Petrinjsku.

Konkretno, što se tiče suradnje, spomenuti ću samo da sam Julesu Radiloviću u svojstvu kustosa organizirao više izložbi stripa, poput onih u Rijeci i u Pazinu u ljeto i na jesen 1984. godine (to su bile neke od njegovih „prvih“ izložbi koje su „probijale led“); te da sam predložio Radilovića da bude jedan od predavača (drugi je bio Radovan Devlić) na Ljetnoj školi stripa u Grožnjanu 1988. godine, koliko znam prvog te vrste u nas.

Radilovića sam povezao s urednicima zagrebačke izdavačke kuće „Prosvjeta“, koja mu je u jednoj knjizi stripa, objavila njegov najpoznatiji

strip „Kroz minula stoljeća“ 1986. godine.

Na ime naše dotadašnje suradnje, pa i prijateljstva Jules je pristao u proljeće 1987. „na slijepo“ da crta svoj novi strip „Tragač“ za novu strip-reviju „Oscar“ u izdanju bjelovarskog „Čvora“. Nažalost, sve je ostalo na prvom dijelu prve epizode...

Nakon što je prihvaćena moja ideja da časopis za kulturu i društvena pitanja „Istra“ (izdavala ga je „Istarska naklada“ iz Pule) jedan svoj broj u cjelosti posveti stripu, predložio sam Julesu suradnju, da napiše svoj tekst, po mogućnosti autobiografskog karaktera.

I jedan od dvadesetak priloga tog dvobroja (6/7. za 1986. godinu) „Istre“ je bio njegov tekst „Svi moji likovi“.

Jules je tekst napisao rukom na papir, a ja sam njegov nadasve „lijepi“ rukopis „prepisao“ s punim zadovoljstvom.

Kada je „Istra“ napokon izašla i kada sam mu donio nekoliko primjeraka časopisa s tekstom, Jules i Zdenka Radilović su bili — i „sretni“ i zadovoljni!

Kako samim časopisom „Istrom“, prezentacijom Julesova teksta, ali i kadrom objavljenom na naslovnoj strani časopisa iz stripa iz serije (kasnije naslovljene) „Afričke pustolovine“, kojeg je dvadeset i koju godinu ranije tako maestralno nacrtao za „Plavi vjesnik“.

Jules Radilović je pokopan u obiteljskoj grobnici na zagrebačkom Mirogoju, nažalost, na sam čin sprovoda u Krematoriju 1. veljače 2022. stiglo je sramotno mali broj ljudi.

Od niza „posveta“ napisanih Julesu u čast (jedna od njih je objavljena i na stranicama beogradske „Politike“) najstudioznija mi se čini, ona koju mu je u kulturnjačkom dvotjedniku „Vijenac“ uputio, Joško Marušić — u njoj je, među ostalom, naglasio kako je Jules naš treći „najbolji crtač stripova“ svih vremena, nakon Maurovića i Neugebauera. ■

Veljko KRULČIĆ

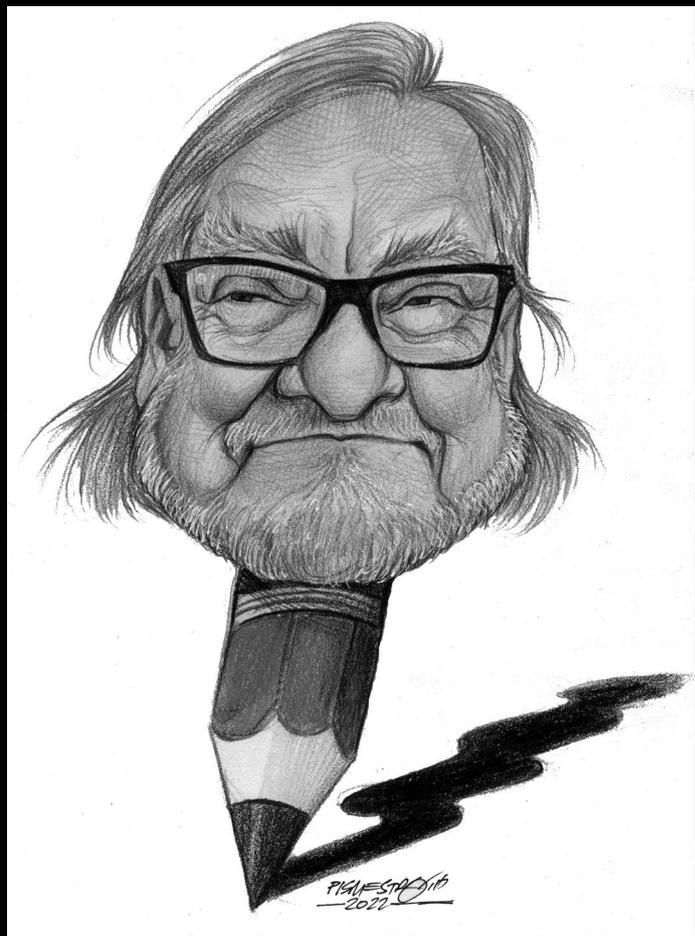
In memoriam: Borivoj DOVNIKOVIĆ Bordo (1930-2022)

Hrabar i 100% pošten

Da je bio junak jednog od onih klasičnih pustolovnih stripova kakve je strastveno volio, iz života bi se ispisao u sedlu propetoga konja, mašući nam na pozdrav kaubojskim šešikom ili viteškim mačem. Međutim, scenarist njegova odlaska bio je netko bez takta i šlifa, odredio mu je trenutačnu smrt na korak od crtačkog stola: Alem Ćurin preminuo je u Splitu u utorak ujutro u 68. godini života.

Život je staza s početkom i krajem. To je neminovnost i s time živimo od svoga prvog koraka. I nikad ne znamo koliko je ta staza dugačka i ne želimo vjerovati da će se završiti. A s godinama svaki korak može biti zadnji. Što je čovjek stariji, taj korak je kraći i sporiji...No ne treba o tome misliti. Treba se radovati životu, svakom novom danu. Pronaći ono što će nas činiti zadovoljnima, ne dozvoliti da ga stvari na koje ne može utjecati ometaju u tom osjećaju zadovoljstva. Kad čovjek doživi 91 godinu, kaže se da je doživio duboku starost, ali neki ljudi i u 91. godini nisu stari. Oni nalaze to zadovoljstvo i taj razlog da žive i razmišljaju o onome što nosi novi dan, novi mjesec ili godina. Takav je bio Bordo. Usudim se reći, moj prijatelj.

Borivoj Dovniković-Bordo je bio jedan od doajena „Zagrebačke škole crtatnih filmova“ i svakako jedan od najboljih hrvatskih strip-crtača i karikaturista. Za mene kao karikaturistu Bordo je puno značio. Upoznali smo se dok sam kao mladi karikaturista organizirao svoju prvu samostalnu izložbu u knjižnici „Vjekoslav Majer“ u novozagrebačkom Zaprudju. Dovniković ju je otvorio riječima koje su bile potvrda da sam na dobrom putu. Kasnije se to ponovilo nekoliko puta. Ovom prilikom želim odati priznanje Borivoju Dovnikoviću za izuzetnu hrabrost. On je onih, vrlo teških godina iza 1991, radio karikature za „Hrvatsku ljevicu“, kojeg je glavni urednik bio Stipe Šušvar. Bio je to jedini magazin koji je u

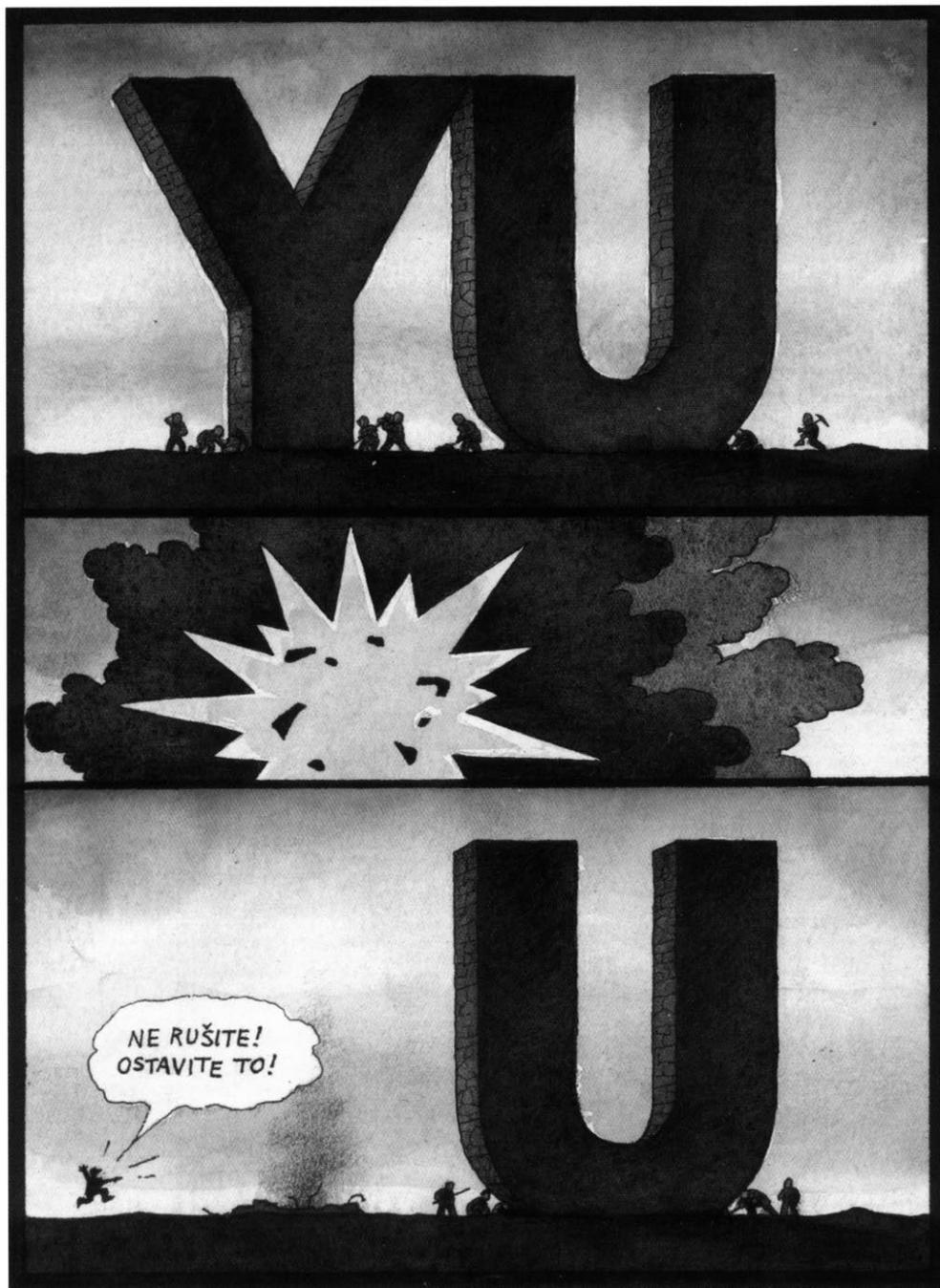

karikatura Petra Pismetrovića

postkomunističko doba ostao kako mu i ime kaže — lijevo. Bordo je i kao karikaturist i kao čovjek bio protiv rata i podjela. Za karikature koje je tada objavljivao mogu reći da su bile ne samo hrabre nego i poštene 100%. Te karikature su pretočene u knjigu koja se nalazi u redovnoj

1994.

YU - Yugoslavia
U - Ustashe

DON'T TEAR IT DOWN! LEAVE IT!

A. D. 1991.

prodaji u zagrebačkim knjižarama. Još jedan mali kuriozitet vezan za Borivoja Dovnikovića, on je autor knjige „Škola animacije“ koju je kompletno napisao rukom.

Nismo se često viđali zbog objektivnih razloga, ali svaki susret je bio prijateljski. Zadnji naš susret prije dvije godine u čuvenoj Paprici u Dubravi. Bordo je upravo došao iz bolnice. Teško je hodao. Ali optimizam je bio očit. Rekao je važno da mogu popiti svoju rakijicu. Kao pravi Slavonac je sa mnom Sremcem imao tu ravničarsku vezu. Uvijek smo nalazili teme i uvijek nam je vrijeme bilo prekratko za druženje. Iako je među nama bilo više od 20 godina, to se u našim razgovorima nije osjećalo, ni onda kad sam bio sasvim mlad ni tada u Paprici kad smo obojica postali vremešni... Planirali smo se ovog proljeća naći da mu poklonim karikaturu koju sam nacrtao s čudnim osjećajem, da nešto činim u posljednjem tre-

nutku, ali ipak na vrijeme. Danas sam dobio vijest od prijatelja Miroslava Martinića, novinara koji me redoviti opskrbljuje novostima iz domovine, ali i isječcima iz starih večernjaka za koje je radio, da sam ipak zakasnio. Tako mi je javio za Julesa, a danas i za Borda. Naša scena je u kratkom periodu izgubila dva velika maga, dva sasvim autentična umjetnika. Strip-crtača — Julesa Radilovića i univerzalnog majstora, stripa, karikature i crtanog filma — Borivoja Dovnikovića Borda. Ja sam ostao bez dva uzora.

Pisati o Bordou, a ne spomenuti njegovu Vesnu bila bi nepravda. Njih dvoje su bili jin i jang. Dvije polovice jednog cijelog. Ona mu je bila oslonac kad je došao u godine i dio njegove dugovječnosti sigurno pripada i njoj. Njoj će, siguran sam, bez njega biti najteže... Putuj Bordo, prijatelju, neka ti je mirna vječnost. ■

Petar PISMESTROVIĆ

In memoriam: Dragoljub Dragan SAVIĆ (1957 - 2022)

Čovek koji nije pravio kompromise

Teško je bilo što napisati o Draganu, što ne bi bilo glupo i prazno. Kako se oprostiti od čovjeka čiji je Zippo bio prvi benzinac kojim si zapalio cigaretu, od kojeg si prvi put čuo izraz „Giraudovo drugo putovanje u Meksiko“ (prijelomni trenutak u povijesti stripa), s kojim si se družio, raspravljao, surađivao, s kojim si razmjenjivao priče o boravku u Africi u djetinjstvu (ja u Alžiru, on u Angoli), od kojeg si toliko naučio...

Scenarist, crtač, urednik i još mnogo toga... Ono što prvo pada na pamet kod Dragana njegova je jaka osobnost čovjeka koji je znao tko je i što je, i nije bio baš spreman na kompromise. Zbog te jake osobnosti — i svoje je ime Dragoljub sam promijenio u Dragan što mu je više odgovaralo — bio je neka vrsta predvodnika „Beogradskog kruga 2“ koji se okupljao u Mažestiku, kad bi on govorio slušali su ga i Gera, i Pahek, i Darko i svi mi ostali koji smo se tamo okupljali. U doba kad nije bilo lako doći do stranih izdanja, poput svrake koja skuplja sve što je blistavo, skupljali smo svaku mrvicu znanja o stripu koja bi nam došla pod ruku, a u tome je Dragan prednjačio i znao je najviše. Zbog beskompromisnosti nije ostvario ni dio karijere koju bi svojim talentom i znanjem zasluživao — nije se bio spreman nikome pokoravati, pristajati da bude zakinut, i odbijao je poslovne ponude koje bi drugi objeručke prihvaćali. Nije to bilo najprobitačnije, ali je na dulji rok bilo ono ispravno, a Dragan je uvijek znao što treba i kako treba raditi, i zbog toga nije završio kao pomoćnik urednika u „Političkom zabavniku“, gdje bi njegovo znanje i energija bili sputani načinom poslovanja jedne velike firme. Najbolji je bio kad je mogao sam odlučivati — zato je kao urednik najuspješniji bio u „Tronu“ gdje je mogao sam određivati pravila, kad je u najgore vrijeme, u blokadama i sankcijama, ispravljao greške koje su se desetjećima gomilale, prvi objavio Moebius-

ovu „Hermetičnu garažu“, gurao cijelu jednu novu generaciju koja bi bez njega bila svedena na amaterske fanzine. Od Geta i Lea Pilipovića preko već afirmiranih Gere i Darka Perovića koji su tad već bili u Španjolskoj, podastirao je domaćoj publici autorski strip, kao jedinu pravu stvar.

Zbog pisanja i urednikovanja zapostavio je vlastito crtanje, što je velika šteta jer su dobre karijere napravili i mnogi crtači lošiji od njega, ali i tu je njegova beskompromisnost dolazila do izražaja, započeto često nije završavao jer je vidio da se kreće u smjeru kojim nije bio zadovoljan, premda bi mnogo njih dalo ruku da može crtati kao on.

O njegovom scenarijskom radu, ponajviše s Gerom ali i s drugima, ne treba trošiti previše riječi — vesterni „Elmer Džouns“ i „Čak Lorimer“ u „Yu Stripu“, te „Teksaški jahači“ u „Spunku“ i „Stripoteci“ osvojili su publiku, ali zbog Draganove beskompromisnosti nisu dobili očekivane nastavke, osim u slučaju „Teksaških jahača“, koji će se konačno pojaviti pred publikom u integralnom obliku. Nesuglasice između dvojice prijatelja i suradnika izgladene su dovoljno da strip bude završen, ali Dragan, nažalost, neće doživjeti da integralno izdanje u kojem priča dolazi do svojeg kraja drži u rukama. No, bitno je da je barem završena, i sve Draganove opsesije, od Girauda (Žiro) i Johna Forda (Džon Ford) do nezaobilaznog Peckinpaha (Pekinpo) i obožavane „Divlje horde“ odgledane na stotine puta, naći će se među koricama i još će mnoge generacije čitalaca moći uživati u Draganovim zamislima i Gerinom crtežu (u čijem je oblikovanju Dragan imao vrlo bitnu ulogu).

O Draganu privatno mogao bih mnogo toga napisati, o trenucima poput onog kad smo dijelili jednu mlaku i jednu ledenu pivu koje su bile zadnje dvije u birtiji, pa ih lijevali pola-pola u čaše i smijali se kao ljudi, o tome kako sam ga odveo na meni dragi film, pa je sutra došao da ga još jednom pogleda i poveo i Geru (jer dobre filmove smo opsesivno gledali i proučavali, što u doba prije VHS-a nije bilo lako), o Vesni i njihovom vjenčanju na kojem sam im bio kum — većinu ću toga ipak zadržati za sebe. Ja na Dragana imam svoja sjećanja, a ljubitelji stripa imaju njegove stripove iz kojih mogu vidjeti kakav je on bio. Nažalost ih nije bilo više, ali i ovo je dovoljno da se vidi kakav je bio i tko je bio Dragan Savić, rijetka i dragocjena pojava, poznavatelj stripa kakvih je malo. I meni dobar i drag prijatelj s kojim nije uvijek bilo lako, ali se uvijek isplatilo. Kao i čitanje onog što je nacrtao, napisao, urednikovao...

Zbogom, Dragane. ■

Marko FANČOVIĆ

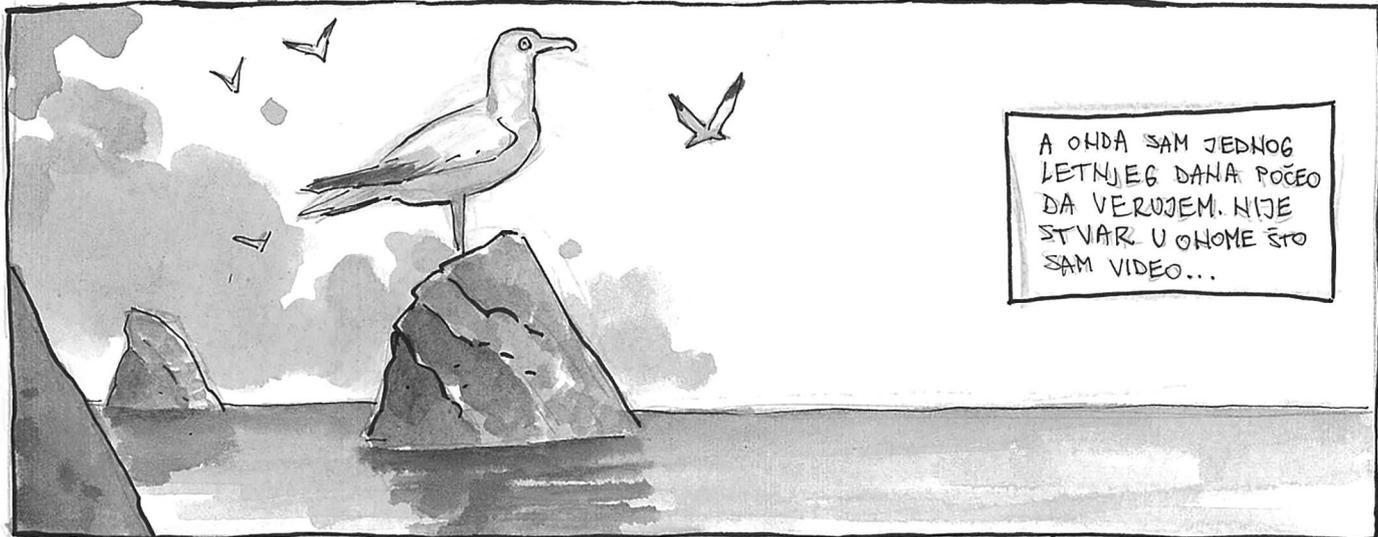
Dejvid Bouvi

NIKAD NISAM VEROVAO U VAMPIRE.
KAKO DA VERUJEŠ U NEŠTO ŠTO
NISI VIDEO?

A ONDA SAM JEDNOG
LETNJEG DANA POČEO
DA VERUJEM. NIJE
STVAR U ONOME ŠTO
SAM VIDEO...

... VEĆ U ONOME ŠTO NISAM.

MILOSTIVI GRAD, MILOSTIVI LJUDI

NJIMA
JE SASVIM
DOBRO SA NAMA

"RAZDVOJIVO - NERAZDVOJNI!"

© Bob Klisurski 2015

Drugačiji pogled na svet

Posebno poštovanje u srcu svakog istinskog džentlmena sačuvano je za šampione koji sa scene odu dostojanstveno. Često osećamo dodatnu naklonost prema umetnicima koji su se nenametljivo povukli nakon što su rekli šta su imali. Razumljivo, obrnuto proporcionalno pohlepi, tako imanentnoj našoj krhkoj prirodi, takvih primera nema u izobilju. Kada govorimo o stripu, primer takvog čojstva možete pronaći u enciklopedijskim odrednicama koje govore o Bilu Votersonu (Bill Watterson) i njegovom „Kalvinu i Hobsu“. Suprotno ponašanje je lakše ilustrovati, jer uopšte nisu retki oni koji su mamuzali svoje pobeđničko grlo, dok se pod njima ne bi srušilo u blato (slikovit primer kada je reč o humorističnom, novinskom stripu, u enciklopedijama možete naći u odrednicama koje se bave Džimom Dejvisom (Jim Davis) i njegovim, nekada davno zanimljivim, debelim mačkom). U ovom članku, ukratko ćemo se pozabaviti delom jednog gospodina koji je znao kada je dosta i povukao se, takoreći, na vrhuncu.

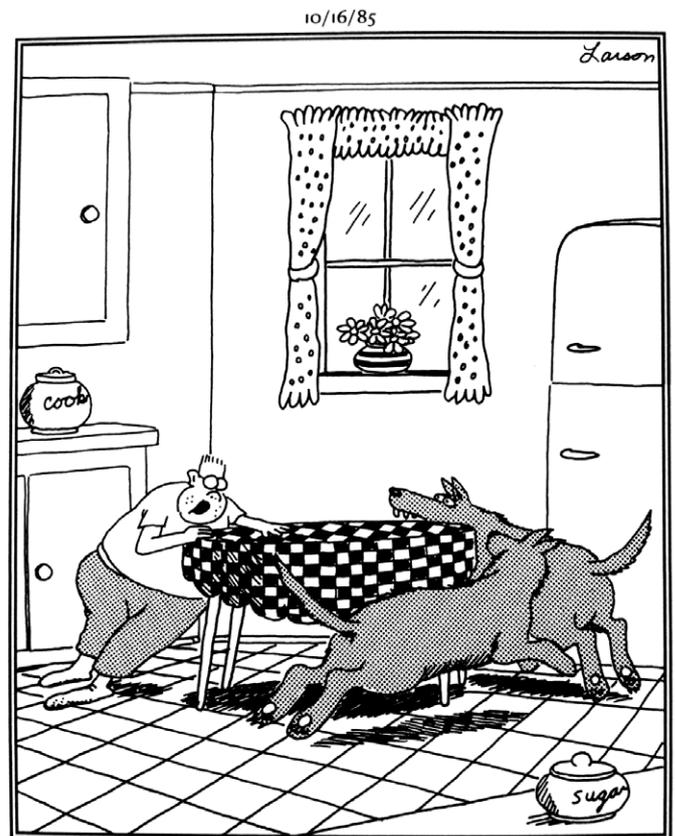
Prošlo je više od četvrt veka bez stripova Gerija Larsona (Gary Larson). Bez novih, naravno, jer oni stari se i danas iznova objavljuju širom sveta. Jednako često i u velikim tiražima kao u doba vrhunca Larsonove popularnosti. O mnoštvu atributa kojima bi se moglo karakterisati Larsonovo delo (bizarno, jednostavno, cinično, dirljivo, duhovito, nepredvidivo...) trebalo bi pojedinačno diskutovati, jer ne postoji nijedan kurs kog se on dosledno držao. Ne postoji nijedna pojava koju Larson nije umeo naglavačke da okrene. Ne postoje junaci i zlikovci, ne postoje pozitivci i negativci, nedostaje čak i zaplet, izostaje bilo kakva kompleksnije razvijena radnja... Postoji samo neočekivano.

Ako nam je za priču u klasičnoj formi potrebno da imamo uvod, razradu i zaključak, onda možemo reći da Larsonove stripove lako prepoznajemo jer im uvek fale dva od pomenuta tri. Upravo to je od presudnog značaja za definisanje stripova Gerija Larsona. On crta prizore u jednom kadru, bez početka ili bez kraja. Međutim, iako nedostaju, oni se daju naslutiti iz prikazanog. Ta specifičnost prirode njegovih radova, koji su među čitaocima doživeli veliku popularnost, proizvela je polemiku o čemu se tu zapravo radi. Da li Larson crta karikature ili to ipak možemo zvati stripom? Jer njegovo delo se po svojoj formi nalazi negde na pola puta. Po prostoru koji zauzima (uvek samo jedan kadar), prenaplašenosti fizičkih nedostataka aktera, sklonosti jednostavnom humoru, obrtu u samo jednoj rečenici i još mnogo čemu, moglo bi se reći da je Larsonovo polje delatnosti karikatura. Ipak, nije tako jednostavno. Ima dosta stripovskih elemenata u njegovim crtežima. Pokušaćemo da protumačimo postupak koji Larson koristi.

U izabranim poemama pesnika Karla Sandberga (Carl Sandburg), objavljenim pod naslovom „Tumačenja ljubavi“ (Bigz, 1974. u prevodu briljantnog Dragoslava Andrića, na kog, čini se, ne gajimo uspomenu srazmernu ostavštini kojom nas je zadužio), ima jedna iz njegove zbirke „People, Yes“ (1936) koja govori o vojnoj paradi i devojčici koja zapitkuje šta su to vojnici i čemu oni služe. Nakon što dobije odgovor, ona rezignirano odbrusi: „Znaš šta, jednom će da naprave rat i niko im neće doći“. Ta Sandbergova rečenica postala je snažan slogan američkog anti-ratnog aktivizma. Najpre ju je šezdesetih aktuelizovala pesnikinja Šarlot

Kiz (Charlotte Kiz) u jednom novinskom članku, a potom i Alan Ginsberg (Allen Ginsberg) koji je tu rečenicu upotrebio kao stih u jednoj svojoj pesmi. Sandbergov stih je u obliku, mrvicu drugačije citiranog, slogana postao jedna od efektnih i oštrih kritika Vijetnamskog rata. Stoga možemo samo zamisliti koliko je, nakon izneverenih nada hipi i sličnih pokreta, jedan takav slogan izlizano zvučao osamdesetih godina prošlog veka. Osamdesetih koje su proticale u jeku Hladnog rata i straha i neizvesnosti koje je sejavao. Ljudima je bio potreban satiričniji pristup celoj zbruci, više nalik Kjubrikovom (Stanley Kubrick) „Doktoru Strejndžlavu“. U kadru objavljenom 29. 5. 1982. Geri Larson pokazuje grupu generala kako sedi za stolom. Grudi su im načičkane odlikovanjima, a jedan od njih zaneseno, sa očima punim nade, izgovara: „S druge strane, gospodo, šta ako napravimo rat i svi dođu?“ Antiratna poruka ostaje ista u svojoj suštini, ali promenjen je ugao iz kog nam se autor obraća i udahnuta joj svežina. Takvim postupkom jedna plemenita ideja je reaktuelizovana. Nama, koji živimo u doba cinizma, Sandbergov romantični vapaj deluje isuviše patetično. Larson, međutim, progovara u naše ime. On je predstavnik našeg ironičnog, često i ciničnog, „zeitgeista“. Pomenuta vinjeta valjano ilustruje čitavo njegovo delo, ne zato što je po nečemu specijalna, već obrnuto, Larson takvih ima na hiljade. Vratimo se sada na pitanje jesu li Larsonovi radovi uopšte stripovi? Iako ne postoji kadar koji prethodi, niti kadar koji sledi, mi ih bez naprezanja možemo domaštati. Pomenuti kadar kao da je istrgnut iz nekog geg-kaiša i prepotentno bačen pred nas sa značenjem „eto, to vam je dovoljno da sve razumete“.

Postoje narativne niti koje se u percepciji vremena u Larsonovim jednorečeničnim stripovima pružaju i u prošlost i u budućnost. Makar to bili samo končići koji štrče napred i nazad, kao sa pocepane zakrpe. Poznavajući stripa bi u sećanje mogli prizvati radove Roberta Lasalvija (Robert Lassalvy) (1932-2001), francuskog karikaturiste i strip-crtača, čiji su lascivni geg-stripovi, rađeni u gotovo istoj formi kao i Larsonovi, objavljavani u izdanjima „Ježevog seksi humora“ i jednom specijalu „Biser stripa“. Postupak koji primenjuju Lasalvi i Larson sličan je, osim što se njihovi crtački stilovi, razume se, razlikuju. Ipak, Lasalvija ćemo pamtit kao majstora erotskog humora, često na granici „masnog“ vica. Ima kara-

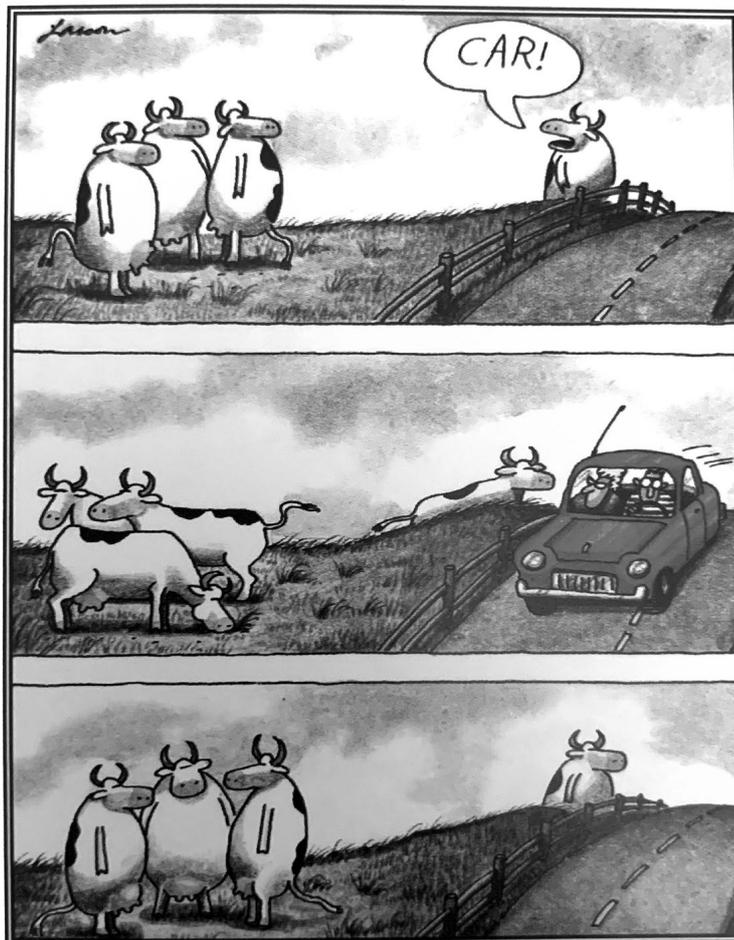

Luposlipaphobia: The fear of being pursued by timber wolves around a kitchen table while wearing socks on a newly waxed floor.

akteristika vica i kod Larsona, ali ne uvek. Nekad nam on na svojim panelima samo razgoliti neku pojavu i pokaže njenu suštinu. Nekada se njegovi kadrovi u nizu bave istim životinjskim vrstama ili dinosaurusima ili vanzemalcima, pa bismo ih možda mogli tretirati kao tematski srodne, ali oni gotovo nikada ne referiraju jedni na druge. Nikada se ne nastavljaju. Čini se kao da je Larson imao teme koje su ga u nekim periodima (ili s vremena na vreme) fascinirale i podsticale da se njima bavi češće. Po broju prednjače stripovi sa životinjama i insektima, uz larsonovsko menjanje perspektive iz koje posmatramo problematiku. Uglavnom tako što se, slično kao u basnama, akterima daju ljudske osobine ili se prenaplašavaju literarni stereotipi koji prate određene vrste. Još jedan postupak koji Larson često primenjuje je zamena uloga. On to čini tako što kada životinjama dodeli ljudske osobine, ljude stavi u okolnosti u kojima mi držimo životinje. Primera radi, u jednom kadru su nam pokazani naučnici (jedna od omiljenih Larsonovih „meta“) koji kraj bazena proučavaju način komunikacije sa delfinima, a jedan od njih uzbuđeno uzvikuje: „Ponovo emituju jedan od tih aw-blah-es-panyol zvukova!“. Drugi put su to bile gigantske ptice koje sede na sofi nad poručenom picom i nerviraju se što su im na nju osim crva, muva i mrava stavili i smrdibube koje uopšte nisu poručile ovaj put. Larsonova inspiracija je beskrajna. Njegov humor je britak, vrlo često crn, a neretko u sebi nosi i pouku. Ono što je najvažnije, on nikada ne podilazi političkoj korektnosti i bespoštedno analizira sve pojave i grupe u prirodi i društvu.

Gerri Larson je rođen 14. 8. 1950. godine u Takomi, u državi Vašington. Od najmlađeg uzrasta je pokazivao sklonost ka crtanju. Premda nikada nije pohađao nikakvu umetničku školu, već je samostalno razvijao svoj talenat, kroz godine je stekao zavidnu crtačku tehniku. Tehniku koja utemeljenje ima u dobroj tradiciji Čarlsa Šulca (Charles Schulz), Dika Brauna (Dik Browne) i drugih velikih autora američkog posleratnog novinskog stripa. Sposobnost da se minimalističkom ekspresijom dočara širok spektar emocija. Pa čak i kad emotivna reakcija izostane kod aktera, upravo njen izostanak će je proizvesti kod čitaoca. Larsona je oduvek posebno zanimalo crtanje životinja. U intervjuima je govorio da je, dok su ostali dečaci crtali automobile, tenkove i avione, on bio skloniji kravama i bubama. U srednjoj školi je, međutim, potpuno zapostavio crtanje i posvetio se muzici, koja je do danas ostala njegova druga ljubav i koja ga je često udaljavala od crtačkog poziva. Nakon studija na univerzitetu Vašington, gde je 1978. godine diplomirao komunikacije, Larson je sa prijateljem osnovao džez duo i naredne tri godine živeo od profesionalnih nastupa. Svirao je gitaru i bendžo, a njegov kompanjon klavijature i trombon. Nakon toga, Larson se zaposlio u jednoj muzičkoj prodavnici i proveo godinu dana radeći posao koji je zapravo mrzeo. Spas iz tog, kako je sam govorio, „mračnog okruženja“ pronašao je vrativši se crtanju. Najpre je 1976. godine uradio šest crteža za lokalni časopis „Pacific Search“. Za taj posao je dobio lep honorar i to mu je pomoglo da uvidi kako je prijatno, a u njegovom slučaju i jednostavno, zarađivati za život, ako se čovek bavi onim što voli. To je bila prekretnica i odlučio je da se više posveti crtanju. Počeo je da crta za nedeljnik „Summer News Review“ i od tada kreće njegov brzi uspon. Nakon dve godine, želeći da udvostruči svoje prihode, počeo je da za „Seattle Times“ crta nedeljne panele pod naslovom „Natures Way“. Iščašeni humor još neafirmisanog autora ubrzo je skrenuo pažnju šireg auditorijuma, pa su mu se otvorila i poslednja vrata ka uspehu. Počeo je da ga oseća već od 1979. godine, kada je ponudio svoje radove urednicima magazina „San Francisco Chronicles“. Oni su u Larsonu prepoznali autora sa komercijalnim potencijalom i ponudili mu posao. Dali su mu određene ruke u kreativnom pogledu, osim što su insistirali da promeni naslov pod kojim objavljuje svoje panele. Tako je 1. 1. 1980. začet serijal „The Far Side“, koji će Larsona proizvesti u zvezdu. Nakon četiri godine istekao mu je ugovor i tada je kao već afirmisani umetnik, potpisao novi sa kompanijom „Universal Press Syndicate“. Ova firma se bavi distribucijom novinskih stripova i Larsonov „The Far Side“ je uspešno plasirala širom sveta.

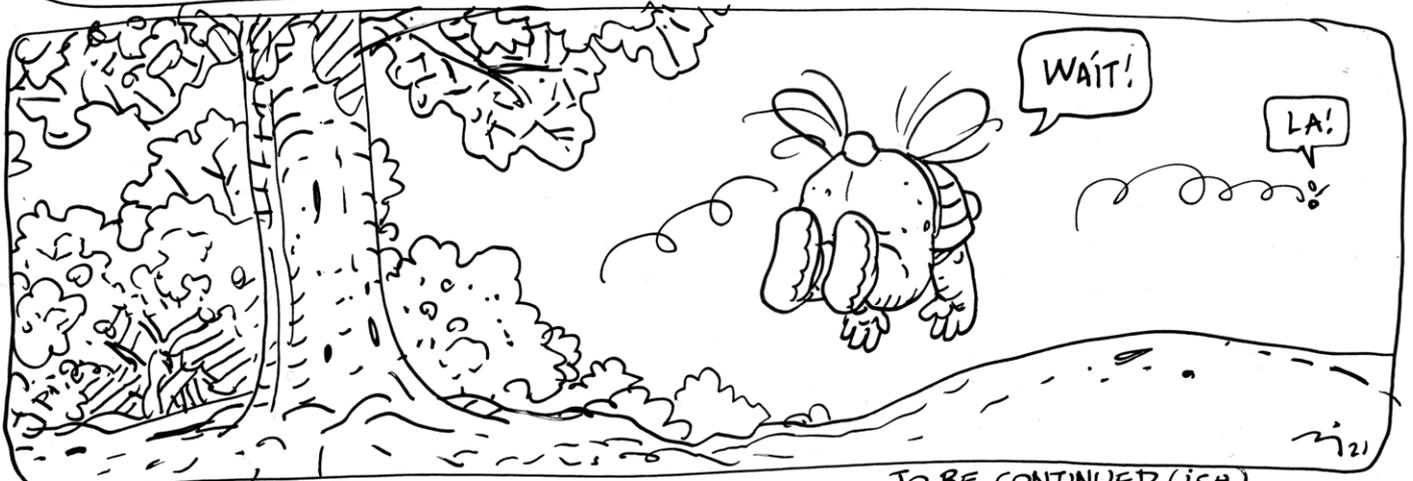
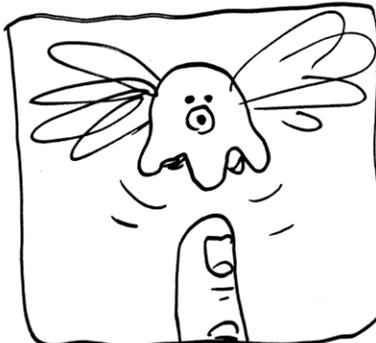
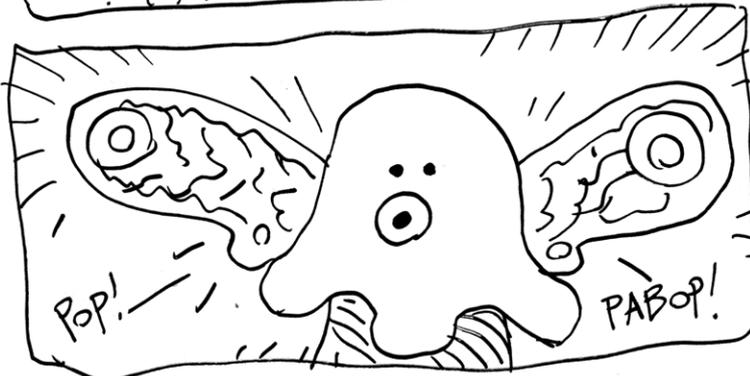
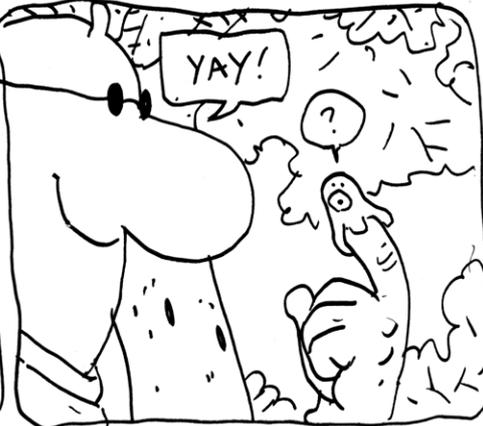
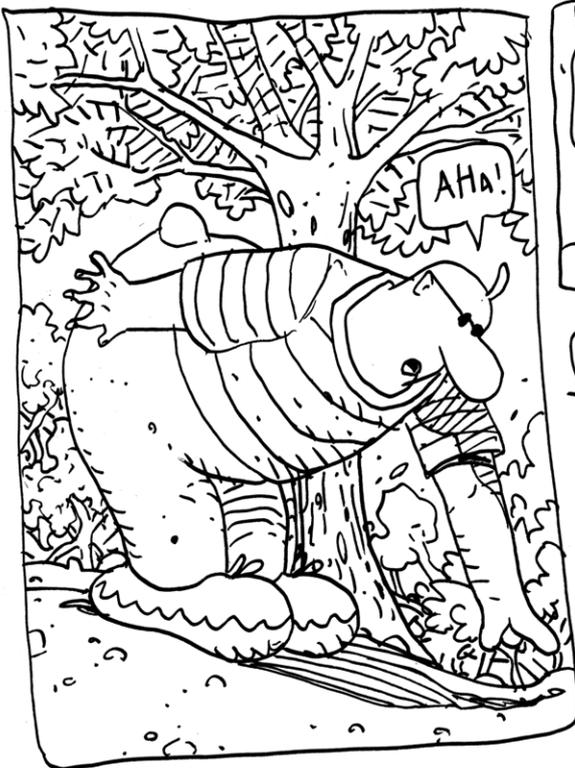
1/6/84

I kod nas je ovaj serijal naišao na veoma pozitivne reakcije čitalaca, nakon što ga je „Politikin Zabavnik“ tokom prothodne decenije sporadično objavljivao pod imenom „Čudesni svet Gerija Larsona“. Jedna od lepših vesti u našem izdavaštvu, koja pritom prolazi gotovo nezapaženo, jeste da omedavno „Zabavnik“ ponovo objavljuje Larsonove stripove.

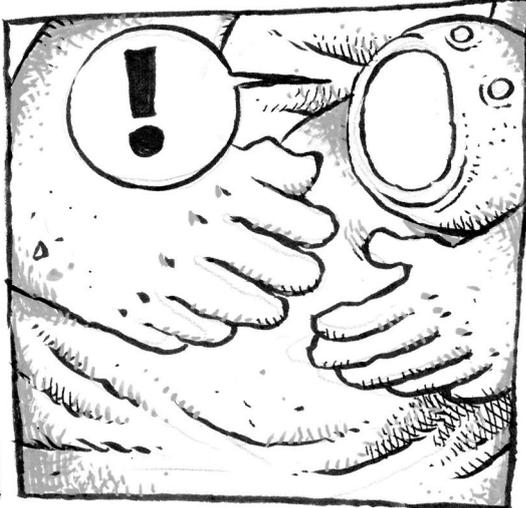
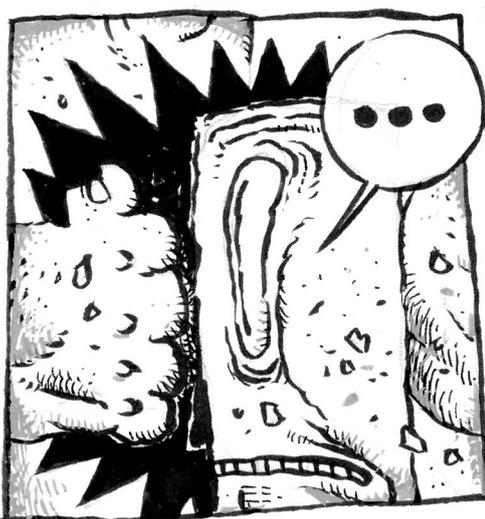
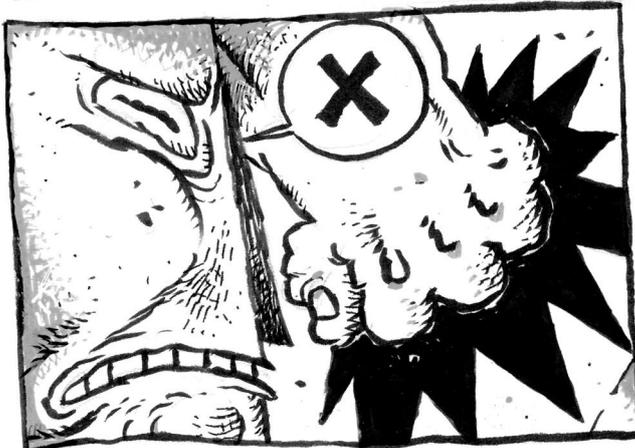
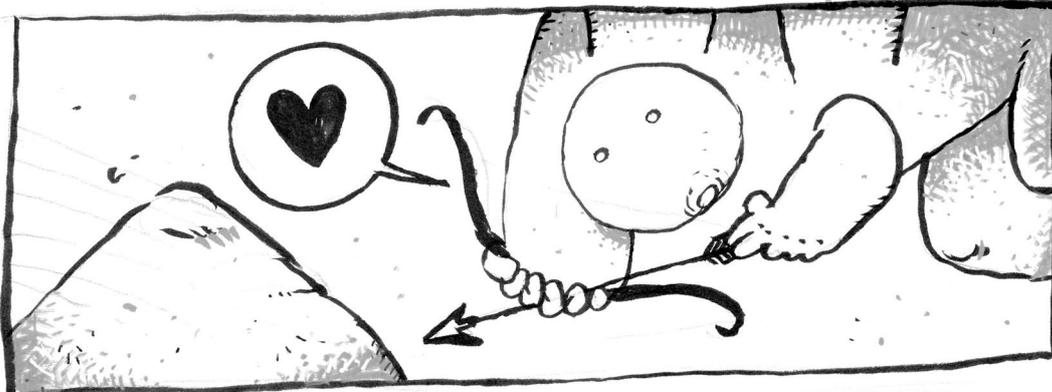
Cifre kažu da su Larsonovi kadrovi našli mesto u preko dve hiljade magazina, na više desetina svetskih jezika, sa ukupnim tiražom od preko sto miliona primeraka! Serijal „The Far Side“ doživeo je višestruka izdanja i u obliku knjiga koje hronološki sabiraju sve ili predstavljaju samo izabrane stripove. Većina tih izdanja stigla su do bestseler liste „Njujork Tajmsa“. Preko četrdeset miliona primeraka ovih kolekcija prodato je širom sveta. Impresivne su i nagrade koje je Larson dobijao tokom karijere. The National Cartoonists Society mu je 1990. i 1994. godine dodeljivala „The Reuben Award“ za crtača godine. Svoj serijal Larson je uspešno adaptirao i u animirane filmove pod nazivom „Gary Larson’s Tales from the Far Side“ (prvi deo 1994, a drugi 1997. godine). Ipak, možda najveće priznanje doživeo je 1989. godine, kada je jedna novootkrivena vrsta vaši dobila ime po njemu – Strigiphilus garylsoni. Sličnu počast dobio je i nekoliko godina kasnije kada je jedna vrsta leptira, otkrivena u ekvadorskim šumama, ponela ime Serratoterga larsoni. Na taj način se nauka, a posebno entomologija, dostojanstveno revanširala Larsonu za njegov nemerljiv doprinos i popularizaciju.

Velika količina slave, novca i priznanja u jednom trenutku je dojadila Larsonu i on je 1988. zatražio četrnaestomesečni odmor. Putovao je po Amazonu i Africi i svirao gitaru. Vratio se na desetogodišnjicu 1. 1. 1990. Radio je potom još pet godina, a onda 31. 12. 1994. i definitivno napustio posao crtača i posvetio se sviranju džez-a i pisanju priča za decu. Izgleda da i u životu, baš kao i u crtanju, ima istančan osećaj kada je dosta i kada bi još samo jedan potez olovke bio suvišan. Danas Geri Larson živi u Sjetlu i, čini se, ne razmišlja o povratku crtanju uprkos brojnim ponudama izdavačkih kuća i peticijama koje potpisuju njegovi poklonici širom interneta, pa čak i nekoliko autorovih nagoveštaja da bi se zaista mogao vratiti. Pa uprkos tome što bi zaista interesantno videti njegove radove u doba „woke“ i „cancel kulture“, oni se, bar dosad, nisu obistinili, pa čitava ujdurma nalikuje na Larsonovo poigravanje sa čitalaštvom. Poigravanje koje je oduvek bilo na granici sociološkog eksperimenta. ■

TO BE CONTINUED (ISH)

НАСЛОВ

КРАЈ

Александру 2
Чиуботариу 2

SPACE...

The final frontier, the ultimate challenge for modern society...

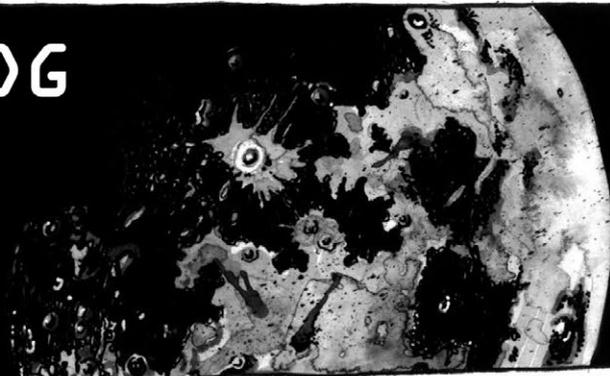
Our mission: to explore strange new worlds, to seek out new life and civilizations...

To boldly go where no man...

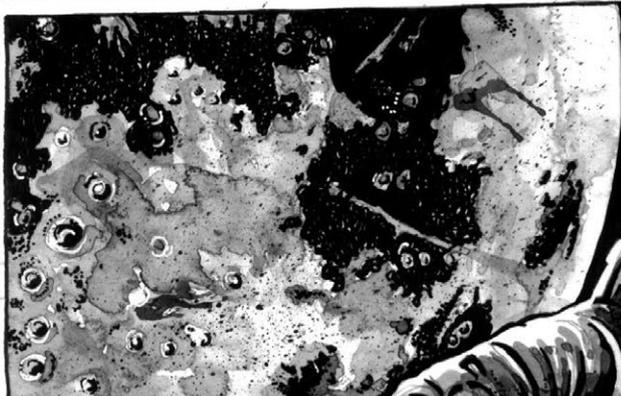
CUT!

DVADESET PRVOG

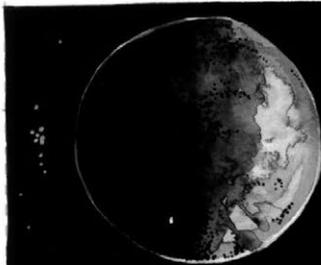
SNAŽNA
KAO DANAŠNJI MESEC

NA OBE STRANE

RUKE MIRUJU
U TVOM ZAGRLJAJU

ŠTITE NAS
KILOMETRI

Intervju: Didje ALKANT i Loran-Federik BOLE (Didier ALCANTE, Laurent-Frederic BOLLEE)

Scenarista i crtač treba da su ravnopravni

Scenaristi Didje Alkant (Didier Alcanté) i Loran Federik-Bole (Laurent-Frederic Bollee) napisali su jedan od najvećih hitova francuskog stripa u trećoj deceniji dvadeset prvog veka. Radi se o stripu „Bomba“ („La Bombe“) francuskog izdavača „Glena“ („Glenat“), koji je uz crteže Denisa Rodijea (Denis Rodier) do danas doživio prevod na preko 20 jezika, okitivši se uz to i gomilom veoma uglednih stripovskih nagrada. Ovaj intervju, međutim, vođen je pre tog planetarnog uspeha, iz prostog razloga jer je obavljen neposredno pre objavljivanje stripa 2020. godine.

On stoga nudi jedan redak uvid u to tok misli dvojice koscenarista u vreme kad nisu mogli znati da će njihov pristup odjeknuti svetom devete umetnosti, slobodno možemo reći, poput prave pravcate bombe.

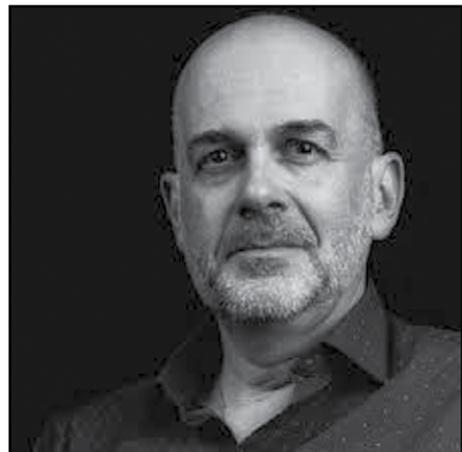
PRESSING: Da li se sećate kada ste zavoleli strip i kada ste shvatili da će ta ljubav biti vrlo produktivna, tj. da ćete stvarati u okviru medija koji volite?

Didje ALKANT: Može se reći da sam rođen pod srećnom zvezdom jer su moji roditelji rado čitali stripove. Bili smo pretplaćeni na „Spirua“ („Spirou“). Sećam se da je izlazio sredom. Imali smo zavidan broj starih kolekcija „Spirua“ i „Tintina“ („Tintin“). Oduvek sam voleo da čitam – zahvaljujući stripovima sam i naučio da čitam. Tekstove još uvek nisam razumeo, ali sam gledajući slike već dosta toga shvatao. Roditelji su mi bili vrlo posvećeni i često bismo čitali zajedno. Mnoge uspomene iz detinjstva vezane su mi upravo za stripove. Obožavao sam „Pecija“ („Petzi“). To je nemački strip sa malim medvedom i njegovim prijateljima – pingvinom, fokom i pelikanom. Ovo društvo je stalno „upadalo“ u fantastične i veoma poetične avanture. Imao sam mnogo „Peci“ albuma i provodio bih sate čitajući ih. Moj prvi „šok“ iz oblasti stripa – dobro ga se sećam – bio je prvi album „Papirusa“ („Papyrus“), koji je prethodno objavljen u okviru „Spirua“. Proverio sam datum – njegove avanture su otpočele 24. januara 1974. Tada sam imao jedva 3 godine i 2 meseca, ali kunem se da se sećam svega! Počinje scenom u kojoj mladi ribar (Papirus) spava

na svom čamcu, a krokodil mu zatim pregrize konopac i pretvori se u boginju. Papirus zatim stiže do vodopada, da bi se ubrzo nakon toga našao u čudnoj šumi, postaje zarobljenik plemena koje ga baca u bunar u kome je sarkofag itd. Papirus me je do te mere očarao da je postao moj idol. Želeo sam da budem kao on. Jasno se sećam kako sam jednog dana odlučio da više neću da nosim pidžamu kada odlazim na spavanje. Hteo sam da spavam bez košulje, sa komadom tkanine oko bedara – baš kao on. Naravno, moji roditelji nisu bili oduševljeni time jer su belgijske zime znatno hladnije od egipatskih. Ljubav prema stripovima je rasla. Počeo sam da čitam i drugačije stripove. Tokom detinjstva sam čitao strip „Scrameustache“, da bih kasnije prešao na stripove koji su bili namenjeni starijoj publici. Neki od njih su „Bernard Princ“, „Komanča“, „Džeremaja“, „Torgal“ i albumi „Balade au boutdumonde“ („Šetnja na kraju sveta“), „XIII“, „Les passagers du vent“ („Putnici vetra“), „Les sept vies de l'épervier“ („Sedam života kopca“)… U isto vreme sam razvio ljubav prema bioskopu. Isprva sam, kao maturant, želeo da postanem filmski režiser. Polagao sam prijemni ispit na jednom uglednom fakultetu, ali sam bio loše pripremljen i nisam položio. Zatim sam upisao studije ekonomije, sa namerom da tokom godinu dana radim nešto korisno, a da nakon pomenutog perioda iznova pokušam da upišem studije režije. Na opšte iznenađenje, ekonomija mi se veoma dopala

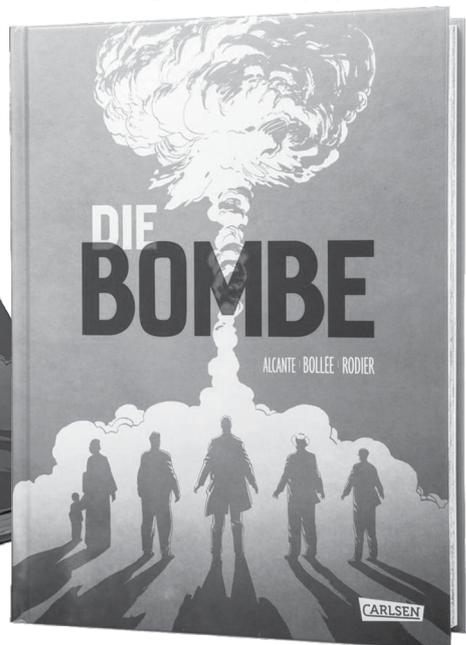
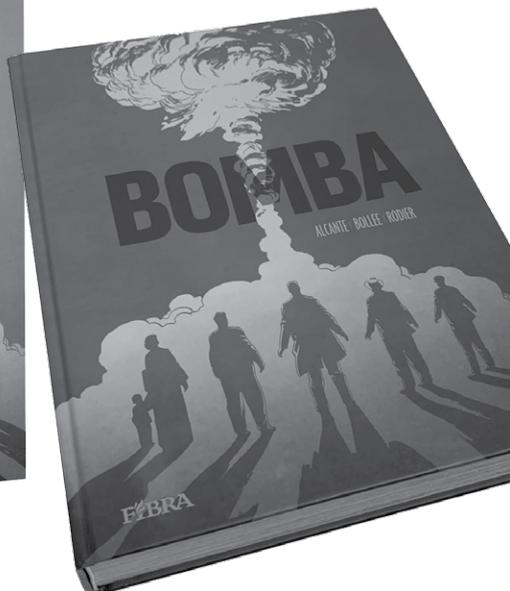
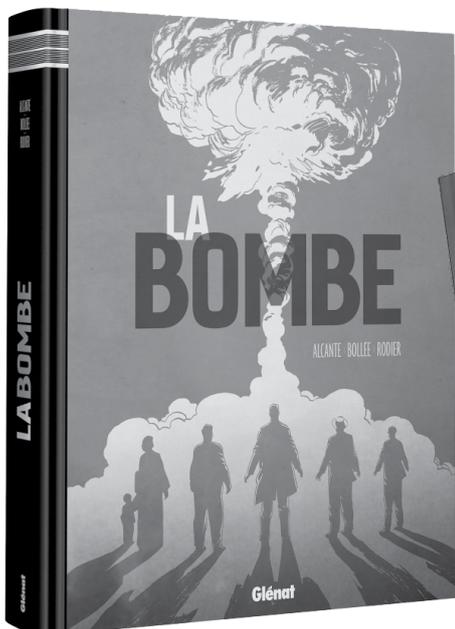

Didje ALKANT

Loran FEDERIK-BOLE

– naročito otkako sam tokom studija upoznao svoju buduću suprugu – pa sam odlučio da ne menjam fakultet. Nakon toga sam počeo da radim kao ekonomista, a strip i bioskop su pali u drugi plan. Međutim, 1995. godine sam pobedio na takmičenju za scenario u časopisu „Spiru“, a moja priča je u njemu pretočena u crtež i objavljena. Ovo je oživelo staru ljubav prema stripu koja je u meni sve vreme tinjala. Na pragu tridesetih, 2000. godine, osetio sam snažnu želju da se bavim stripom. Tada sam načinio prve „profesionalne“ korake u ovoj oblasti. Počeo sam da se edukujem čitajući knjige o pisanju scenarija. Takođe, sebe sam prisiljavao da redovno pišem. Imao sam nalog na sajtu „bdamateur.com“ gde sam upoznao druge amatere i razmenjivao iskustva sa crtačima. Neki od njih su bili veoma dobri u svom poslu. Takođe, po prvi put u ži-

votu sam poslao scenarije izdavačima. Uglavnom sam ih slao časopisu „Spiru“, a od 2002. sam za isti časopis redovno objavljivao kratke priče. Iz tog perioda potiče i moj pseudonim „Alkant“ koji je skovan od prvih slogova imena moje dece (Aleksandar i Kventin). Glavnom uredniku se dopao moj stil i podstakao me je na ambicioznije projekte. Upravo tada sam razvio koncept „Pandorine kutije“. Ljudima iz izdavačke kuće „Dupi“ („Dupuis“) se ovo dopalo pa su ubrzo odobrili pomenuti projekat. Za godinu i po dana (od 2005. godine) objavljeno je osam albuma. Ovo je, bez sumnje, bio prelomni trenutak moje karijere.

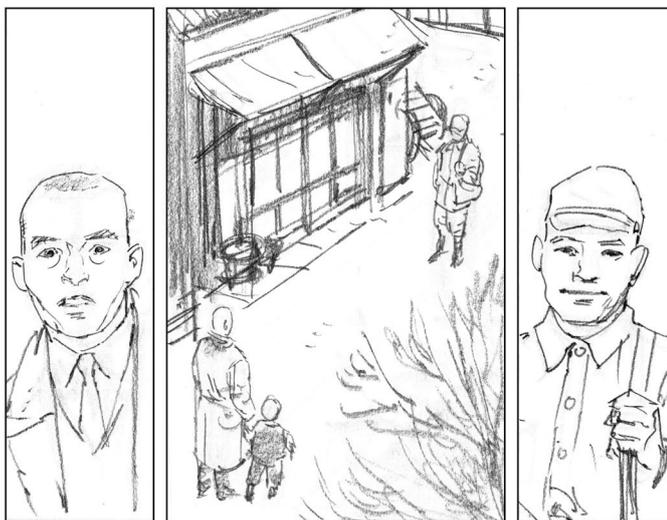
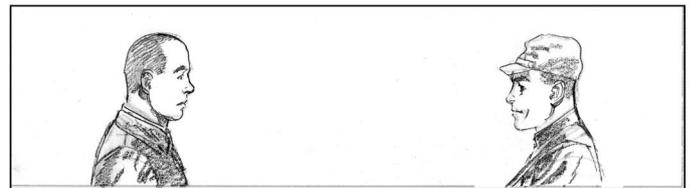
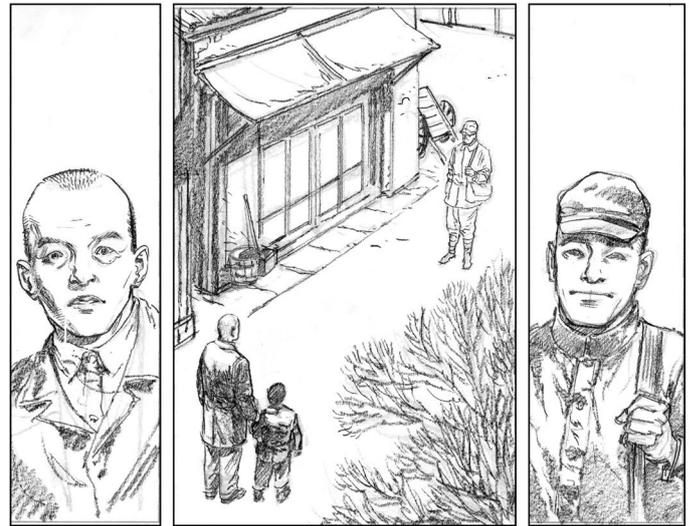
Loran FEDERIK-BOLE: Čim sam naučio da čitam počeo sam da čitam stripove. Bilo je očigledno da ću čitavog života čitati stripove. Mada, da budem iskren, svojevremeno me je više od stripova privlačilo stvaralaštvo Žila Verna. Između sedme i jedanaeste godine sam pročitao sva Vernova dela koja su mi pala šaka. U isto vreme sam otkrio i „Tintina“ i još neke stripove, a na izvestan način sam znao da ću se oprobati na polju stripa. Negde sam pročitao da nam pojedine knjige povećavaju potrebu za čitanjem, dok nas druge motivišu da pišemo. Mene su, bez sumnje, motivisale. Od kada sam počeo da čitam stripove želeo sam da budem scenarista i autor. Sećam se svog prvenca koji sam nacrtao sa osam godina. Smislio sam i tekst, a crteži su bili užasni. Naravno, tek u dvadesetoj sam sa sigurnošću znao da će pisanje scenarija za stripove postati deo mog života jer sam tada potpisao prvi ugovor.

PRESSING: Da li smatrate da ste crtač koji je sticajem okolnosti postao scenarista ili ste oduvek želeli da pišete scenarija?

ALKANT: Vrlo je verovatno da crtam bolje od prosečne osobe, ali nikada nisam posedovao dovoljno talenta da bih se profesionalno bavio crtanjem. Uživam u lepim crtežima, ali me oduvek više fascinirala mogućnost da nekome ispričam priču. Tome sam oduvek težio.

BOLE: Od početka sam znao da ću završiti kao scenarista jer ne umem da crtam. Talenat za crtanje je božiji dar koji svakako nisam posedovao. U svetlu pomenutog, pisanje scenarija je bilo razumnija mogućnost i to sam iskreno želeo.

PRESSING: Da li volite da sve držite pod kontrolom i (ukoliko to jeste slučaj) kako uspevate da taj stav pomirite sa aktivnostima koje podrazumevaju priličan

nivo razmene mišljenja i saradnje?

ALKANT: Da, volim da kontrolišem situaciju, ali do sada me to nije uvalilo ni u kakve nevolje na polju stripa. U početku bih, kada pišem scenario, navodio mnogo detalja. Na primer, napisao bih „vitez ulazi u pećinu, plavoook je, visok je oko 190 cm, ima oklop sa zatvorenim šlemom, a vrh njegovog mača je optočen zelenim i crvenim dijamantima. Ulaz u pećinu je veličine 3x2 metra, vidimo stalaktite i stalagmite dok po pećini leti slepi miš, itd.“Vremenom sam shvatio da je ovo nepotrebno. Štaviše, ovim bih sputavao i kreativnost crtača. Sada volim da samo ukazem na zaista neophodne elemente. To može biti fraza „vitez ulazi u pećinu“. Takođe, volim da iznosim stavove o naslovnoj strani i marketingu i intervišim na svim nivoima. Mislim da je to normalno. Time pokazujem da sam strastven i da mi je stalo do toga. Naravno, svestan sam da postoje izvesni crtači ili izdavači koji bi želeli da nisam u toj meri uključen u čitav proces. Trudim se da uvek objasnim svoje motive. Ukoliko zahtevam promenu uvek navodim objektivni razlog, barem razlog koji je za mene objektivni.

BOLE: Uvek pišem scenarija za stripove sa izvesnom „slikom u glavi“. Slika je pandan kadru, pri čemu svaki niz predstavlja seriju uzastopnih kadrova. Ponekad se, kada pišem scenario za obiman grafički roman, fokusiram samo na dijalog između dva lika, a ostatak u potpunosti prepustim crtaču. Ipak, obično svaki kadar opisujem sa jasnom „slikom u glavi“. Nisam opsednut tom „slikom“ i često crtaču ostavljam veliku slobodu, čak i u pogledu položaja na stranici. Jedino na šta uvek pazim je „duh“ kadra – ukoliko nam je potreban „dramatičan“ krupni plan, to mora da bude krupni plan, a ne slika sa likom u daljini. Isto važi i za scenario. Do pre nekoliko godina sam vrlo detaljno opisivao sve kadrove. Sada obično samo ubacujem glavne napomene. Na ovaj način konačna slikaje veoma često bolja od one koju sam imao „u glavi“.

PRESSING: Da li je zaista tanka linija između neposredne saradnje sa crtačem i insistiranja na tome da određene stvari realizuje na način koji Vama deluje kao ispavan? Koliko je važno da crtač ima dovoljno prostora da se izrazi?

ALKANT: Smatram da je od pitanja „kako naterati crtača da stvari

realizuje na način na koji ih ja sagledavam" bitnije „kako da zajedno osmislimo i realizujemo knjigu na najbolji mogući način”. Svakako je od velikog značaja da crtač ima prostora da se izrazi i bez moje intervencije. Zato pokušavam da budem otvoren za sugestije i razmenu mišljenja. Ako crtač kaže „imam bolju ideju od onoga što predlažeš”, spreman sam da saslušam. Ako se u vezi sa nečim ne slažemo, mislim da scenarista treba da bude taj koji donosi konačnu odluku o priči, dok crtač treba da donosi odluke o crtežu.

PRESSING: Kako ste naučili da pišete scenarija za stripove? Po čemu se ova vrsta scenarija razlikuje od ostalih?

ALKANT: Najpre sam, kao dete, pročitao „tone” stripova. Čitao sam i kasnije i na taj način stekao osećaj za scenario uživajući u svom hobiju. Kada sam zatim hteo da se ozbiljnije posvetim pisanju scenarija, počeo sam da čitam knjige o tome. Ima ih dosta, naročito o pisanju filmskih scenarija. Pre petnaestak godina sam na internetu pronašao veoma lepu knjigu o pisanju scenarija za stripove, ali sam je, nažalost, izgubio. Naslov je bio jednostavan, nešto poput „Pisanje scenarija za stripove”. Pročitao sam i knjigu Alana Mura (koja mi se nije svidela), dok mi je veoma zabavno štivo koje je potpisao Stiven King. Dosta vremena provodim analizirajući filmove i stripove u nadi da ću na ovaj način bolje razumeti proces pisanja scenarija. Način razmišljanja mi je prilično analitičan i volim da vidim da li u priči postoji izvesna vrsta „mehanike”.

BOLE: Učio sam uz poznatog autora koji je u to vreme osnovao sopstvenu izdavačku kompaniju. Imao sam dvadeset godina, a pošto mi se veoma dopao njegov glavni strip-serijal, pokušao sam da mu stavim do znanja da i ja imam dobre ideje za nove projekte, a on je bio u potrazi za njima. Angažovao me je kao scenaristu i zajedno smo realizovali prvi deo novog projekta. Sa njim sam naučio gotovo sve, a u najznačajnije ubrajam tempo pripovedanja, očiglednu, ali ponekad potcenjenu potrebu za vizuelnom kontrolom i „trikove” u vezi sa načinom pisanja stripa. S obzirom da „slika vredi više od hiljadu reči”, pisanje scenarija za strip se u velikoj meri razlikuje od književnog stvaralaštva. Tačno je da svi strip-scenaristi

ne umeju da pišu romane, ali ni svi romanopisci ne umeju da pišu scenarija za stripove.

PRESSING: Da li mislite da je scenarista uvek u senci crtača prilikom rada na stripu? Molim Vas da obrazložite.

ALKANT: Na Međunarodnom festivalu stripa u Angulemu (Angoulême International Comics Festival) glavna nagrada festivala nikada nije dodeljena scenaristi. Smatram da je to skandal, ali, takođe, mislim da bi scenarista i crtač uvek trebalo da budu ravnopravno tretirani. Zanimljivo je da, kada govorimo o filmovima, gotovo uvek pamtim reditelja a ne scenaristu. Ko se još seća scenariste „Indijane Džonsa”? Svi kažu „to je film Stivena Spilberga”. Sa pozorištem je suprotno, pa onda često čujemo „to je Šekspirov komad”, a ne znamo ime reditelja. U stripu su oba autora ravnopravna. Svi su čuli za „Asteriksa”, ali i za Uderza (Albert Uderzo) i Gosinija (René Goscinny). Tako i treba da bude.

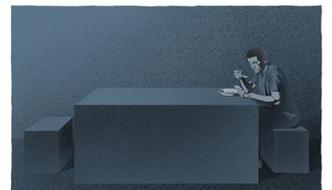
BOLE: Iz dostupnih anketa se jasno vidi da kada osoba želi da kupi strip čiji autori joj nisu poznati, odluku će doneti na osnovu crteža. Takođe, smatram da ako isti čitalac želi da nastavi sa čitanjem strip-serijala, uradiće to zbog priče. Dakle, smatram da strip-scenarista jeste u senci crtača. Poštujem to jer su pomenuti crtači besprekorni u svom poslu. Tako je barem u Francuskoj i Belgiji, dok glavni scenaristi u Britaniji ili Americi imaju važniju ulogu od crtača. C'est la vie!

PRESSING: Koji savet biste dali, uzvoši u obzir iskustvo koje posedujete, strip-scenaristi/scenaristkinji koji započinju karijeru?

ALKANT: Rekao bih mu/joj da će mu/joj trebati mnogo hrabrosti, strpljenja i strasti. U suprotnom, neće uspeti. Sve je teže baviti se stripom. Ovo nije nasumičan zaključak, već realnost mnogih strip-autora.

BOLE: Predložio bih im da napišu celokupan plan priče pre nego što opišu kadrove. Neophodno je razraditi celokupan redosled dešavanja, kakva će biti priča, u kakvom odnosu će biti likovi, itd. Dakle, najpre planirajte – zatim pišite. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
Prevod: Bratislav ZDRAVKOVIĆ

KAD NAŠI NEPRIJATELJI STIGOŠE
NA NAŠE GRANICE PROŠLE GODINE,
REKOŠE: MNOGOBROJNIJI SMO,
JAČI. VAŠI SU SE SUSEDI PREDALI.
UČINITE ISTO.

I JA REKOH NE.

A ONI POVIKAŠE: KAKO SE
USLUŠUJETE DA NAM SE
SUPROTSTAVITE! ZAR
NE ZNATE KO SMO MI?!

I JA REKOH NE.

DOK STOJIM UNUTAR NJIHOVIH
GRANICA, POVRH NJIHOVIH
DOMOVA, IMAM JOŠ JEDNU STVAR
DA KAŽEM: ZNAM KO SMO MI.

A SAD
ZNATE
I VI.

REČI: MARKO STOJANOVIĆ
SLIKE: Q-HA

MI